

ЉУБОСТИЊСКА ПРИНОШЕЊА

Годишњак | Јефимијиних дана, број 4

ТРСЕНИК / ЉУБОСТИЊА
2019.

ЉУБОСТИЊСКА
04 ПРИНОШЕЊА

Издавачи

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник
Народни универзитет Трстеник

Уредник

Драгиша Батоћанин

Ликовни и технички уредник

Иван Величковић

Редакција

Драгиша Батоћанин, Верољуб Вукашиновић,
Верослава Јовановић, Иван Величковић,
Милан Милетић, Јелена Вукчевић,
Душан Јовић

ISSN 2466-4553

На корици

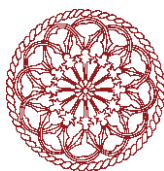
Ана Величковић: *Јефимија везе „Похвалу кнезу Лазару“*
40 x 30 cm, јајчана темпера на липовој табли

ЉУБОСТИЊСКА ПРИНОШЕЊА

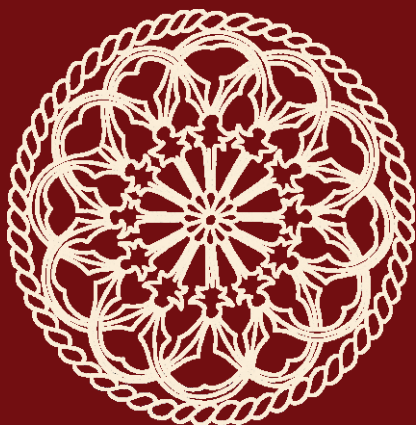

Годишњак

Јефимијиних дана, број 4

ТРСТЕНИК / ЉУБОСТИЊА
2019.

Їррижипини дани

12-14. јун 2018. године

По 31. пут ове 2018. године у периоду од 12. до 14. јуна у Трстенику и у простору манастира Љубостиња одржана је традиционална књижевно-духовна манифестација под називом „Јефимијини дани“.

Првога дана уприличено је отварање манифестације, уз присуство представника Министарства културе Републике Србије, а манифестацију је отворио Александар Ђирић, председник општине Трстеник.

Традиционално испред Споменика кнегињи Милице програм је започет беседом под називом „Од рода светла и славна“. Беседу је говорила песникиња Милица Краљ. Потом је изведен краћи сценски приказ „Кнез Лазар и царица Милица“, а извели су га глумци Весна Станковић и Лепомир Ивковић. Поред њих, у програму су учествовали и група „Руно“ из Врњачке Бање, као и Певачко друштво „Бошко Југовић“ из Трстеника.

Нешто касније, у изложбеном простору Дома културе у Трстенику отворена је јединствена изложба икона под називом „Љубостињски запис“.

Сутрадан, у преподневним часовима ученицима трстеничке Гимназије „Вук Караџић“ о свом стваралаштву, као и о свом земљаку и великом научнику, Милутину Миланковићу, говорио је песник Ђорђе Нешић, а своје стихове казивали су и Милица Краљ, Анђелко Анушић и Гордана Ђилас.

У вечерњим сатима у Дому културе на сцени „Калдрма“ приређено је представљање трећег броја годишњака „Љубостињска приношења“ које је било зачињено музичким нумерама у извођењу чланица етно групе КУД-а „Традиција“ из Трстеника и професора Музичке школе „Корнелије Станковић“ из Трстеника. У наставку се представила гошћа из Белорусије, песникиња Ана Сергејевна Мартинчик, која је веома поетично и надахнуто говорила своје стихове и одговарала на многобројна питања водитеља. Кроз цело вече водили су нас млади глумци, чланови Трстеничког позоришта.

Трећега дана, 14. јуна у преподневним часовима, у Већници Дома културе у Трстенику, традиционално је одржан „Округли сто“ на тему „Дозивања – средњовековно књижевно наслеђе у модерном српском

песништву“. Модератор је била Јана М. Алексић, а поред ње са својим излагањима, учествовали су и: Марко Радуловић, Слађана Илић, Недељка Бјелановић и Драгана В. Тодоресков.

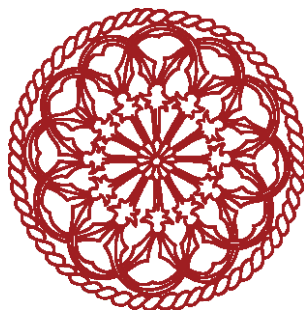
Увече, у порти манастира Љубостиња, одржано је завршно вече манифестације „Јефимијини дани“. Своје стихове говорили су: академик Адам Пуслојић, Анђелко Анушић, белоруска песникиња Ана Сергејевна Мартинчик, песник са Косова Новица Соврлић, Милица Краљ, Гордана Ћилас, Ђорђе Нешић и завичајна песникиња Дана Додић.

Јефимији у част, у предивном амбијенту манастира Љубостиња, њену „Похвалу кнезу Лазару“ говорила је позоришна и телевизијска глумица, Вјера Мујовић.

У програму су учествовале и чланице Певачке дружине „Руковет“ из Београда које су у неколико наврата изводиле пригодне композиције духовног садржаја.

На завршној вечери премијерно је изведена и композиција Драгана Р. Млађеновића „Јефимијина туга за младенцем Угљешом“, коју је он специјално написао за ову манифестацију и посветио је сестринству манастира Љубостиња.

На самом крају, као круна манифестације, а и ове вечери, председник Скупштине општине Трстеник, Герасим Атанасковић, уручио је награду „Јефимијин вез“ песникињи Сунчици Денић за најбољу песничку књигу године, по одлуци жирија, за песничку збирку *Машица*.

наїрада „јефимијин вез“

ОДЛУКА ЖИРИЈА

Једногласном одлуком чланова жирија, награду „Јефимијин вез“, за најбољу песничку књигу објављену током 2017. године, завредила је књига *Маџица* песникиње СУНЧИЦЕ ДЕНИЋ, у издању Завода за културу Војводине из Новог Сада.

Песникиња СУНЧИЦА ДЕНИЋ, и у књизи песама *Маџица*, осмишљава свој песнички свет кроз представу онога што је чини, и забригнотом песникињом, и усамљеним и емотивним бићем, и припадником одавно угроженог завичаја. Песникиња нуди читаоцима своје песничко биће, свој унутрашњи свет, доврхуњен сегментима кључног памћења (читај – завета), као и бројним и изнијансираним емоцијама, на темељу проживљеног искуства и родног крајолика. Овакав песнички приступ омогућава песникињи да доживљени свет буде значајно проширен и продубљен у самом песничком тексту, и то значајним детаљима, стожерима и сохама песникињиног (и нашег) хоризонта и видокруга. А они су ништа друго до суштина и полазиште свега, света, живота, па и и песникиње.

Песникињина завичајна зависност и њен емотивни загрљај са блиском и удаљеном прошлошћу, као и са (пра)завичајним константама у њеном идентитету, не прекидају се у њеном стиху, страху и бићу. И не задовољавају се епитетима очекиване носталгије и сете јер се песникиња јавља дубоко из себе, из свог времена, из свог и предачког искуства и памћења, и из, у сећању, још увек живо сачуваног жилишта, и из духовности, али и из литературе, помоћу којих успоставља вишезначност и вертикализацију свог песништва, нарочито у књизи *Маџица*, коју, осим емоција, чине и усмена епика, и фолклор, и приче уз огњиште. И дух песникињиног и нашег колективног завичаја.

Трстеник,
14. јуна 2018. године

Чланови жирија:
Милош Пејровић, књижевник
Живорад Недељковић, песник
Александар Б. Лаковић, књижевник
(председник жирија)

Александар Б. Лаковић

„ДОБИ НА ВИДОВДАН... ДОБИ НА ЗЕБЊУ“

Сунчица Денић, *Маџица*, Завод за културу Војводине, Едиција *Добиџницица наџраде „Милица Стојадиновић Српкиња“*, Нови Сад, 2017.

Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“ подразумева и објављивање нове књиге, тако да је књижевница Сунчица Денић лауреат поменуте награде за 2016. годину промовисала своју нову заједницу стихова, под транспарентним и потпуно адекватним насловом *Маџица*.

Још раније књижевна критика је препознала да се сваки стих песникиње Сунчице Денић одређује и осмишљава кроз унутрашњи свет сећања, емоција, завичаја и реалитета. Баш како је и Бодлер препоручивао стваралачки доживљај света кроз емоције и љубав, што обезбеђује све дубљи поглед, све шири видокруг, али и обиље детаља, па и стожера, који су саставни елементи и песме, и песника, и света. Важно је напоменути да поред сликовито-мелодијско-значењске представе нас и ње (песникиње), и наших егзистенцијалних и духовних задатости и заданости, песникиња контролисано утискује медитативност у свој дискурс. На тај начин, песникињина рецепција прошлог и (пра)завичајног, које никад није престајало у њеном стиху, превазилази епитет и атрибут ламентације, и представља се као искуствено-претпостављена „ДНК ... овог доба“, коју још увек не разумемо, не осећамо и не прихватимо у потпуности, као, рецимо, наш завичајни микрокосмос из блиске прошлости. Поготово не ово данас и овде, који су нам у међувремену наружени, уопште, нису пријемчиви, али их се не можемо одрећи. Нити ћемо, надам се.

Иако се књига *Маџица* састоји од две књиге – прва од осам, а друга од два циклуса песама, постоји извесна заједничкост на садржајном и временском плану. Свакако да нам се песникиња оглашава из свог времена, животног простора, завичаја и литературе, али ништа мање не остихотворује и дух упамћеног и прошлог, што је и Фуентес препознао као садржајну вишеслојевитост, овом пригодом, Денићкиних, пре свега, емотивних, песама.

Посебан квалитет најновије песничке књиге Сунчице Денић, а што се намеће и као њен белег препознавања јесте њено певање у два времена, у два гласа, који се удвајају и раздвајају. И често потичу из књижевног или духовног искуства. Стога, повремено тај и такав други

глас омогућава песникињи контекстуалност стихова, који постаје завидна вредност, са мером и осећајем за склад оформљена. А што све скупа даје додатни квалитет стиховању. А нарочито значењско укрштање, уланчавање и услојавање, чему погодује и песникињина завидна ерудиција.

Управо је таква изузетна песма „Улога“, посвећена великану српског глумишта, Зорану Радмиловићу, која је парадигма удвајања и раздвајања идентитета, пре свега, појединца, а што се преноси и на удес нација, са бројним нерешивим питањима између две обале, које су некада и много удаљене једна од друге, до непрепознавања. Ова песма контекста и удвајања, али и песма расцепа, вешто и вредно опесмотворује оно гномско и медитативно („Онај сам, који негира да јесте / А јесте / Онај који се увек рађа / А не живи ... Онај сам који заборавља дан који је / И време / Заборавља своје име ... Ко сам ја ако нисам то што јесам / Ако јесам то што нисам / Ко сам“).

Дакле, шта чини песнички садржај *Мајнице*?

Недвосмислено је да књигу песама *Мајницу* удвојеног певања и услојавања, представљају завичај, литература, прошлост, од којих се, уопште, не могу одвојити изражени песникињини емотивни завежљаји.

Литературу, као састојак и извориште стихова пред нама, чине и цитирани стихови изворних народних песама, углавном са југа Србије или како би то пре једног века рекли – из старе Србије. Такви презети цитати, поред подсећања на извесну мелодичност, својим значењским порукама претпостављају огроман потенцијал и реализацију асоцијативности, која се не може предвидети. И што је необично важно приметити – помињани цитати су, више или мање, присутни у свим деловима књиге, чинећи још један кохезиони и значењски слој у потпуности и заједничкости најновије песничке књиге Сунчице Денић. Поједини цитати тих песама откривају нам да у њима уочавамо фрагментарна разјашњења Голготе песникињиног завичаја, као на пример у песми „Јечам жито“.

У циклусу „Људи“ проговарају својим стиховима, мислима и значењима који поседују песници Бранко Миљковић, Брана Петровић, Даринка Јеврић (и не само они), као и глумац Зоран Радмиловић. Њихови стихови, речи, покрети, песничке поруке, подсећања на њих, као и (не)познати биографски подаци, у правом смислу речи, преузимају и намећу завидну контекстуалну и метатекстуалну улогу, што још више вишесмерно појачава асоцијативност и преношење значења. У тим се тренуцима уочава вредно песничко умеће, осећај за меру и асоци-

јативно-метафоричко певање, који су складно спојени и узглобљени. Кључни дистих песника Бране Петровића: „Бил волео да си птица? / Бил волео да си да си“ представља значењски стожер песме „Човек“, у коју песникиња утискује свој особен лирски печат са примесама трагике и зла, који нам, иначе, не само појединачно, него и колективно прете. (И не само у овој песми: „И каква је ово земља / Кад завичаја нема ... Камен кад ћути / Човека кад нема“ – песма „Какво је ово доба“). Прете да запоставимо пр(а)волико сопство („Кад затвориш врата / промениш дом и име / лице коначно / умножиш сан / поделиш ум / Изгубиш тежину“ – песма „Реп“). Прете нам и да изгубимо своје име и презиме. Да се безгласно обесебимо и изгубимо. Иако се о томе, осим у песничким књигама, више нигде не пише, нити јавља као вест, нажалост: „Многе ноћи отварају чаршијске приче / О нестанку места држава народа / ћуте“ (песма „Први и други“).

Нетом прозвана песма јесте песма контраста, као и многе друге песме Сунчице Денић („Нарочито смо забринути уочи задушница / Мртви зову / Живи забрањују“). У песничком свету Сунчице Денић, дакле, у опреци су први и други, живи и мртви, око-нада и слепило-безнад („Пуца ли око / као нада / као нужно слепило“ – песма „Примирја“), дан и ноћ, бршљан и кров, птице и грабљивице, реално и скрајнуто, привид и стварност, видљиво и невидљиво, јуче и данас, жртва и целат, буђење и сан, почетак и крај („Све мислим да је крај / Кад почетак је“ – песма „Рука“). Песникиња је у опреци са сликовито-значењском карикатуром неподношљиве данашње, заједничке нам, угрожене егзистенцијалности, што се огледа у циклусу „Удба“. И то у песмама „Удба ти прави децу“ („УДБА ти прави децу / Непријатељ те храни / Звери те чувају“), „Разговор са целатом“ („То је боље од онога који тражи / изгубљено // А то је пак небројено пута / боље од онога који отима туђе рођено“), а нарочито у антологијској песми „ДНК“ која врви од иронијских представа разноликих и свеобухватних облика терора власти и моћника над појединцем-осамљеником. Изузетан је и песникињин дистих-епитаф („Тешко је бити жена писца / За жену писца то је несрећа“ – песма „А ја сам, авај“). Нетом цитирани дистих је из циклуса „Трактат о узалудности“ који означава песникињино преиспитивање могућности стиха и песме у смислу иновација и авангардног поступка и промишљања.

Стихом „Не мислим да смо бивши“ у песми „Рез“ песникиња се изјашњава да њена прошлост није представљена као нешто што више не постоји, због чега се ламентира. Или као нешто, нама важно и

битно, што нам измиче, а ми се преиспитујемо да ли смо успели да га запамтимо и сачувамо, бар на тренутак. Не. У питању је горка и тешко подношљива уочљивост да су данас и овде, укључујући и тамо далеко али блиско, толико ружно измењени, насилно, да их и не можемо препознати и доживети као наше. Осим тога, угрожена је не само егзистенција свих нас, и овде и условно речено тамо, него је у питању и врло озбиљна угроженост сведочења да смо уопште били, трајали својим жртвама и животима, и постојали, дакле, на овим просторима, у одређеном временском сегменту.

Наше се успомене разликују од емоција које данас и овде господаре. И у прошлости и у завичају. У питању су, пре свега, оправдан страх који дуго траје. Неизвесност. Безнађе. Сумња у бекство и смрт као спас. Слутња близине краја и нестанка без јасног трага. Живот онога што се очекује и предвиђа, а што је равно чекању смрти („Потроши се век у чекању“ – „Стара песма“). Живот оног што тек треба да се деси.

Место где таква осећања доминирају јесте песникињин и наш национални завичај. То је и место значајних преображаја у корист горко-ружног и неподношљивог. У корист несигурности и заплашености. У корист угрожености и сумњичавости у себе и све.

Писац поговора књижевник Фрања Петриновић запажа „певање, живљење, буђење и мишљење завичаја“, што је песникињин непоколебљив став и књижевни манифест, не само према књижевности, него и према завичају и према себи. Тај став је, иначе, стално присутан у поезији Сунчице Денић. Или као садржајна окосница у виду туге или вриска. Или као подлога песме. Или макар као позадина песме, која и из такве позиционираности, неочекивано успева да ненаметљиво и ненаглашено наслутити, а касније и разгори косовски мит, у свим својим правцима, а уз то и склон невероватним узносима и ширењима.

Зато је очигледно, упркос данашњим преображајима у виду исклизнућа и у виду понирања, да Косово (са свим својим одрживим суштинским обележјима и светињама) као завичај и песникиње и нација којем припада, по поимању Сунчице Денић, близак је домену узвишености, саборности, архетипске доживљености, прибежишта и склоништа, сопота језика у којем трајемо, не заборављајући и не одричући се ни заједничког фолклора, обично оног спознатог из епског песништва.

Дакле, не лишавајући се ни права поезије, не само да очува и баштини архетипске представе, него и да архетипску свест значајно допуни, односно употпуни сликовито-емотивно-медитативним сведоче-

њем из свог простора и из свог времена, што песникиња Сунчица Денић, као доследан и неуморан чувар сећања, и њихов заветник, то чини на песнички завидан начин, и у име прошлости, често. Али и живи га својим животом непосредно, пре свега. И сваким својим промишљеним, лично горко искуственим и емоцијама који су доврхунили стих.

Сунчица Денић

ДЕЛО ИЗНАД РЕАЛНОСТИ

Изговорено у манастиру Љубостиња, 14. јуна 2018. године, поводом примања награде „Јефимијин вез“

Поштована Мати игуманијо, поштовано сестринство, поштовани грађани ове регије, уважени организатори „Јефимијиних дана“, драги пријатељи!

Ових се дана, од сазнања за награду „Јефимијин вез“, налазим у особитој радости, али и борби од гордости, јер се, по природи ствари, идентификујемо са наградом чије она име носи, молећи Бога да ме то име вазда краси оним сјајем којим се не заслепљује вид, већ којим се расветљавају путеви!

Поштовани пријатељи,

Годинама се овде приносе песме и молитве, говоре беседе, бирају се лепе и умне речи и мисли како би се потврдило да имамо родоначелницу, првосвештеницу, имамо песникињу чија *шуџа* и *похвала* обликују наш национални код. У том коду је наша традиција, наша вера и наш идентитет.

Јефимијино не тако обимно дело, универзално је дело. Оно је изнад простора и времена. Иако је у суштини то велика тужбалица, она наговештава, чак и ако је усред српске духовне географије и усред културних догађаја које су мера нашег постојања, мисли се најпре на Косовску битку, али и на оне битке које су претходиле овом колективном гробљу и плачу, дакле, оно наговештава значајне вредности и поруке. Те вредности и поруке садржане су у мољењу да се преброди туга, у мољењу да се обнављамо и у захвалности за учињено добро дело, за очинско и пријатељско добротиниство. Јефимијино дело узноси се изнад реалности о којима тугује, те сама она лебди изнад племена које „обухвата тама“.

Тако она до данашњег дана и опстаје!

Тако светитељски светли ова Њена руковет, ово Њено путовање и ово Њено велико трајање!

Овај ће вез красити моју косовску и врањанску обитељ, чије домове и душе испуњава молитвена љубав оца нашег Јустина, Светог Јустина ћелијског и врањског кога данас славимо!

Захваљујем се домаћинима и уваженим члановима жирија на награди!

Хвала Вам што сте ми, овако нејакој, дозволили да и себе упишем у гарду Јефимијиних синова и кћери!

Сунчица Денић

КОСОВСКА НОТА

Добра ти је прича у *Лешојису*, кажем му
Има косовску ноту
Волим кад се пише о завичају
Кад се пева

Пусти, каже он
Измислио сам све

Још је боље ако је тако, кажем
док он са лица у око враћа капи
као да га је само небо полило

МАГЛА КОЈА СЕ КОТРЉА

Ако је тако
Што ниси вештије сакрио тугу
Мање би се раширила

Не уmem, каже
Сестрама и браћи пева стално
Густа ми магла падала
Ништа се живо не види

Чим осетим да се *ОНО* помене
Чујем тај глас
Видим је
Котрљају се низ лице кристалне звезде
за које увек каже да је од врелине

РАСТИ, РАСТИ

Ја никад не могу да певам о томе
О магли на равном Косову
Никад

Нити могу да слушах ту песму

Певање о магли чини ме препознатљивим

Обојила ме она сивилом
Затамнела ми дане
Оцрнила сунце

Не могу да певам ни ону коју волим да слушах
Боље ми је ипак да шапућем
Док год траје мокро ми је лице*

Рас̑ти, рас̑ти, мој зелени боре
Рас̑ти, рас̑ти, мој зелени боре

* Као оно кад ми је Мошо Одоровић 28. августа 2006. године послао поруку:
Данас је сабор у Грачаници. Звао сам своје село да ишам... пада ли киша? / Јавише:
Пада. / А мени мокро ми шеше. (А мени мокро одело).

ЦРВЕНИ ВИДОВДАН

Дођи на Видовдан, каже ми
На сабор
На збор
Дођи на зебњу

Дођи на ону ливаду
ако већ нећеш на Газиместан
И тамо су божурови које тражиш

Чим прођеш стражу, зарумене
Сваке су године руменији
ако се приђе са источне стране
Ако се гледа одозго

Ваљда је то тај угао посматрања
Вид који се враћа
када се враћа тамо одакле се не иде

*Куд јој да кренем шеби се враћам поново
Ко да ми ошме из моје душе...
божурове, Видовдане*

ЈЕЧАМ ЖИТО

Зашто кажеш да си измислио
кад и сам плачеш, питам га

Тако ми је лепше, каже
Преселим људе и места негде далеко
Далеко од мора
Иако тамо више није моје
Ни људи нису исти

А лепо смо се слагали
Помагали другима
Сејали и жели жито свакојако
ми понајвише јечам, семе племенито

Она *јечам* жњела
јечму говорила
Говорила и песму појала
о свадбама и поворкама

Остаде непоједено и непозобано
Без сватова и врених коња
Код вреница и вреништа

СИТНА КЊИГА

Напиши онда целу књигу о Косову
Ситну књигу

Нека се већ једном разбуде
Нека ме оставе на миру приштински младићи
призренске одиве
пећке удовице

Помени Метохију
Проклетије помени
К'о за славске и свадбарске честитке и жеље

Нека се измести Газиместан
Нека се Шара навали
Нек подвајши све чобане

Навали се Шар-иланина

Прекрила је Брезовицу
Грачаницу и Србицу
Липовицу и Брницу
Равно поље – пусталију
Улпијану и Грмију
Сву Слатину и авлију
Бегову и Бурмазову

Навали се помери се
Све до неба подиже се

БИОГРАФИЈА

Сунчица Денић рођена је 1956. године у Угљару код Приштине. Дипломирала, магистрирала и докторирала на приштинском Филолошком факултету. Пише поезију, прозу, књижевну критику и есеје. Награђивана и превођена. Члан је Удружења књижевника Србије, Српског књижевног друштва, универзитетски је професор. Живи у Врању.

Објављене књиге: *Појодба* (песме), Јединство, Приштина, 1985; *Племе у сну* (песме), Универзитетска ријеч, Никшић, 1989; *Клујко* (песме), Нолит, Београд, 1994; *Обрнућа јодина* (песме), Нолит, Београд 1997; *Невреме* (песме), Албатрос плус, Београд, 2016; *Мајица* (песме), Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2017; *Три свећа* (роман), Филип Вишњић, Београд, 2008; *Свећ изван* (роман), Албатрос плус, Београд, 2014; *Реторика* (са др Вером Ценић), Учитељски факултет, Врање, 1995; *Књижевно дело Манојла Ђорђевића Призренца*, Институт за српску културу, Приштина, НИЈП „Панорама“, Београд, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2003; *Ојшће и лично*, Огледи о књижевности, Филип Вишњић, Београд, 2005; друго издање 2006; *Књижевности, избор књижевних и књижевнонаучних шексцова*, Учитељски факултет, Врање, 2007; *Српски писци на Косову и Метохији (1871/1941)*, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић, 2008; *Мера и привид, етиком до књижевне естетике*, Огледи о књижевности, Београдска књига, Београд, 2010; *Проон и завицај*, српска књижевност Косова и Метохије, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић, 2011; *Књижевности за децу*, огледи, Учитељски факултет у Врању, Змајеве дечје игре, Врање – Нови Сад, 2014; *Serbian Literature in Kosovo and Metohia*, monographie, Publishing house: LAP LAMBERT Academic Publishing, editor Ion Artin, 2018, Number of pages: 1-88.

Награде: „Повеља“ и „Плакета Бранко Миљковић“, „Перо деспота Стефана Лазаревића“, „Вук Филиповић“, „Мајсторско писмо“, „Сима Цуцић“, „Григорије Божовић“, „Милица Стојадиновић Српкиња“, „Јефимијин вез“, Специјално признање „31. јануар“ града Врања, „Светосавска награда“.

Додатак биографији:

ЦРТИЦЕ

...Мислим да са свим овим другим пословима који се тичу егзистенције, како човека меље време, писати сада поезију је луксуз, изазов, велика борба која нема исхода јер исход је унапред знан...

...дала бих сву књижевну срећу и радост данашњу... да не живимо поред пустих кућа и имања, празних насеља и отете земље...

...јер, колико је зло видно свуда, толико је љубав могућа свуда. Тако је било, тако јесте, а требало би и да буде. Књижевност, као и сва уметност може да препозна и пренесе ту заједничку истину, да упути на општу меру правде и права...

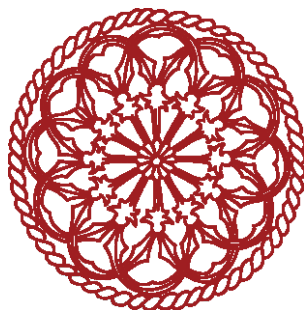
...немање слободе не везујем само за Косово. Препознала сам то и у Врању, као и на неким другим местима. Немати слободу је велико зло...

...ваљало би да реч, за коју се даје глава, буде истинита. Ако није, била би то замка коју сами себи постављамо.

...неизмерна количина туге на некога делује тако да занеми. А куд ће човек ако не до кућног прага? До тајне, до љубави? Куд ће ако не тамо где је забрана, где је немогуће? Као да је тај архетип патње и прогона остварен у јунацима понаособ. А када се човек нађе на страшнијем месту но што је до тада, игде, могао да препозна или прочита, пита се треба ли веровати у реч.

...најпре, све се враћа и мери Косовом, кућом и човечијом душом. А код сва три света је, можда, највећа сличност одсутност Бога.

...три света су као три прибежишта у простору и времену; или, као три света нашег лица и наличја: видљивог, невидљивог и могућег. Тријада је број целине. Стара изрека каже: „У трима нас има“.

песничка приношења

Новица Соврлић

ВИТЕШКО ПИСМО

Пишем ти из далеке таме,
око мене беласају се кости,
немам више ни пића ни хране,
ако се не вратим – ти, опрости.

Престао сам да сабирам дане,
жеђ ме мори, а тело ми пости,
ране моје бојне нису извидане,
ако се не вратим – ти, опрости.

Дан векујем без људскога збора,
трагају ме вуци, а змије ми гости,
далеко је под Звечаном гора,
ако се не вратим – ти, опрости.

Душа лети небу с јатом птица,
Бог је велик у својој милости,
бој изгуби вино – крвава Марица,
ако се не вратим – ти, опрости.

Кунем ти се са небеског мора,
у мојој си вечитој радости,
далека је под Звечаном гора,
ако се не вратим – ти, опрости.

КАМЕНА ГОРА

Сам болујем по каменој гори,
на мени је седам бојних рана,
у свакој ме Косово заболи,
ноћу јечим кулама Звечана.

Састављеним костима за камен
успињем се уз куле Звечана,
да погледам часом када станем
Газиместан – седам бојних рана.

Кулаш ми је свикао на Звечан,
донео ме без јава и знања,
прошао је низ поље и јечам –
јечи младо небо под кулама.

У црном се црне удовице,
нигде војске зидом и кулама,
чувају ме сестре, Гојковице,
притисле ме и ране Звечана.

Њишти кулаш по пустој равници,
Звони туга по Звечану немом,
пољем јашу мртви коњаници
да ме нађу болног под бедемом.

Још болујем по каменој гори,
не извидох седам бојних рана,
кад год месец шапне рујној зори,
то ја јечим кулама Звечана.

ВАРИВО ПАСУЉА

*Милошу Ђирковићу**

Падају бомбе, часни оче,
притисла с неба руља,
благослови, подај мирноће
и пошаљи ми које зрно пасуља.

Насрнуле але и аждаје,
двоноги вуци гладни мяса,
пасуљ ми највише недостаје,
не могу гладан до небеса.

Испразнило се Бело Поље,
из сваке куће црни дим куља,
жив сам уз помоћ Божје воље,
пошаљи ми за вариво пасуља.

Јуче се последња рака ископа,
сем мене нико пушку не љуља,
оде мученик без опела и попа,
пошаљи ми коју шаку пасуља.

Знам да слушају ове справе,
жедни крвници црних кошуља,
неће се ни они наносити главе,
само ми ти пошаљи пасуља.

Падају бомбе, часни оче,
притисла с неба руља,
благослови ме, подај мирноће
и пошаљи ми које зрно пасуља.

* Милош Ђирковић, последњи становник Белог Поља, радио-везом је дан уочи своје смрти – нестанка тражио од пећког свештеника да му пошаље „пасуљ“ – муницију која му је била потребна за одбрану огњишта и живота. Тело му никада није пронађено, ни у спаљеној кући ни међу мртвим нападачима.

Милица Краљ

ОД СКРИВЕНИХ СУЗА ЈЕФИМИЈИН ЗАПИС

Поћерка смерна густе помрчине
Поцрнела рука посестриме језе
Прелетни часака сузама размине
Срмени покров за Јединца везе

Пурпур медних слова зрнима бисера
Преукрашава ране које тиште
У срми јекте потка и основа
А жица златна црта губилиште

Збијајућ' ридање у небесни оквир
Целећи душу и блажећи тело
Везиво Похвале кроз самртни збир
Утврди појање – љубостињско бело

ЛАЗАРАЦ

на лице косо на наличје право
уздужне нити заплетене сеном
завежи у чвор – оивичи свилом
(*ушукни сило и пројушај дах*)
под каменим искрзаним крилом
силовитим нарушеним треном

заплети прутац и укрсти крстац
обликом душе покажи сну правац
разбрајај потку – бирај вез по слову
(*венчић ковиља нек ошера сџрах*)
у чврсто ткање збијај ред по ред
двограњцем плетен обележи след

кроз невид-платно по пурпур основи
док древни гласак скрушено прослови
(*О Вишњи Сјасе Блајослови Прах*)

Мирослав-Цера Михаиловић

КАДА БИХ ИМАО ПЕТЉУ

када бих имао петљу отишао бих у калуђере
да се одмакнем од света пресаберем учаурим
одувек ме је фасцинирала божанска та сила
ничим мерљивим објашњива снага те братије
та тајанственост та недокучивост
тај спокој и то смирење

када бих имао петљу не бих питао за цену
само да ме овако недостојног приме
као сасвим нов да кренем испочетка
да сам бар озбиљније схватао Смердјакова
друга би се песма певала

када бих имао петљу отишао бих код духовника
да се једном бар честито исповедам
да почистим трагове нечастивог
да одахнем души да лакне да је спасим
да се поново родим да прхнем слободан

када бих имао петљу стао бих насред цркве
отворио грло запевао развезаним језиком
у молитви је сазвучје истинског оног певања
то што потпуно те испуњава
до краја осмишљава
изгубљени твој живот

када бих имао петљу стидео бих се
јавно бих се постидео пред Смердјаковим

пољубио му стопала
пољубио траг који под њима остаје

постидео бих се и пред матушкама
Јефремијом и Стефанидом
пред оцем Серафимом и Теофаном
пред братом Фунцијем

када бих имао петљу плуноу бих на Неместо
плуноу и отишао не окренувши се
тај чин нека ме прати
Господ је велики разумеће
зна Он зашто се не кајем

када бих имао петљу бацио бих перо и папир
чему та нема помагала ако не служе правој намени
а права намена најмање је оно што ми мислимо
у руци би била бројаница
са онолико чворова колико је бројао Смердјаков

када бих имао петљу признао бих колико волим
оне којима ту реч никада нисам изговорио
укућане због којих сам у ствари и живео
пољубио их и отишао у калуђере
када бих имао петљу

БРОЈАНИЦЕ

у Уранополису
на прагу *Свеште Горе*
купих бројанице са којих се ширио мирис
којем се није могло одолети

власник продавнице
Рус
поносан на своју рукотворину
открио је да се ради о јединственом предмету
јединствене израде
а да је тајна њиховог мириса
садржана у тамјану од којег су направљене

чудо једно колико бејаху благодатне
док клизе међу прстима
поигравају се тобом

забројиш се тако се забројиш
да не можеш ни себи
кроз прсте да прогледаш

Гордана Ђилас

БРИЖНОЈ МЕНИ, МАЈКО СВЕТА

Брижној мени, Мајко света
Опрости непресушан бол
С кајањем љубим пречисте ти скуте
Плаштом слепопоноћним заодевена
Дрхтај сам листа у помрчини
Што расте насумице, непрепознатљивом сфером
Ко руком нечијом вођена
Праштај што ни трена једног не пожалих
Снагу што ме до пуцања је вукла
Данас знам да сам од тог бола
Ојачала и од дугог о њему ћутања

Презри, милоснице,
Све што ме је повлачило
И језик на лоше речи наводио
Добротом заодени му крој
Лако је бивати у те
А и не слутиш да мач си мој
Када бол прерасте људски сој

Учи ме, небеснице, местима где се ћути
Сакриј мисао ми да оно што видим
Није оно што видим већ оно што срце зна

Покажи ми светлоносице да се у мраку
Кад ни лица своја не распознајемо
Духовним очима може гледати
Учини да иза суза ничег нема и да тек
У непрепознатљивости бићу препозната

Учини, милостивице, да будем као врата
Која нико не отвара а сви кроз њих пролазе
Јер их и не виде

Зрно сам твоје соли, разуми све моје слабости
Заборави на моју крепост, ако је има
Или ако заостане за мном, кад одем

Брижна сам, негована вековима
Дрво које расте када га твоја милост води

А душу, препусти
Нека се плоди, нека се плоди

Остави нек нам се душе заувек слуте

И мир ћу пронаћи, занавек, у те

СЕДМОРО

Мајчин глас се одскора променио
Ништа није остало у њему од
Звонког бруја младости нити од времена
Пуне снаге. Није ни обојен самоћом
На њеном лицу нема њених трагова
Виђам их на неким другим лицима
Која скривају несагласје с унутрашњим животом
Налик на особењаштво
Ништа на њеном лицу не крије ниједну тајну
Оно је у складу с оним што говори
Хвали се однедавно како тренутно није сама
У тврђави у којој је остављена да је сачува
Од пропадања и заборава
Једино на њој не уме да види пукотине и паучину
Што је постепено нагризају
Да, донела је у хладан јануарски дан
Шесторо тек излеглих пилића
Радосно ми саопштила како јој је пуна кућа
И како би волела да дођем, да их обиђем

Даница-Дана Додић

ЦАРСТВО

Векови говоре
Пред крстом
Лазаревог царства
Анђели портом пролазе
До љубостињске одаје
Скуп божји,

Сунце се пробија
Златни сјај трепери
Висином лети пој
Молитва веру упија
Плете венац
За гробове царске,

Душе су већ давно
У дворове небеске
Где вечност подарише
Царству земаљскоме.

Париз, 2018.

ЗЛАТНО ПЕВАЊЕ

Пролећна игра долином
Сунце маглу разбија
И јутро росно,
Модрина оде низ Мораву
Преко зелених стаза
Манастира Љубостиње,
Затечена блискост
На извору уточиштва.

Трстеник у таласе заронио
Над обалом се уздигао,
Из библиотеке ничу записи
На полици књига отворена
Уходи ме неспокој.

Тражим благослов
У златном везу
Јефимијиног певања
У оскудном часу
Заметнутих под теретом,
Са зида прате ме преци
Исконски се дотакосмо
Кроз таму мучне тишине
Пред свецима руке одвезујемо
Молитвом, опет се враћамо.

Ђорђе Нешић

ВЕЧЕРЊИ КОНЦЕРТ ЗА ВЕСЛО И ДРВЕНИ ЧАМАЦ

Два бивша стабла јасена и храста,
уобличена према људској мери,
у сутону су са веслачем срасла
у приказ који нестварно трепери.

Кад небо тек се у води огледа
(лик Оног који по језеру шета),
час је у којем у стари зглоб седа
кључна кост до тад ишчашеног света.

Све што се види, чује или слуги,
налик је складу у првој минути;
звучна кулиса подсећа на фугу.

Врба је харфа, трска – виолина,
а циљ искомски христоликог сина –
прећи са једне обале на другу.

ЧАМЦУ, ПРЕД СВИТАЊЕ

Ни крета жабљег, нити крика чапље,
ни риба да скочи из другог света.
Нема таласања, шума, ни покрета.
Све је стало. Само почиње да капље

олово чекања да се чудо случи.
То дамаром слуте и ваздух и вода.
Румен се разлива с небескога свода
и озарјем благост новог дана лучи.

Ево Га где лебди над водом и дели
таму од светлости, а хоризонт цели
пукне, отвори се, као првог пута.

Детаљи у једну целину се слију
и свему пролазном дају илузију
да је вечно, да је део апсолута.

Анђелко Анушић

МОЛЕБНИ КАНОН БОГОРОДИЦИ ЛЕПАВИНСКОЈ ЧУДОТВОРНОЈ

Исцели, Чудотворна, исцели
оне што су с нама јели

из чиније исте,
који шаку и прсте

збодоше у стару рану
из које ожиљак плану,

а заборав склизну у јаму
са сјамљенима што у таму

зађоше као у мајку
да не чују потоњу хајку

са пијаце, из трговишта,
са точка, из судишта.

II
Изведи, Чудотворна, разбрачи
онога што се на ме ачи

са транспарента, са улице –
да гонич открије лице

закрабуљен у Вавилонцу,
печен у римском лонцу.

Просветли, Богородице, просветли
оне које су петли

одали у оном врту
па отад по своме хрту

претеће шаљу гласе –
са Тврде стене, супремасе.

III
Приведи, Чудотворна, у сеницу
онога који моју писменицу –

дах ми и очну зеницу
словча у своју крштеницу.

Притеци, Чудотворна, притеци,
онима чији су преци –

кост од моје кости
а глођу их инозлости.

IV
Учини, Богородице, учини
да на завичајној пучини –

у пустопољу под срамом
бујадика бар гревне пламом.

Пројави се, Лепавинска, пројави,
на неовдашњој јави,

ономе ком' чуда треба,
што таблицу лука и хлеба

слави у дому своме –
брат Прстоверног Томе.

V

Спаси, Богородице, спаси
ономад кад и нас си

привела Спасу Крсту
да не клањамо Чавлу-Прсту.

Избави, Чудотворна, од страсти
онога који ће пасти

баш овога часа и трена
кад таме и светла је смена.

ФОТОГРАФИЈА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Кућа на *йродају*,
пише олатиничено
на нечему налик што је зиду,
који лежи (*давно ли је леџао?*)
или у себи самоме виси,
(не може се одредити)
са решетком у средини
застртом платном белим,
јал' дивит-хартијом,
(ни то се не може разлучити).

Шта је *било*
ко је *био*
иза закривених гатри? –
не пита се у часу томе
онај који гледа фотографију изложену
у културној институцији,
најстаријој,
а српској.

Али, пита се – затрговчен пијачним веком –
где је *џо* што се продаје?
У ваздуху ли је, гробљу без граница?
У темељима новог дома –
онога из *Латинској кварџа*,
преко пута *Жуџе куће*?
У васељени, у звезданој прашини отиснуто?
У прстену тела неког сателитског,
тајно угравирано?

Кућа на продају –
не да ти мира *оно* што се продаје,
а голом оку измиче.

Али, ако има домаћина
(ваљда је он и огласио продају)
има и куће, мора је бити,
ваљдано је има,
кажем себи.

Или теби неко.

Само је не види
слеп код очију.

Ту живу кућу.

Адам Пуслојић

ВОЖЊА

Возио сам на бициклу
Мртваг човека.
То је мој бицикл
Са пола точка.

На њему су погинули Б. и В.
На њему ће изгинути Г. и Д.
А гле, ја и даље возим управо тај.
Купио сам га изненада
На дан нечије сахране
И сада се осмехујем.

Признајем, дивно је имати
Ма и Пола Точка
У које се не можеш
Ни поуздати.

Возим криво.
Возим право.
Возим кривудаво.
Крки, крр, ккк, куу, аааа!

Замишљаам срећна лица
Оних који управо сада
Превозе јаја, парадајз и кромпир.
А мени тутнусте једног
Просто – брбљивца.

Возиш се ту, са мнош,
Мој мртваче,
А негде те годинама ишчекују!
Најпре на доручак,
Онда на ручак,
На крају на вечеру.

После хиљаду година
Улазим у неки уклету град,
Шапћући „стигосмо“.
Мртав човек баци ми неочекивано
Један свој осмех
Који је ко зна како сакрио,
Рекавши изненада

„Натраг ћу возити – ја“.

АЈДУК ВЕЉКОВ КОНАК

Питоми крају с јединим намастиром
И једним јединим верним грешником,
Опраштам ти ране које ми у теби
Зададоше Турци, Срби и љубе им.

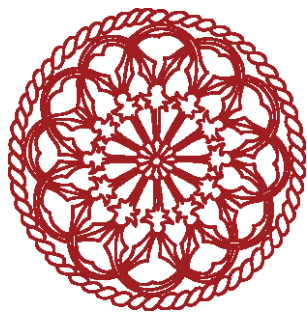
Опраштам ти и опраштам им.

Ја, сербски витез на турском ату,
У намастир носим своју душу –
Да је оставим на земљи, међу вама,
Да вам се нађе у дане пламена.

Жута јеменлика, леле, жута изцавтела.

А тело своје са собом ћу понети,
Да млади Срби ране моје не носе,
Ни убаве невесте моје јатагане,
Нит питоми људи моје љуте очи.

Ноћас ћу се рано вратити кући, Господе.

љубосињско јосиљубље

Ана Сертејевна Мартинчик

ЉУДИМА ЈЕ ПОТРЕБНА ПОЕЗИЈА¹

Како је то биши песник млађе генерације у окружењу које је изнедрило толико великих песника?

Није лако. Али, поезија, то је исповест осећања. То је исповест о субјективној истини. То није циљ, већ начин прекрасног начина живота. Истовремено и велика одговорност, али и захвалност за дар, моћи певати, на инструменту званом – речи.

Члан сће позоришта поезије у Минску. Шта је то заправо?

Театар поезије, односно позориште поезије – то је начин да се представи снажна поетска реч и мисао, погледима, гестовима, енергијом оних који је говоре, односно глумачком енергијом. То је однос према стиховима песника, односно представа у стилу минимализма, где је минимално заступљена декорација, музика, светлост, а максимално је представљена истинитост и снага речи.

Реците нешто о фестивалима на којима учествујете, а посебно о фестивалу „Осанна“ који се одржава у Пинску.

Године 2017. у Белорусији сам била координатор међународног поетског фестивала „Осанна“ у Пинску при организацији Удружења за заштиту интелектуалне својине БелБренд. Захваљујући организацији, финансијској и пуној подршци БелБренд-а, успела сам да остварим велику сан-идеју у животу: Фестивал је одушевио организаторе највећих литерарних приредби, као и признате личности из области културе, председника словенске академије словесности и председника Међународне академије писаца. Допutoвали су и познати млади песници из Бугарске, Литваније, Русије, а говорени су и стихови великих песника из Израела и Америке, који су били спречени да дођу. Било је потешкоћа, брига, али све је прошло добро. Циљ је постигнут: песничко јединство, чин културног просветљења кроз реч у оквиру фестивала.

Организација БелБренд је успоставила тесне контакте са организаторима Евроазијског креативног Савеза и они сада остварују заједничке успешне уметничке пројекте у Лондону и Минску. Одлично је

¹ Разговор са белоруском песникињом, Аном Мартинчик, водио Драгиша Батоћанин.

то, што нит која повезује уметнике не обједињује само песнике, већ и сликаре, музичаре, и тако овакви фестивали заправо помажу афирмацији младих људи, који долазе са новим идејама. У овом тренутку сам окупирана размишљањима о концепту новог фестивала, узимајући у обзир досадашње моје искуство. За сада нека остане тајна како ће он изгледати. Рећи ћу само, да ће овај фестивал покренути позоришта поезије Москве, Минска, а и многих других градова.

Можеће ли да ућоредитће тће фестивале са овом нашом манифестацијом „Јефимијини дани“ на којој сће учесћивали?

Фестивал „Јефимијини дани“ је јединствен. Он је предиван! Искрено сам одушевљена како организатори чувају и одржавају културну традицију словенских народа!

Циљ замишљеног фестивала, на коме ја тренутно радим, а и са стране Москве – је развитак, подршка, популаризација и чување највиших духовних вредности у култури и уметности, као и развијање свих врста међунационалних и међународних културних веза. Важно је успоставити и ојачати партнерство реализацијом заједничких креативних пројеката на међународном нивоу. Важно је очување и умножавање моралних, културних и креативних достигнућа, естетско образовање и активно учешће младих.

Које сће ућиске ћонели из нашеј града и са наше манифестације и ућишће најишћиће Ваш ућисак о самој манифестацији?

Трстеник – то је град огромне енергије, лепоте, могућности и благородности. Трстеник ми је постао веома драг. Он ме је инспирисао да пишем...

Ниво организације на „Јефимијиним данима“ од почетка до краја, био је веома висок. Дакле, месец дана пре почетка фестивала, контактирао ме је преводилац са молбом да пошаљем песме које је требало превести на српски (треба напоменути да мањи број организатора међународних фестивала преводи стихове својих учесника). Ето, тамо сам на мојој вечери прочитала писмо са честиткама од МГО Санкт Петербурга Михаила Павловича Поздниакова и говорила песму Ригора Барадулина „Трѣба дома бываць часцей“. Сви су слушали веома пажљиво, јер ако је руски језик у Србији свима познат, белоруски је био нешто сасвим ново. Видело се да је мелодија песме слична српском (што је огроман комплимент од искрених патриота). Читала сам и своје песме, и искрено, било је веома лепо чути не само дословни превод, већ поетски, уз очување ауторског ритма. Све песме које сам

говорила препевао је познати српски песник, Верољуб Вукашиновић. А наступ на завршној вечери у манастиру Љубостиња за мене је био посебан доживљај. А Љубостиња, то је место испуњења, место надахнућа и место смирења.

Шта значи бити члан савеза писаца Русије и Белорусије?

Бити члан Савеза писаца Белорусије... Русије – не значи ништа само по себи. Могу само да одговорим на начин на који бих волела да то буде: јединство људи који владају словима, који поседују ту магијску поетску енергију. Важни су високи циљеви, важно је, не бити заљубљен у себе самог, већ слободно исповедати и на ту исповест приводити нове слушатеље. Важно је организовати масовне манифестације, не тежити елитистичкој култури, али на нивоу који не допушта да се каже „И тако ће пасти“. Одговорност је важна. За мене, бити чланом било које организације, значи бити део неке идеје. А иначе, зашто?

Постоји ли публика за поетска остварења код Вас?

Честитам себи што сам одрастала у периоду када се песничка реч слушала и уважавала, али и када се немогућност организовања многобројних поетских вечери оправдавала тиме што „Никоме није потребна поезија! Шта овде могу рећи о високом!...“ Не. Људима је потребна поезија. Потребна им је лепота. То је потреба. Мој задатак је да окупим све те људе, да их заинтересујем, и оно најважније, у доба високе технологије, где је толико боја и звукова и информација – важно је КАКО представити поезију. Човек заслужује најбоље: најукуснију храну, најлепше књиге, најлепше слике... речи... А иначе чему све?

Какав је осећај чути своје стихове на страним језику, у овом случају на српском?

Било ми је јако драго чути своју поетску реч преведену на ПОЕТСКИ српски језик. Не у буквалном преводу, него препевану. За мене је то био, поклон и част!

Како Вама као Белорускињи звучи наш српски језик?

Српски језик ми је врло разумљив. Лако се усвајају нове речи, што ме је јако изненадило. Ја, на пример, пољски уопште не разумем (смејем се), а српски – као на изволите.

Реципи нешто и о својој поезији. Где налазиш инспирацију за своје стихове?

Љубав. Библија. Захвалност.

Планови за 2019. годину...

За 2019-у годину имам велике планове. Јако. Поред фестивала, који сам споменула раније, планирам наступе са песничким вечерима у Москви, Несвижком замку (традиционално), у Литванији. Такође, због одржања уметничке енергије, важно је учешће и на међународним фестивалима.

Како музика и поезија иду једно уз друго. Шта је чему инспирација?

Имам музичко образовање у класи чинела. Музика је узвишена. Реч је узвишена. Њихова симбиоза је савршенство! Инспирација, то је одраз сензуалне благодарности за живот, како се то не би манифестовало...

Шта волиш у Вашој Белорусији и шта поручујеш нама?

Волим Белорусију као земљу. Људе волим.

А ви? Добро дошли...

БИОГРАФИЈА

Ана Сергејевна Мартинчик је песник, координатор међународних књижевних пројеката и глумица позоришта поезије у Москви. Рођена је 6. јануара 1994. године у Минску.

У 2012. години дипломирала је са црвеном дипломом на Минском факултету за финансије и економију у струци „Банкарство“. Дипломирала је са одликовањима музичку школу у класи чинеле и вокали. Године 2016. дипломирала је на Белоруском државном економском универзитету, смер „Тржишта берзе“. Радила је као експерт за готовинске послове у БПС „Сбербанци“, као главни рачуновођа. Од 2015. године ради као финансијски директор.

Збирке песама објављивала је у Русији и Белорусији: *Пред... осећај*, Минск, 2015; збирка песама *Лако се зајамити*, Смоленск, 2017; поезија и проза *Осанна*, Минск, 2015; *Лирика*, Москва, 2018; поезија за децу *Зечић Неболјаш*, Минск, 2017; књига за децу *Поврће и воће*, едукативне игре и поезија, Минск, 2018; збирка прозе *Приче. Есеји*, Смоленск, 2017; проза есеји *Време је грутације*, Москва, 2016.

Објављивана је у многим водећим књижевним публикацијама, укључујући: антологију *Приношење речи*, коју је објавила Словенска академија, Бугарска, 2017; антологија *Давидова харфа*, Израел, 2016; часопис „Савременик“, Москва; „Књижевни лист“, Москва, збирка песама *Часовничари памћења*, Москва; антологија *Руско звоно*, Москва; *Немија књижевна*, Минск; *Бела Вежа*, Минск; *Неман*, Минск.

Лауреат је многих књижевних награда и учесник на престижним фестивалима и манифестацијама, укључујући и међународно такмичење у част Сергеја Јесењина; „Ох, Русијо, размахни крила“, међународни фестивал „Словенски загрљаји“, Варна, 2017; међународни фестивал у Назарету „Давидова харфа“, Израел, 2016; као и међународни фестивал младих песника „Мцири“, Москва, 2013-2015. Добитник је посебне награде Бугарског националног радија и програма „Христо Ботев“, Варна, 2017.

Члан је Савеза писаца Русије и Белорусије и члан Евроазијског савеза књижевника. Аутор је и многих сценарија за представе у позоришту поезије у Минску, солистичких концерата у Несвижком замку и на позорницама у Минску и Москви. Организатор је и координатор фестивалског покрета „Обасјана Русија“ у Белорусији. Организатор је међународног фестивала поезије у Белорусији „Осана“ у оквиру међународног фестивала културе у „ЕВРАЗЕС“, Минск, 2017, Несвиж, 2018. Водитељка је многих московских концерата, поетских такмичења и фестивала. Од 2016. године стална је водитељка међународног такмичења из поезије „Мцири“ у Москви. Тренутно живи и ради у Минску.

Анна Сергеевна Маршинчик

Разом, как некогда
Стало быть всё в узор:
Из моего сна
Бабочки тили воду

Грезилось высоко
Тырала к счастью звёзда,
А пор моих окон
Ласточки были звёзда

Голос и тень в потёмках
Кутались в древо,
А на моих глазах
Брежжало и светало

Даром-то хорошо
И поделом-то плохо
Грезится за прошло
Стоит не больше вздоха

 — Анна Маршинчик

Ана Серџејевна Марштинчик

Разум. Као никада
Све је почело да годи:
Из трагова мојих
лептири су на води.

Маштало се високо
Падале су ка срећи звезде,
А под мојим прозором
Гледах ласте се гнезде.

Глас и сенка у тами,
Све под одело је стало,
А пред мојим очима,
Треперело је и сјало.

Дар беше – што је добро,
Што лоше је већ бледи;
Раније, што је прошло,
Ни ваздуха не вреди.²

² Превод ове песме и интервјуа Тијана Недић, превод осталих песама Марина Вучковић, препев свих песама Верољуб Вукашиновић.

ЕЩЁ ЗАЦВЕТЕТ ВИНОГРАД...

Цвели виноградники. Пряно лоза цвела.
Бордовыми венами прочно плелись побеги.
Плоды созревали... и не было им числа!
Дышали сады... Ароматом густым и терпким...

Чернявые пухлые ягоды пили свет,
Под тонкой и глянцевой кожицей спела мякоть.
И гости к столу собирались под звуки флейт...
Ждала!... Наполняя давясь гостям на радость!

И были корзины всегда до краев полны!
Искала отборные гроздья в ветвистых узах...
С хвалою и в танце топтала садов плоды,
А сладкая кровь винограда пятнала блузу!...

И все угощались хмельным молодым вином!
Но вдоволь напитка крепкого не хватало!
Не помня зачем собрались и за чьим столом,
Из чаш проливая на грудь, порицали: „МАЛО!“

Пустел виноградник и стала седой лоза.
В морщинистых приторных ягодах горкли кости.
Кричали „ЕЩЁ!“ И в истоме! В поту! В слезах!
Мешала кровь раненых стоп с кровью старых гроздей!

В разгуле допили креплённую соль до дна,
И в ропоте все разошлись по своим долинам.
Иссякла... Но в скорби посеяла семена...
Ещё зацветёт виноград на Земле пустынной!...

ЈОШ ЋЕ ЦВЕТАТИ ВИНОГРАДИ...

Цветали су виногради. Цвала је лоза моја.
Из бордих вена чврсти су изданци текли,
Гроздови су сазревали... и не беше им броја
Дисао засад је... Мирисом густим и трпким.

Модра зрна гроздова упијала су светлост,
Под танком и сјајном кожицом зрела је сладост.
И гости се окупљаху за столом уз звуке флауте...
Чекала сам!... Да напуним муљачу гостима на радост!

И корпе су увек биле до врха пуне!
Бирала сам најлепше гроздове из дубоке лозе...
Захвално сам играла по зрелим плодовима,
А слатка крв грозђа бојила ми је рубове блузе!...

И сви су били угошћени младим вином које опија!
Али благословено пиће није их довољно опило!
Не сећајући се зашто су се окупили за овим столом,
„Мало је!“ клицали су док вино се по грудима лило.

Виноград је запустео, оседео је у лозама.
У смежураним зрнима остале су семенке голе.
Клицали су „Још!“ И даље! У зноју! У сузама!
Мешала крв се гроздова и стопала што боле!

На врхунцу весеља пехар је испијен до дна,
И у тишини, сви су се разишли у своје тамне долине.
Пресахло је... Али сам у жалости посејала семена...
Опет ће виноград цветати сред Земне пустолине!...

КАК ПОМНИШЬ

- Как помнишь о жизни?
- Помню...
Крошится в руках земля...
И небо за пеленою
Прозрачнее хрусталя...

В жару горячи одежды,
Дыхание и песок...
Во спас под рубахой свежий
Полощется ветерок.

На привязи конь спесивый –
Стоялец степных широт,
Увенчанный буйной гривой –
Склонившись запруду пьёт...

Я помню: крошили штормы
Отвесный сухой утёс,
А прежде нерукотворный
Едва не касался звезд!...

Вода стирает камни,
Так мудрость смиряет прыть...
А время? Почти хватает
Поверить и полюбить...

КАКО СЕ СЕЋАШ

- Како се сећаш живота?
- Сећам се...
У руци земље мало...
И небо иза пелене,
Са провидним кристалом...

У жару одеће вреле
Дисање као песак...
Ширину кошуље беле
Освежи ветра бљесак.

На повоцу коњ је живи –
По степи се широкој вије,
Венац му у бујној гриви –
Сагнувши се воду пије...

Сећам се: олује разнесе
литу суву, стрму,
А некада висока беше
И близу звезданом грму!...

Вода испира камен,
К мудрости бриткост долети...
А време? Његов је знамен
Поверовати и завоleti...

ВОТ ЧТО

Как закупоренное вино,
Внутри удерживаю разливы!
Пророчить юности не дано...
Одно мгновение, – вот, чем живы...

Лишь то скажу, что угодно вам,
И Так, как требует гордость ваша!
А вдруг, внимательные к словам,
Возненавидите?! – Вот, что страшно!...

А в гневе ярости не щадят!
Но оправданию хватит взгляда:
Едва доверчивый, добрый взгляд
Почти у каждого, – вот что правда!

Обиды множатся будто сныть:
За око-око, за кожу-кожа!
Не сложно сжалиться и простить...
Забыть прощенное... – вот, что сложно...

Как Искры свет исчезает в дым, –
Растаем дымом единомушно...
Не запасешься на день нужды.
Любить поистине!... Вот , что нужно!

ЕВО ШТА

Као запечаћено вино
Унутра у себи ја врим!
Пророштво младости није дано,
У магновењу, – ето, тако живим.

Ако желите, говорићу лажи,
И оно, што гордост ваша воли!
Искрено, речју што блажи.
И опет презирете?! – То ме боли!...

А у гневу јарости се дати!
За оправдање довољно је плачно
У нечије се очи загледати,
То може свако, – и то је тачно.

Као сан увреде се множе:
Зуб за зуб, око за око!
Опростити, то свако може...
Али остаје рана дубоко...

Као Искра свет у диму плану, –
Јединодушно и ми, пут неба,
Спасења нема на судњем дану,
Волети искрено – то нам треба!

МЕШАЕТ МОЛИТЬСЯ

Мешает молиться голодная птица...
Неровно стучит серым клювом в окно.
Насыплю зерна... Пусть клюёт по крупичам...
Ей нынче нужнее. Мне нынче дано.

Мешает молиться не радость на лицах
Прохожих, с разлитой тревогой в глазах.
Чужая... Запомню и буду томиться.
Блуждая в сторонних сердечных делах!

Мешает молиться забот вереница:
Как дальше? Где лучше? Кто прав? Что к столу?
Чему миновать? А чему должно сбыться?
И что наговорено в гневном пылу?...

И всё не до слов! Солонеют ресницы...
Скрипит половица!... Мешает молиться!
Не время! Не случай звать средь сует!...
А в грудь воздается безмолвный ответ...

ОМЕТАЊЕ МОЛИТВЕ

Молитву ми омета гладна птица...
Удара о прозор кљуном сивим.
Дајем јој зрневље... Нека кљуца.
Данас јој треба. А ја живим.

Молитву ми омета на лицу туга
У оку пролазника, туга у гласу,
Саосећам са патњом друга,
Његова страдања и моја су.

Молитву ми омета много нити:
Како даље? Где боље је? Ка ком ићи столу?
Шта прошло је? И шта ће бити?
И шта речено је у гневу и болу?

Све недоречено је! Слане трепавице...
Шкрипи патос! То молитви ми смета!...
Није тренутак... Не гледати судбини у лице!...
А у грудима нечујни одговор цвета.

ТАКИЕ ЗЕМЛИ... ТАКИЕ МЫ

Рубцы холодной, хмурной зимы.
Солью присыпанная гололедица.
Такие земли... такие мы...
Крытая льдами надежда колеблется.

Земля расшитая из рванья
Да и Бог весть из чего она соткана!
Неупокоенные края
Свыше оплаканы: влажно и солоно.

Всё так же серая от корней...
Пепел? Быть может седая до времени?...
А ветры вымерших деревень
Сходятся податью к городу – мытарю...

Асфальт, обочины и поля
Перебинтованы снежными тропами.
Шеренги стираного белья
Смотрят анфас за балконными стеклами.

Нехватка, пахота, перегар –
Вечным клеймом на истории выжжено!
А церкви шлют небесам хорал –
Это своячество молит за ближнего...

Не зареченные от сумы...
Символом жизни здесь хлебные мельницы!
Такие земли... такие мы:
Вольные верить, прощать и надеяться...

КАКВА ЈЕ ЗЕМЉА... ТАКВИ СМО МИ

Крајеви хладни, предели тмурни,
Сољу посута поледица.
Каква је земља – такви смо и ми,
Нада под ледом, и неверица.

Земља дроњава, раскројена,
Само Бог зна од чега саткана,
Несмирена, неупокојена,
Сланим сузама оплакана.

Све је тако сиво из корена...
Пепео. Времена седа брада...
Ветрови, и села сморена,
И слика измученог града...

Асфалт, богазе, живице,
Около снежна стаза иде,
Испраног веша висе жице,
Са балкона оне се виде.

Незадовољство, блуд, мамурлук,
Сви под жигом вечитим стоје,
А црква шаље ка небу звуке,
Братство се моли за ближње своје.

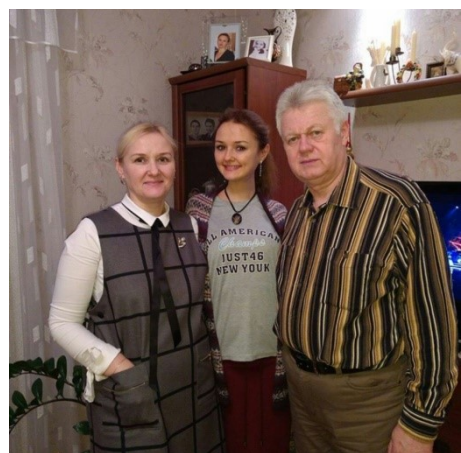
До просјачког штапа свако може пасти,
Животу нашем воденица је мера...
Каква је земља – такви смо и ми.
Остају праштање, нада и вера.

Као девојчица и као поетеса

Друга љубав – тишара

Ана Марџинчич са родитељима

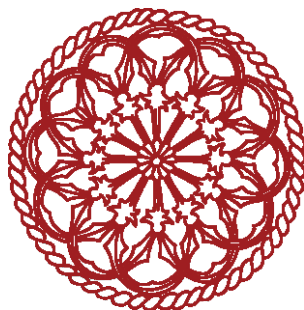
Са јосиповања у Бујарској

„Словенско брајство“ Варна, 2017.

Фестивал поезије Бања Лука, 2018.

од рода свейла и славна

Милица Краљ

ОД РОДА СВЕТЛА И СЛАВНА

Беседа на отварању 31. манифестације „Јефимијини дани“ у Трстенику, 12. јуна 2018. године

Царица царева, како народна песма казује царицу Милицу, доброплодна владарка, *од царској некој корена, ѿлемена Свештој Симеона, ѿрвој ѿосѿодина Србима* и монахиња Јефимија, некадашња деспотица Јелена, по истоветном трагичном удесу, усрдна и благочестива посетица, преткиња и родоначелница српских песникиња и прва средњовековна европска песникиња, у Србији, земљи *ѿде се ѿесмом ѿлаче, ѿде се ѿлачем ѿева, ѿде се смрћу живи*, попут оне неименоване везиље што је *сиѿиан бисер везла / на две ѿанке ѿѿлице / на два конца сребрна* – оставиле су потомству заветни разлиставајући појмовник преображених усрдних речи и мелодије, потекао из суштине најдубљег бола – косовског трагизма колектива и властите патње због губитка детета, у чистом богослужбеном љубостињском белом певу као основу и потку српске моралне висине.

Родоплемените Срб красарке: царице Милице и мајке Југовића, песмоторке Јефимије, Лазарева шћери, Роксанде дјевојке са зрнима леђенског бисера, Виле Равијојле, Симониде, Параскеве, Јевросиме, Косаре, Љубе Дамјанове, Пријездине Јелице, свете Ангелине, Гојковице у темеље града зазидане, Јелене, Оливере, султаније Маре, Моравке беољарке... царице, монахиње, кнежевићке, честите госпожде, деспотице и владарке, великашице, подвижнице, градитељке, црквеноприложнице, земљообделачице, везиље... све те књигољубиве домине – деспине, часне госпође, саздаше јединствену скупну велмошку икону стајаћег женског имена.

А њихова светлосна светлост и велелепна песма (у поетском тројству) – од Јефимијине најуспелије похвале у српском језику, у дослуху са Миличиним певом *Удовсѿиву мојему женик (О Лазару – крину који сијањем све звезде надсијава)* до *Оѿѿисанија Бѿѿѿубној* Јелене Балшић (њене и Лазарева кћери) показује како се певањем о Богу и певањем о роду моћним заветним песничким гласом и молитвеним сазвучјима са извора језика српског постаје – свевреме.

Васцелим животом на ползу србског рода, и Јефимија и Милица, утврдиле су највиши етички образац (који ће кроз неколико каснијих векова формулисати најуклетија српска песникиња – Милица Стојадиновић Српкиња, а која каже да *Песник је без народне свесѿи* као ве-

шром ошрїнуї лисї кої се свукуда заноси), што су својим тајнотворним словом показале песничке следбенице и наследнице: слепице – Живана и Јеца и она безимена из Гргуревца, Савка Живковић, Јулијана Новаковић, Јулија Радивојевић, Катарина Браћевачки, Еустахија от Арсич, Драга Димитријевић-Дејановић, Јелена Димитријевић, Даница Марковић, хеленисткиња и песникиња Аница Савић-Ребац, Исидора Секулић, прва жена члан Српске Краљевске академије наука и најумнија Европљанка, Десанка, Милена Павловић-Барили... па све до... до Даринке Јеврић (која је тамним изустом именовала псалам распете земље *Јер Срб сам ђосред вароши ђришї*)...

Све ове песникиње, Јефимијине наследнице, у знаку су православне вере и националних идеја.

Страдалном стазом Христородице, по свој српској земљи како бележе златокрили химнографи од косовског полома кад *ђо земљи бејаху беда, ђлач и ваїај неђишени*... путем који се особито српском народу са најдубљим трагизмом ни данас не окончава – благочестива господжа Јевгенија, која је у 22. години после смрти свог синчића, детешцета Угљеше, примила монашки постриг и добила име Јефимија, па све до трена када се преставила *сије ђишї 6913, односно 1405. ђогине*, она је троструким песничким везом, златним и сребрним нитима ибришима, на буктавој пурпур атласној свили, изтруковала три градацијски високо узнесена плача, молитвено богоузнесено тројство: „Туга за јединчетом“ („Туга за младенцем Угљешом“, између 1366. и 1371), „Молење Господу“ (Завеса за царске двери, 1389-1399) и „Похвала кнезу Лазару“ (извезена у Љубостињи, 1402).

Тим златовезовима васпоставила је богоспознајну православну језичку, историјску, духовну, женску традицијску вредност.

Најлепшим и најскладнијим златним дасима поезије српске, Јефимија, везиљка и нежна мати, побожна, благородна, мудра и окретна жена, једном речју, умна калуђерица која је себи у „Похвали“ извезеној на покрову кнеза Лазара, у натпису оном на завеси хиландарској, а још раније, и док се није назвала калуђерицом, у запису на полеђини старе иконице у Хиландару, леп, врло леп споменик оставила (Ст. Новаковић); *Јефимијина Похвала кнезу Лазару је лисї дивне ђоезије, кої је одишїа био досїојан да буде извезен сухим златїом ђо чистїој дамаској свили*.

Јефимијина „Похвала кнезу Лазару“ штампана је први пут код нас у преводу на савремени српски језик у „Српском књижевном гласнику“ и с коментаром Љубомира Стојановића, штампан 1904. године. У изворном језичком облику штампао је Ђура Даничић још 1861. године у 12. књизи „Гласника Српског ученог друштва“.

ОД ГОСПОДСКОГ ПИРЛИТ ВЕЗА – БОРДУРЕ СА ЛОЗИЦОМ И ЛИШЋЕМ ДО ЖРТВОПЛЕТЕНЦЕМ РАСЦВАЛЕ МОМАЧКЕ ГРАНЕ

Златно распредени конач песничке похвале, уткан у намет-платно судбине српског народа, кроз Јефимијину забринутост обистињује се и у овом времену...

У неизмерној Србији, вечној и безграничној у језику, у духу, у слободоумљу и отацбинољубљу, магијом песничке речи, и сагласјем бића и божанског у њему, Јефимија је сву своју материнску љубав и непремериву тугу, озарила искон словом народног трајања.

Од господског пирлит веза, укрштеног бодовима утканица, исписара, сверанца, лазарца и покрстица, разлистали су се народни урнек, отворени крстац и затворени прутац, писанац и ланчанац, обамет и расплет изрезанац... све врсте најпознатијих српских везова по српским манастирима и црквама – пешкири даровци, везива похвале и покрова и царских завеса... обретени исходишној тачки – богоспознања и богосмирења; а у сваком боду који је иглицом означила ишчитавамо *боле ошмене јој душе* – све до момачке гране на женидбеним копоранима младих, оних недораслих рузмарина (како их је народ назвао), а којима је Принципов племенити хитац (по Црњанском) одредио путању (док громовито и хучно и дандањи одјекује) и који су пре једног столећа отацбинском одбрамбеном стазом кренули преко заметних Проклетија пут Валоне, Драча... до Крфа... и још даље... да би се историјским уделом та момачка грана разгранала гињеничким везом и опачак бодом по неизбројеним каменим споменицима и гробиштима васцелог Српства.

Поеткиња Јефимија судбинском нити коју испреда и тка божанска моћ, саздала је златно знаковље молитвеног спасења:

Јер истинско добро себи само је оно које се доживи не себе већ другој ради.

Завесу за царске двери са композицијом на којој Христос у архијерејској одежди служи службу са Светим Василијем Великим и Светим Јованом Златоустим Јефимија везе у манастиру Жупањевцу (1398-1399) у Левчу – у друштву царице Милице док ова надгледа подизање своје задужбине Љубостиње:

Фала Боју, фала јединоме / што се тради једна лепа црква / сребрн шемељ а позлаћен покров.

Властитом посветом именовања:

Јефимија усрдно приноси ово шеби свети – утврдила се најзначајнија српска песмотворна адреса у Србији, баш овде, у Трстенику.

Последњи запис о себи Јефимија је оставила на једној плаштаници рађеној око 1405, и вероватно намењеној неком манастиру у Источној Македонији, где је била сахрањена мати њена; не зна се којим путем, плаштаница је временом доспела у манастир Путну у Румунији. Кад је ово радила, имала је нешто више од 50 година, и тај прекрасни рад у историји српске примењене уметности, изведен је у истом сензитивном стилу као фреске у Каленићу и Ресави. Спремајући се за смрт узела је велику схиму и узела име Евпраксија. На свиленој тканини, златним и сребрним концем, извезен је лик мртвог Христа са збором анђела, по средини је извезен запис на грчком, чије су речи узете из песама које се поју на Велики Петак и Велику Суботу – плач Матере Божје над мртвим сином *О ужасној ли и необичној призора... збор анђела пресираши се ледајући ше уброеја у мртве...*

Овај текст и вез сећање је Јефимијино на мртво детешце сахрањено на Светој Гори, чији гроб као жена није могла да походи и залива га сузама.

Вечерас овде, на овом метру благовесног тла, пред Спомеником царице Милице, у упиту Милоша Црњанског:

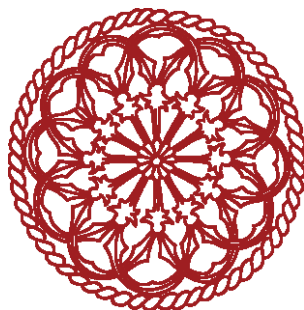
Хоћу ли моћи негде душу да смирим, у тврдим висоравнима изнад Сшугенице и Љубосиње? – неземним свеprisутством Свете Петке Српске, Заштитнице, чији култ трудољубивим и одважним залагањем обзнанише две мужаствене жене (Милица и Јефимија), а о чему Цамблук остави запис:

Огузе владика Христос славу бујарску ња јој дарова српску, јер је ша светишељка скијшу српском помоћница, поуздана заштитница...

Само казује нам се и одговор оне која матерински бди над племеном које обухвата шама и док молитвеним вапајем, умноженим и са оводобном нашим немиром и забринутости, двоструко моли: за сва чеда кнеза Лазара и за његов народ, јер:

Тујом су мнојом здружена ши чеда – а њена Светла Песма одсвуда разастире животодајну и животворну песничку енергију – одајемо све почаст и сву славу *Јефимијином Слову* – врховној мерној јединици у Словару вишевековног трајања. Српског!

Нека ова моја реч буде дарак Преблагај Песникињи и Царици Милице – пред њиховим свесветлим лицем!

стїарославник

„Окруїли стїо“: „Дозивања – средњовековно књижевно наслеђе
у модерном српском ѱесништву“

Јана М. Алексић

СРПСКО СРЕДЊОВЕКОВНО НАСЛЕЂЕ И САВРЕМЕНО ЖЕНСКО ПЕСНИШТВО – ВИДОВИ ПЕСНИЧКОГ ПАМЋЕЊА

Примиће, Срџкиње, шћо дар од Боја имаће [...]

књиће ѓримиће као модерна ѓриношења,

као завешћана, као задужбине,

зайис за окрепљења онима који долазе.

Зорица Арсић-Мандарић

Савремене српске песникиње различитим песничким средствима артикулишу женски сензибилитет у стваралаштву и баштине сећање на сржне моменте српске културне историје. Одговорно преузимајући улогу сведока и тумача наше епохе из једне шире духовноестетске перспективе, оне бивају наследнице монахиње Јефимије. Оглашавајући се од шездесетих година XX века, ове ауторке пружиле су велики допринос развоју не само родољубивог српског песништва, већ и читању културних трагова. Поетски радови појединих полако, али неоспорно постају део нашег књижевног канона.

Њихова појава на песничкој сцени драгоценa је не само због тога што се осврћу на средњовековно, српсковизантијско културно наслеђе, чиме, неупитно легитимишу припадност једном цивилизацијском хоризонту, већ и зато што, паралелно са песницима, културно већ етаблираним, постулирају вид религиозне свести који бисмо у овом контексту могли дефинисати као *песничку духовност*. Извесно је да она нуди другачији, продубљенији доживљај друштвеноисторијске стварности и разумевање света. Да би био ваљано естетски обликован, а потом и културно видљив, такав вид духовности иницирао је упошљавање културноисторијских наратива и симбола, то јест повратак усменој, а пре свега писаној традицији – која се у нашем историјском памћењу оформила као стабилан цивилизацијски модел. У стваралачком осврту на традицију – које се временски одиграва паралелно са развојем српске медијевистике – оживљавају се магистралне књижевноуметничке појаве, већ потврђени примери нашег културног блага, али и они алтернативнији облици, тек спорадично похрањени у националном културном памћењу. Естетским продубљивањем интертекстуалних и интермедијалних веза у дијахронији, модерне песникиње учествују у великом пројекту послератног модернизма активације културне меморије,

занављања средњовековног наслеђа и његових упоришних тачака, одакле се може повући и учврстити духовноповесна вертикала, значајна за правоверно формулисање културног идентитета, као и преузимања и инкорпорирања виталних традицијских облика у модерн израз.¹

Отуда песничко памћење собом носи два кључна изазова – с једне стране, носталгију за егзистенцијалном и духовном пуноћом, која је у националној интроспекцији била досегнута у самосвесној и развijenој средњовековној духовности, без обзира на тадашња културна кретања, цивилизацијске мене и историјске обрте, а са друге, проблематизацију смисла и садржаја сећања, односно наследованих топоса и фигура. Иако је посреди обнова религијског осећања и мишљења, као залог оправданости самог песничког иступа, ова поезија, можда на најцелисходнији начин, поставља оно Хелдерлиново најнеугодније питање „чему песници у оскудно време?“.

Модерне песникиње, дакле, песничко стваралаштво схватају као егзистенцијални феномен и омеђују га духовним таласом *новој средњовековља* које се, према Николају Берђајеву, открива као неминовни завршетак актуалног цивилизацијског циклуса раскида са Богом и почетак „нове колективне религиозне епохе“,² а према Михаилу Епштејну, као „усвајање религиозног смисла отуђења“ и давање религиозне димензије већ захукталом процесу секуларизације ради спознања и усвајања „несвесне“ другости нашег постојања.³ Марко Радуловић ново средњовековље посматра из књижевноисторијског угла и дефинише га као „процес иманентан српској култури“, препознатљив како у дијахронији, тако и у синхронији њених облика, без обзира на епохалне и цивилизацијске узусе.⁴ Управо покушај културног разабарања у историјској мatici и цивилизацијским токовима изискује плодносно преиспитивање снаге и делотворности културног наслеђа.

Носталгија за целовитошћу, својствена осетљивом и крхком песничком бићу, изискује укрштај временских планова, односно огледање хоризоната садашњости и прошлости у домену аутентичног историјског и религиозног искуства, преломљеног кроз призму апартног

¹ Овде мислимо превасходно на стваралаштво канонизованих представника послератног модернизма, попут Васка Попе, Миодрaга Павловића, Бранка Миљковића, Љубомира Симовића и Ивана В. Лалића.

² Николај Берђајев, *Ново средњовековље*, превод Николе Талера, Књижевно-издавачка задруга „Хипонс“, Београд, 1990, стр. 29, 35-37.

³ Михаил Епштејн, *Вера и лик: религиозно несвесно у руској култури XX века*, превела Радмила Мечанин, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 29.

⁴ Марко Радуловић, *Српсковијантинско наслеђе у српском послератном модернизму*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2017, стр. 49.

женског сензибилитета. Евокација културно и духовно фундираних симбола обично се одвија у тренутку цивилизацијске пометње или стадијуму епохалног прелаза, и њима својствене духовне кризе. Они тада бивају трансфери образаца које ваља поседовати као симболичке путоказе или решења за садашњост. Властита историјска позиција устављава се тек у односу на дух средњовековља и откривених културних вредности конфигурисаних и именованих у културном озрачју средњег века. Будући конститутивне и стабилне, те вредности нуде уметнички ослонац и оруђе како би се освојио простор поезије, не само као поље друштвеног деловања, већ као позорница за изражавање ламентана над урушеним старим, у носталгичној ретроспекцији обично идеализованим системом вредности; легитимацију процеса самоодређења, или, пак самопотврде. На тај начин модерне и савремене српске песникиње исказују тиху, али недвосмислену побуну против антидуховности времена које их је физички и егзистенцијално оковало. На делу је двострука носталгија – за минулим временом (увек бољим и пунијим од садашњег),⁵ а потом и за реалним или имагинарним, али изгубљеним завичајем као *locus amoenus*.

Тако се конфигурише митопоетски слој, наслојен на писано и усмено наслеђе, а, посредно, на библијски подтекст (приче, сентенце, гноме, симболичке или алегоричке поенте), да би се домислило савремено појединачно или колективно битисање, уједно и указало на циклично кретање времена. Свето писмо у овако профилисаној модерној поезији није само религиозни или књижевни текст, већ дубински контекст у којем је могуће обухватити свеколики трагизам контрадикције естетског постојања без којег не може ниједан стваралац. Конкретни животни удес или осећај, тако промишљен, поприма универзалну, чак и есхатолошку димензију и поетски бива прихватљив.⁶ Имплицитним или експлицитним зазивањем општих места из библијских сижеа и наратива, врло живих и конститутивних у књижевним текстовима наших средњовековних биографа, летописаца и песника, осмишљава се

⁵ Према Светлани Бојм, носталгија представља одбрамбени механизам, „чежњу за континуитетом у фрагментисаном свету“, али и „побуну против модерног поимања времена, времена оличеног у историји и прогресу“. Svetlana Bojm, *Budućnost nostalgije*, preveo Zia Gluhbegović i Srđan Simonović, Geopoetika, Beograd, 2005, str. 17.

⁶ Марко Радуловић сматра да песник, откривши наслеђе традиције као нешто што је лично и интимно, осећа потребу да преиспита своју личну духовну традицију и ситуира је у историјски оквир и да, последично тој динамичкој слободној песничкој имагинацији и наслеђених колективних симбола, властиту и историјску судбину свога народа испита са становишта човечности. Марко Радуловић, *Нав. дело*, стр. 40.

досуђено историјско бремене и обезбеђује му се метафизичко олакшање, чак и онда када песникиње тематизују/проблематизују прогон метафизике из сфере стваралаштва или друштвеног етоса. Тако се одржава и у доба секуларизације оправдава православна духовност као подлога за артикулацију културног идентитета. Историјски трагови преламају се кроз хришћански наратив. У том циљу долази до християнизације унутар апартног простора поезије, супротстављеној дехристиянизованом феноменолошком времену, које је закупило савремену историју. Следствено томе, песничку духовност савремених српских песникиња могуће је назрети тек у домену њихове иманентне поетике, према упутству Новице Петковића, схваћене као заокружен, ограничен и индивидуализован поетички систем, са препознатљивим формативним поступцима и средствима усмереним на обликовање у случају ауторске поетике, врло конкретизоване слике света.⁷

Саморефлексивност или аутореференцијалност, не само што је једно од кључних обележја постмодерне књижевности и поетичка доминанта већ етаблираних (мушких) аутора, већ и пресудна стратегија поетички разнородних или несврстаних песникиња друге половине XX и прве две деценије XXI века. Њихови појединачни ауторски гласови могу да се изјасне, испоље своју јединствену песничку самосвест или је проблематизују једино посредством адаптираног топоса преписивача, дијака или, пак, чтеца, јер они у писању трансцендирају границе историје и сведоче о окршају са неманима које осујећују формулисање уметничког као културног идентитета. Естетско посредовање, сведочење, преиспитивање, превазилажење, па и ништење искуства и културних симбола, аналогно појму Линде Хачн *историографска мешафикација*, именујемо као *историографска мешапоезија*. Важан аспект тог феномена или поетичке одреднице јесте селекција, то јест естетско филтрирање историјских догађаја, па и религијских образаца поступцима који нису лишени ироније, пародије или травестије, без обзира на то што их је песник већ интериоризовао као културно наслеђе. Реконструкција наратива средњовековне културне прошлости прераста у реинтеграцију наративног сопства у савремености. Отуда дух средњовековља не само што је иманентан модерном српском песништву, већ представља вид културног постојања, односно уметничког стваралаштва које тек треба освојити очућањем и непрестаним испитивањем

⁷ Novica Petković, „Proučavanje imanentne poetike: predmet i svrha“, *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost / Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 7-17.

његових могућности. Овде није реч искључиво о поетичком програму или културноидеолошком заузимању српских песникања, већ о спонтаној исповести, искреној запитаности, каткад и предлогу одговора на властите недоумице у односу на затечену стварност, са чиме се, управо због сличног или истоветног искуства, лако може идентификовати скоро сваки савремени читалац.

Завидан је број оних ауторки које негују културу памћења у свом песништву или у чијем поетичком микропростору, на тематско-мотивском, односно формалном плану, централно или бочно место заузимају теме, стилско-језичке карактеристике или сензибилитет својствен средњовековном књижевноуметничком стваралаштву. Везиља Вукосава Андрић (1928), Дара Секулић (1931), Милена Јововић (1931), Мирјана Стефановић (1939), Стевка Козић-Прерадовић, Радмила Лазић (1949), Злата Коцић (1950), Мирјана Божин (1952), Милица Краљ (1953), Илеана Урсу (1954), Даница-Дана Додић (1954), Сунчица Денић (1956), Емсура Хамзић (1958), Вера Хорват, Мирјана Булатовић (1958), Светлана Гајинов-Ного (1960–2017), Верослава Јовановић (1961), Оливера Доклестић (1962), Драгана Крагуљ (1958), Милена Северовић (1962), Дејана Николић (1965), Сунчица Радуловић (1965), Јелена Алексић (1973), Милена Марковић (1974) или Милица Бакрач (1977), поетички врло разиђено, са мањим или већим успехом, огледају интимни животни и стваралачки хабитус или актуалне социокултурне феномене у огледалу наше књижевне и уметничке традиције. Оживљавање књижевних садржаја, уметничких облика и културних фигура српског средњовековног културног простора, у радовима великог броја ауторки одвија се посредством врло виталног усменог наслеђа и његове културне идеологије.⁸

Премда свесни непотпуности наведеног списка ауторки, интерпретативну пажњу овом приликом посветићемо неколиким песникањама, које се, умногоме негујући везе са средњовековним културним простором и хришћанском духовношћу, издвајају искреним уметничким самопрегором за обликовањем српске културе, тиме и успостав-

⁸ Усмена традиција представља важан део националне културне баштине јер сеже у време и пре српске средњовековне културе, да би потом, услед друштвеноисторијских потреса, изборила место легитимног наследника српске духовности средњег века. Зато јој и велики историчар културе, Милан Кашанин, одаје признање за очување наше историјске меморије: „По нестанку наших средњовековних држава, наше народне песме су преузеле из наше средњовековне књижевности не језик, ни облике, него идеологију.“ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 81.

љањем духовноповесног континуитета, или, пак, естетском изведеношћу лирског израза.⁹ Главна вредност њихових поезија лежи у моћи евокације.

*

Можда су наведене особине модерног и савременог женског песништва, након остварења Јеле Спиридоновић-Савић (1890-1974) и Десанке Максимовић (1898-1993), најиндикативније у песништву ДАРИНKE ЈЕВРИЋ (1947-2007). Код ове песникиње, рођене у Пећи, присутно је послушање завету предака и везаност за духовни простор завичаја. Дух средњовековља, отелотворен како у материјалном – споменичком, тако и у нематеријалном културном наслеђу, пробија се кроз тематско-мотивски комплекс и рафиниран, на моменте и херметичан песнички дискурс, обременен нововековним историјским теретом. Ауторка неретко проговара из саме средњовековне епохе, мада читамо и сажете, али семантички напрегнуте песничке извештаје – репортаже о путањама духа минулих деценија: „Ал моје је да свједочим. О ведрини да зборим, / Исписујем бездан, душе спрег – безувјетно / у међувремену ма колико дугом, *међ* / *временима* реским усклик. [...] док мрвим вријеме улуди / разбрајам вјекове и извиднице лажне. / Ал наизуст знам: неопозив је биљег мој / трајање фреске.“ („Дечански летописац“, *Ижице*).

Посуђујући глас различитим лицима из историје и своје савремености (Јелени Анжујској, Десанки Максимовић, игуману Дечана, летописцу из Девича, слепом Макарију, монаху Јустину, монахињи Варвари из Пећке патријаршије, итд.) Даринка Јеврић у свом палимпсесту непрестано мења перспективе и позиције, конструишући тако један тоталитет стварности. А његова света места су угрожена („Поричемо се вјековима“, *Ижице*). Даринка Јеврић заговара културу памћења – иако неретко испољава постмодернистичку неверицу у моћ говора, односно писане песничке речи – јер песмом жели да проникне у оно што је човекова антрополошка дата која се на различите начине испољава у историји: „Говор је рушан. Очај и / љубав најтиша сустижу се у памћењу; / и капље јетко муња, кад / срде се кујинске очи / над овим палимпсестом. // О све је у памћењу, камо / притајена сипи трпка рђа / мудрости и искуства. // Ипак смо једно ребро, обиљежено / пра-

⁹ Према истоветним критеријумима, појединачне радове о поезији Јеле Спиридоновић-Савић, Злате Коцић, Сунчице Денић и Милене Марковић за овај темат су приложили Марко М. Радуловић, Слађана Илић, Драгана Тодоресков и Недељка Бјелановић.

старом зебњом, / обиљежено прастаром надом“ („Све је у памћењу“, *Ижице*). Тако су песникињине сугестивне аутореференцијалне рефлексије изнете управо посредством средњовековних облика и прожете православном, као универзалном, духовношћу. Готово у свим њеним збиркама провејава песничка самосвест (и као лична и као самосвест припадајуће јој историјске заједнице). Њен приоритетни задатак је да испита улогу, то јест етичку и духовну достојност песника у оживљавању не само узорних средњовековних културних модела, већ исконске духовности којом се, упркос друштвеним околностима и епохалној кризи („брже старимо и / клонимо се светих мјеста“ – „Како отићи у Дечане“, *Ижице*), задобија смисао тог и таквог историјског постојања (описаног, на пример, у песми „Поричемо се вјековима“, *Ижице*). Тако у песми „Пјесник над стећком“ (*Ижице*), односно „Недостојни“ (*Хвошћанска земља*) чујемо разложно унижење подозривог сопства: „И знам: спорна је премоћ овог свједочења стихом / над сасма нијемим споменом / гујом прошивеног срца: о блажен цјелов мука, што / пребива у сумњи, згођен у дан / кад недостојни смо завјетних ријечи.“ Једна од кључних речи њеног песништва јесте ресакрализација света и искуства: „храм бих да зидам / од тијела свела / од трулежи чела / па да те бијела од бисера / у фреске претачем“ („Ратникова љубав“, *Преварени тишином*). Стваралачки императив проналажења и откопавања потиснутих светих места не српској културној мапи најављује епоху новог средњовековља и симболичког уцеловљења у мраку историје.

У поезији ЛЈУБИЦЕ МИЛЕТИЋ (1948) одвија се реконструкција многобројни културни и цивилизацијски наноси на подручју Балкана и Мале Азије, са успешно уоченим и естетски пројектованим везама између периода и националих историја (*Константининов крст* (2010); *Вешрови Арараџа* (2014)). Песникиња успева да изнађе заједничке иментеле, односно метафизичке ознаке за историју кратког и средњег трајања, да оцрта духовне изохимене и повуче вертикале у цивилизацијском координантном систему: „Ми смо та вита лоза. то зрно светлости. / Што кроз векове сја. / Ми смо то семе древно. на висини сазрело. / Вољом Господњом. / Ми смо тај стуб бели. исписан очевим писмом. / Илинским. / Ми смо сјај векова. даљина времена. / И успон несавладив злу. / Ми смо чувари времена. осмог Јесејевог сина. / И његовог храма вечног. / Ми смо то што смо. и ви то знате. / Хордо Злог“ („Јесејева лоза“).

Њена ауторска поетика представља хвале вредан, уједно и ризичан покушај историософског промишљања („Печат“, „Безгласна звона“, „Наслеђе“, итд.), које је омеђено кључним културним тачкама,

данас дефинисаним као споменици националне баштине. Тек у таквој поетичкој диспозицији, према Љубици Милетић, могуће је преломити историјске силнице, односно начинити аналогију између оног и овог „последњег времена“ и стадијума великог прелаза („И свако сутра већ је јуче“ – „Готско слово“; „ковчег Византије / чека крај препирке // Између светог оца и великог мештра // И док се бедеми држава руше / Царски манастири // Као саће мед / Чувају чедност рашке душе“ – „Између Римског бунара и Понта 13.“, *Константин*ов крст). Индикативна песма у том погледу је „Одбрана Новог брда“. Истовремено, транспонованем колективног удеса у песништво, и посредством најмаркантнијих културних фигура, Светог Саве, на пример, одвија се одбрана тренутка из којег се пише: „Обасјај . сваку црту . светост јој . / Да чисту меру узвиси . славом ти . / И не презри стих . данас ми . / Горе стремимо . једнако“ („Савина молитва“). Управо за образложење нашег појма историографска метапоезија илустративна је песма „Запис“. Она представља метапоетички рам унутар којег се упризорују архетипске песничке слике и успоставља духовноисторијски низ: „Писао бих о пустој земљи, / О глади аждаја која све узима, / О милости неуслешеној, / О избављењу, / О пропасти рода, / О смрти витешкој. / О венцу страдања, / О штенету василесковом, / О чеду гујином, / О домовима сажеженим, / О времену, које ме, ево притеснило. / Писао бих, али ме рука издаје.“ Песникиња се оглашава стојећи на крхотинама света, након његовог перманентног рушења, које прети да дезинтегрише и саме симболе вере, као у песми „Чудотворна молитва“ или „Тако је било, Господине“. У тој песми проналазимо и поступак уосећавања, али и аутопоетичког артикулисања континуитета као залог културног памћења: „И памти ово, Господине, ово вековне ране / Из мене говоре... Ово мртви из мојих уста / О себи и прецима, нечујно зборе.“

Отуда разорно преиспитивање валидности баштињења културног обрасца, које је каткад колективног, а каткад личног карактера. Појачано резигнацијом, местимично и цинизмом, оно указује на удаљеност не само временских, већ и духовних обзора управо када се поставе у поредбени однос: „Стојимо кнез Лазар и ја / Насред олтара. Свако мислећи своје. / Он о Небеском царству. Ја о стиду. // Ја скамењена. Он скоро жив. Ја не смем ни да помислим / На његово Житије, / А њему трепавица у углу ока / Лако црни. // Потом паде сунце. Косо на икону. / Његова копча живо сину... / Риза се презиром прели, / Као да нешто хтеде рећи / Или на трен погледа у висину?“ Љубица Милетић неретко преклапа временски и онтолошке удаљене планове

ради духовне самообнове, метаисторијског измештања, односно метафичког осмишљавања историјског усуда: „Гори нам кућа, / И још се нисмо снашли / Да одемо по воду. // Пресвучи се, анђеле, / Стреси прах / И устани. // Ово није летопис. / Ово је сада.“ Истовремено, таквим поетичким захватом постулира један тоталитет, испуњен патњом и страдањем, али и надом, која увек има два лица. Уколико бисмо тражили филозофски аналогон песничком предубеђењу или историографији Љубице Милетић, засигурно бисмо – бар када је реч о односу према историји и наслеђу – тврдили да би то био Емил Сиоран.

ДРАГИЊА УРОШЕВИЋ (Краљево, 1949) настоји да гласовима из средњовековне историје, како реконструкцијом њиховог језичког простора и духа, тако и модерним реторичким средствима и избрушеним, готово сведеним изразом, уобличи визију историје српског народа. Њена поезија, превасходно медитативног карактера, у сталној је напетости између афирмације и деконструкције топоса жртве, стваралаштва, вере, живота. Посредством гласова владара српског народа, кнеза Часлава, кнеза Мутимира, кнеза Властимира, краља Стефана Првовенчаног, деспота Стефана Лазаревића, она описује српски културни круг и формулише духовне константе српског народа. Мисао о настанку и трајању стабилне средњовековне државе, њене културе и духовности, представља бедем одбране у епохи новог варваризма који лирски и егзистенцијално искушава. Истовремено, у циклусу индикативног наслова „Круг је наш народни облик“ Драгиња Урошевић открива механизме прелаза из једног културног стадијума у други, односно историјски процес християнизације у средњем веку и дехристиянизације у модерно доба. Можда је управо у поезији ове песникиње присутно ново средњовековље, као позив или најава духовне обнове. А прелаз у нови духовни стадијум, опет, најизводљивији је у пољу поезије.¹⁰ У песми „Сабор српских светаца“, на подлози усмене традиције, превасходно песама из преткосовског циклуса, песнички субјект упућује искрену, тиху молбу или апел Светом Сави да учврсти крхку духовну вертикалу, просветли и помогне српском народу у немирним,

¹⁰ Сматрајући да је у поезији Драгиње Урошевић на тематско-мотивском плану наглашена противречност супротних сила у свету, лепоте, светлости и узвишености, оличене у ликовима светитеља и симболима наше културне прошлости, наспрам онога што те елементе угрожава, Радивоје Микић у песничкој филозофији ове песникиње уочава и да „песник није само онај ко види раздор у срцу свих призора, он је и неко ко тражи да се обнови склад, да се сачува блискост између људског бића и свега што га окружује“, док је „поезија симбол светлости, светлости духа који савладава таму не само свог времена“. Радивоје Микић, „Поезија као симбол светлости“, поговор у: Драгиња Урошевић, *Свешћеник нове светлости*, Нолит, Београд, 2001, стр. 89.

ратним временима, односно савремености песничког сопства: „Свет Саво, свиче у плаветнилу, / или Ти незнани врховни свети, / сабери са истока, запада, севера, југа, / наше свиче свикле на брзину светлости / и договори са онима бржима, / додирнула друга сазвежђа, / другу васељену, друга знања, / друге законе, друга наслеђа, / на довољној висини народу за спас.“

Реконструкцијом не само биографије Јелене Анжујске, већ и њеног друштвеноисторијског, па и културног окружења у песничкој књизи *Јелена Анжујска*, Драгиња Урошевић у мистичну песничку атмосферу уводи историософске опсервације, превасходно засноване на хришћанском, библијском виђењу историје. У овим лирским медаљонима затичемо и нацрте озбиљнијих теолошких расправа о постојању Бога, пролазности, смрти и црквене праксе, ослобођених догматских стега: „он даље моли да се превише не пита / нарочито при заласку сунца / зашто свет тамни / и опет се у пређашње стање враћа / и да ли има богова разних вера / или је бог само један / да му одговори које себи прижа / он са свих страна омеђен / не замућују поглед и не сврдлају у души“ („Молитва мастора католика“); „ко ће знати кад је небо савезник и кад хушкач / и подстрекивач на жртве, ретко се о томе говори / много ћути, каква сумња, не чуо је бог / три прста бележе раскрсницу светова / на убогом телу, браћа стоје пред упитом / да ли је дозвољена молитва за душу безбожника / за оног худог убожника који је за храм / прогласио природу, молио се у дрвеној цркви / док су црви у теснацима исписивали животни пут / клечао пред грмом руже, опор и сновидећи“ („Монаси“). Неупитно, песнички поступак ове ауторке исходи из способности уосећавања у дух средњовековља и пројекције погледа на свет ондашњих историјских личности. Стиче се утисак да је ова књига песама заправо дневник српске краљице у којем су верно описане личности из њеног окружења, догађаји епохе, али и принципи изградње духовних споменика и обделавања у српском културном простору. Описујући, на пример, унутрашњи живот и религиозну свест краљице Јелене Анжујске, Драгиња Урошевић супругу краља Уроша оглашава каткад као лирску јунакињу, каткад као песнички субјект, чиме постиже већи естетски учинак и делотворност властите историјске пројекције. Јунакиња прозирне свести, српска краљица овде, са метаисторијске равни, испитује и властиту историјску улогу, али и личну судбину жене и владарке. Међутим, полифонична структура, испуњена високопарним, али не и патетично отужним исказима врло индивидуализованих гласова, исказима правилно наследованим из средњовековних

служби и исповедних молитава, представља архив културне прошлости, археолошки фондус знања о антрополошким непроменљивим, то јест о вечној људској природи.

Промишљањем лика и садржаја српског културног обрасца из помало искошене метапоетске и умерено феминистичке перспективе закупљена је ЗОРИЦА АРСИЋ-МАНДАРИЋ (1949) у збирци *Ивер са Лазаревог крста* (2003). За свој приступ кључним питањима српског идентитета, она проналази упориште у већ потврђеним културним сижеима и симболима, али унеколико деконструисаним погледом из савремености, обременене другачијом друштвеном свешћу: „Ову сам књигу само преписала с унутрашњег крста / коме сам и ја предодређена давно пре рођења. / Као икону сам је читала у болу док сам рађала / нова чеда свом роду – тема за Јефимије“, читамо у пролошкој песми „Читање са икона“ или „Охрабрује ме непролазност жене“ у песми „Јефимија“. Наравно, лирско сопство не доводи у питање хришћански идентитет, већ га, наслоњеног на традиционалну духовну подлогу, истиче као замајац континуитета: „Јер, умила сам се земљом из исте умиваонице / из које и Бог, кад је крштавао свет.“ У светлу таквих објава, песникиња увиђа цикличност одређених догађаја, захваљујући чему се одржавају константе српске духовности и културе, конфигурисане у средњовеконом периоду и преломним историјским ситуацијама које и сама искушава (на пример, бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. године). Услед поновљивости историјских позиција, у насловној песми „Ивер са Лазаревог крста“ уобличен је лик кнегиње која настоји да поносно и часно понесе досуђено јој историјско бreme, према узору на Лазарев заветни наратив: „Откидам свој Ивер с Лазаревог крста – светлеће оружје са три српска прста, / прстен под језиком, драгуљ иза вида, / носим га у круни из давнина // Зато сам чудесна, зато сам кнегиња.“ Простор за идентификацију, међутим, ствара и активност монахиње Јефимије, са којом Зорица Арсић-Мандарић у име свих песникиња и поетеса ступа у дијалог: „И на бајковитом крилу Јефимије нам госпе, / у живопису доба та мудрост постаде света. Верујем да је женски почетак сваке вечности / јер поново ћу песмом и ја бразде да поспем“ („Јефимија“). На делу је метапоетичко освешћивање идентитетских тачака како би се извојевала мисао о континуитету женског писма у српској књижевности које има неупитну, не само тестаментарну, улогу сведочења, већ и у конституисању српског културног обрасца: „Примите, Српкиње, што дар од Бога имате [...] књиге примите као модерна приношења [...] прстима умоченим у мастионице

Лазарице / освештајте речи, ви премудре сведокиње / дубоког времена коме сте, / задатком на земљи, предодређене“ („Пишите Српкиње“). Поред наизменичног смењивања ћириличног и латиничног писма у књизи, тај аспект је видљив и у инсистирању на новој правописној норми када су у питању именице женског рода. Мисао о српском културном обрасцу, према Зорици Арсић-Мандарић, подједнако припада и женама и мушкарцима. Међу неоспорним фигурама које су водиле бригу о томе налази се и монахиња Јефимија (Јелена Мрњавчевић). Према узору и моделу ове и других осведочених „кнегиња пера“ које су својим радом чувале ћирилицу и културно памћење, управљају се и савремене српске књижевнице, па и сама Зорица Арсић-Мандарић: „Светице прошлости, загонетне чуварке манастира / јелењим душама путују кроз нејелено време / да Похвалама злате покрове још неосвећене, / не би ли младе душе часно да зајелене [...] Јеленама се клањам на похвалама, под иконама, / а песму ову поклањам као приношење, за Јелене“ („Јелене“).

Песнички пројекат уосећавања у дух епохе и интимни свет велике историјске личности подузима ЈЕВРОСИМА РИСТОВИЋ (1952) у књигама *Requires* за Јерину (2007) и *Молишва* за Ирину (2010). Посреди је модеран уметнички покушај да се исправи искривљена народна представа о погубном историјском утицају чувене „проклете Јерине“, Ирине, супруге деспота Ђурђа Бранковића. Песнички глас заузима неутралну метаисторијску перспективу, покушавајући да одреди аналогију, односно тачке идентификације између властитог и времена пада српске средњовековне државе (реч је о немирним, кризним временима са далекосежним последицама), тиме и да успостави до сада непрепознате духовне споне. Истовремено, песничка инстанца у себи слива и поунутрашњује различите, каткад и међусобно опречне, гласове и перспективе у јединствени молитвени бруј или исповест која твори другачију, наизглед апартну, а заправо свепрожимајућу (пара)-историјску причу, односно уметничку истину о историјској улози једне владарке. Реквијем, односно молитва, као књижевне врсте, проистекле из две различите хришћанске традиције и њихове литературе, у функцији су јединственог уметничког искупљења, са хришћанском богословском подлогом, не само деспотице Ирине, већ и народног кривоворења историјских чињеница илити предања у вези са њеним ликом и делом, како би се, према библијском моделу, а из уметничких и митотворних разлога, нашао „дежурни кривац“, одговорни чинилац за пропаст моћне српске државе. Будући византијска принцеза, дакле

странац, историјска личност Јерина Бранковић (рођена Ирина Кантакузин) подлегла је дејству сила народног памћења. Тако је већ у прологу књиге *Requires за Јерину* експлициран мотив за настанак песничке исповести:

Некако ме ово време у коме јесам подсећа на нека друга времена у којима сам живела у својим прецима, а нарочито за време деспота Ђурђа Бранковића. Неколико деценија борили смо се грчевито и на безброј начина да не уђемо у вековно ропство. Разлоге зашто смо доживели пораз, који и данас траје, бележи историја. Чињеница да једна жена само, у свим нашим победама и поразима буде уписана као Проклета у мени буди жељу да браним и њу и себе. Ово је први део трагања за опроштајем за Јерину или Ирину или за Мир [...] све у нади да потомак у коме ће се још једном борити за слободу не носи то у свом памћењу.¹¹

Поред удвајања, смењивања лирског положаја и (мушких и женских) гласова, метаисторијску раван Јевросима Ристовић постулира и одржава непрекидним мета/аутопоетичким преиспитивањем. Песничка самосвест је овде у тој мери развијена да представља главни конститутивни елемент поетске конструкције. Уједно, то је и спецификум песникининог проблематизовања наследованог сижеа из удаљене епохе. Овај узорни пример *историографске метайоезије* заснован је на постструктуралистичкој скепси, не само у обликотворне могућности језика, већ и у њихову онтолошку вредност – проблематизује се језик предања (речи „проклета“, на пример) – што је метапоетички аспект – или поетски израз којим се језик предања побија – што припада домену аутопоетике. Митотворачке и митопоетске језичке стратегије испитују се, на пример, у песми „Реч проклета“ (*Requires за Јерину*): „Реч што је звезде у забуну довела / и хаос у светлима покренула / створила причу без корена, причу / без приче, реч проклета, реч доклета / још увек у њеној сенци прикупљамо истине [...]“, док проверу телеолошке носивости песничке речи и њене историје затичемо у књизи *Молишва за Ирину*. Мисао о речима и језику у *Молишви* постепено – конкретизацијом тропа, између осталог – прераста и у преовлађујућу тематско-мотивску раван књиге: „[...] пред историјским задатком да од / речи опрашених сагрешењима / сачиним песму за светковине [...]“

¹¹ Сличан сажетак или лирски дестилат проблематизовања начина на који настаје и живи једно предање проналазимо у песми „Понижење“ у књизи *Requires за Јерину*.

(„Песников дом“); „у свакој ми речи векови зру“ („Тајна сам ваздуха“); „Смисао је то кад речима шијем кошуљу / од белине папира, кад из ње / ослобађам заробљене реке [...] Смисао је то обликовати белину / да и речима се допадне и остану / ту и сачувају свој свет, целину“ („Смисао“); „Та песма – усамљени музеј са речима / који претражују и пљачкају погледима / пустоше посетиоци-ловци на тајне / нечијих тако непоновљивих патњи“ („Хлеб од невидљивог брашна“); „Речи са ветром испреплетене и разблажене / приче из набујалих памћења / поточићи, више заборав него вода / постају сапутници на стази до дна / до света подземног звука“ („Свет подземног звука“).

Према уметничкој визији Милице Јефтимјевић-Лилић (1953), рођене на Косову и Метохији, актуални духовни контекст, условљен политичким турбуленцијама и интензивним друштвеним померањима, одражава се на савремени однос према културном наслеђу, то јест онемогућава насušну конекцију и посвајање сижеа кључних за конфигурисање наративног идентитета.¹² Осећај отуђења пресудно утиче на формулисање песничке духовности, као у песми „Чуварко далека“: „Ја ти, Грачанице, од тебе одступих / као што се око силног Сунца клони, а језом смртном заувек одене, / без крила да ти у конак долетим / а немоћна да зид страве срушим / те невидљива кроз обруче прођем / и своје кћери у ласте претворим“. Грачаница је неупитан духовни и културни топос према којем се субјект одређује, односно формулише свој идентитет. Милица Јефтимјевић-Лилић назначује да је њен цивилизацијски обзор „у глуво доба замршен чвор“. Међутим, у њеном микропоетичком простору пуноснажни су стваралачки покушаји осмишљавања историје. Песникиња исказује уздање у духовно-религијско сећање на Јефимијин стваралачки подвиг: „Деспотица неспокојна / дању-ноћу везак везе, / оданости приношења / за време опомиње / тихом мукком постојања“. „Љубост“ и „Љубостиња“ – као споменик културе, духовно средиште и симболички призив светлости спасења – у њеном песништву се постулирају не само као механизам одбране у свету који

¹² Овде активирамо одређење наративног идентитета које је формулисао Пол Рикер (Paul Ricoeur). Према овом феноменологу и херменеутичару, човек обитава у многим историјским наративима. „И заиста, у великој мјери идентитет неке особе, неке заједнице је саздан од тих *идентификација* – са вриједностима, нормама, идеалима, моделима, јунацима, у којима се особа и заједница *препознају*.“ Зато „прича конструише идентитет лика, који се може називати његовим наративним идентитетом, тако што конструише идентитет испричане историје. Идентитет историје је оно што твори идентитет лика.“ Пол Рикер, *Сойсџво као друџи*, превео Спасоје Ђузулан, Јасен, Београд – Никшић, 2004, стр. 128-129, 155.

се „стреса од чудеса“ („да нас Љубост од зла брани“, „Љубостиња I“; „Љубост, љубост, Љубостиња / од зла брани, љубав стани, / отворите двери сами“, „Љубостиња II“), већ као посебна стваралачка благодат којом се духовно уздиже („Љубост тиња и пламиња / сред понора, студи, иња“) и бране хришћански идеали, превасходно Љубав и хуманистичке вредности: „Љубостиња дар љубави / нек нас споји, оспокоји. / Молитву ће Моћан чути, / зла сузбити, милошћу нас обасути. / Дух Царице и Лазара / што Љубави храм дигоше – / да говори о трајању, / о Љубости и спајању, / добра с добрим, чилим, правим, / да нас сети, опомене, заустави / у намери наопакој, разделници.“ („Љубостиња II“).

На крају овог песничког низа стоји по много чему апартан глас феминистички импулсивне књижевнице ЈЕЛЕНЕ КЕРКЕЗ (1975) која у својој духовној поезији настоји да рехабилитује женске наративе унутар културних матрица, па и оних које се односе на српско писано и усмено наслеђе. У жанровски разуђеним и хибридним остварењима¹³ Јелена Керкез одашиље отворени хришћански позив да се осветли стваралачки процес, снага и присуство аутора који је нужно креатор, односно да се животно зађе с ону страну стваралачког, па да се из унутрашњости таквог доживљаја о њему проговори на један језичко-стилистички и концептуално апартан, а заправо поетички иновативан начин.

Јелена Керкез на настајућем књижевноисторијском документу о савременој српској литератури ставља аутентичан естетски печат аутореференцијалности, у којој обделава под утицајем духовно-религијске перспективе о природи и смислу уметничког стваралаштва, али и положаја поетесе, као уметнице и као личности, налик поетичким и идеолошким начелима средњовековне књижевности. Аутопоетички аспект Јелена Керкез разрешава и у кључу изображене феминистичке родно-queer оријентације, нудећи је као нулту перспективну могућност креативног посматрања сопства и света. За ауторку је естетско нераздвојиво од идеолошког и политичког. Од похвале девствености као уметничког става и инокосног вида постојања који је залог узвишености и слободе у поеми „Девичанством заклето“ или поетско-драмско-романсијерском делу посебне уметничке снаге *Сједињење*, у процесу индивидуације (песничког) сопства, Јелена Керкез у последњем остварењу уобличује стваралачку позицију и настоји да свој сапфистички и хришћански хабитус – суштински антиномичан, али уметнички ком-

¹³ Превасходно мислимо на поеме „Увођење“ и „Девичанством заклето“ (2006), жанровски хетерогена остварења *Остварење* (2007), *Сједињење* (2013) и *Ауторка / Трибада поетика* (2018).

плементаран – претпостави хетеронормативном, секуларизованом и антихришћанском духу, како у властитој епохи, тако и кроз историју. Јеленин постулат је да у уметничком чину нема граница ни правила, да су хијерархије фингиране и фиктивне, да су односи свепрожимајући и нужно конститутивни и да је Све Једно и Једно Све, прожето љубављу стварања. Тако у књизи *Сједињење* проналазимо: „Верујем у једно сведржеће, стваралачко Сједињење видљивог и невидљивог. Постајем надахнуће поетске ријечи, оно које писањем твори речену реч, без које ништа није постало што је постало“. А у *Аушорка / Трибада поетика*, уметничка инстанца песникиње говори о оживљавању и сабирању већ осамостањених гласова/ипостаса: „Својим ликовима дајем благослов слободне воље. Изложим им поетски план пре него их створим, осетим да ли желе да буду моја свита на блаженствујућем путу. Оне све знају и одлуче. И даље ја бирам, до најужег избора одабраних, оних најљубавнијих и најоданијих. Оне су ме допуњавале, једнодушно ме подржавале. То је скуп најаутентичнијих поетских бића које оживљавам.“ У логоцентричности смисла стварања, у метапоезису, крије се и чува Тајна, позната само песничкој имагинацији. Ново средњовековље унутар уметничког космоса – концепта Јелене Керкез заснива се на идеји о религији као општем питању, на идеји о колективном духу, на слагању новог друштвеног и духовног поретка, али, превасходно, на слободи личности у име слободе за Бога. Том и таквом устројству претходи интензивнији унутрашњи агон, који је у овој књижевности, симболички, оличен у многообличју и многогласју саме ауторке. Песнички иступ и диференцијацију гласова, позиција и позива унутар своје поетике Јелена Керкез постиже стилем и тоном традираним из средњовековних посланица, молитава и литургијских песама.

Обнављајући духовност и уметничке облике средњовековне традиције, као део великог модернистичког концепта културе, савремене српске песникиње уводе у наш духовни хоризонт наратив о новом средњовековљу. У тој новој епохи ће, судећи бар према Николају Берђајеву, већу улогу играти жене, јер су окренуте тајнама космичког живота и природе. Будући да се мушка рационалистичка култура истрошила, на женама је да одиграју велику улогу религиозном буђењу нашег времена. На снази ће тако бити вечна женственост, супротстављена текућим еманципаторским настојањима који је урушавају и гуше. У том предстојећем историјском периоду догодиће се преображење полова и парадигми, „просветљење женствене стихије, претварање енер-

гије рађања у енергију стваралачку“.¹⁴ Природни род старог Адама тако ће бити преображен у духовни род новог Адама, што исходи из мистичне преображујуће љубави, загладане не у време, него у вечност.

Хотимично или нехотице ка тој идеји усмерени естетски подухвати већине савремених песника – упркос баштињењу хришћанско-патријархалних цивилизацијских матрица – отварају и ново поглавље о односу према стваралаштву минулих времена, па чак и оног које је део српског културног кода. Испоставља се да је осим домену културе памћења, личне или генерацијске потребе за идентификацијом, (ново) средњовековље као начин мишљења и осећајности, а изнад свега, као духовно-естетски излазак из цивилизацијских стега, или начин да се оне колико-толико попусте, данас врло виталан у домену савременог српског песништва. Читањем и промишљањем радова наших ауторки и изводећи их из маргинализоване сфере академског и јавног интересовања такве идеје могуће је трансцендирати, не само симболички, већ и реалистички, у простор свеколике културе и духовности.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

Зорица Арсић-Мандарић, *Ивер са Лазаревој крсти*, Београд, Ривел Ко, 2003.

Даринка Јеврић, *Псалам бездомника и групе песме*, Приштина, Панорама, 2006.

Милица Јефtimiјевић-Лилић, *Пушћојис коже*, Београд, Српска књижевна задруга, 2003.

Јелена Керкез, *Увођење*, Београд, Деве, 2006.

Јелена Керкез, *Девичанством заклето*, Београд, Деве, 2006.

Јелена Керкез, *Остварење*, Београд, Деве, 2007.

Јелена Керкез, *Сједињење*, Београд, Деве, 2012.

Jelena Kerkez, *Autorka/Tribada poetika*, Beograd, Deve, 2018.

Љубица Милетић, *Тако је било, Господине*, Београд, Нова књига, 1985.

Љубица Милетић, *Са висине истока: одабрани стихови*, Београд, Просвета, 1998.

¹⁴ Николај Берђајев, *Нав. дело*, стр. 48.

Љубица Милетић, *Вавилонски записи*, Београд, Просвета, 2006.

Љубица Милетић, *Косијанинови крсти*, Београд, Српска књижевна задруга, 2010.

Милетић, Љубица, *Вешрови Апараша*, Београд, Српска књижевна задруга, 2014.

Jevrosima Ristović, *Requires za Jerinu*, Beograd, Narodna knjiga/Alfa, 2007.

Јевросима Ристовић, *Молишва за Ирину*, Смедерево, Арка, 2010.

Драгиња Урошевић, *Јелена Анжујска*, Београд, Српска књижевна задруга, 1994.

Драгиња Урошевић, *Свештеник нове светлости*, Београд, Нолит, 2001.

Циљирана лијерајтура

Николај Берђајев, *Ново средњовековље*, превод Николе Талера, Београд, Књижевно-издавачка задруга „Хипонс“, 1990.

Svetlana Bojm, *Budućnost nostalgije*, preveo Zia Gluhbegović i Srđan Simonović, Beograd, Geopoetika, 2005.

Михаил Епштејн, *Вера и лик: религиозно несвесно у руској култури XX века*, превод Радмила Мечанин, Нови Сад, Матица српска, 1998.

Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, „Изабрана дела Милана Кашанина“, књ. 1, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Радивоје Микић, „Поезија као симбол светлости“, поговор у: Драгиња Урошевић, *Свештеник нове светлости*, Београд: Нолит, 2001, 87-89.

Novica Petković, *Poetika srpske književnosti*, Beograd, Institut za književnost i umetnost/ Naučna knjiga, 1988.

Марко Радуловић, *Српско-византијско наслеђе у српском послерајном модернизму*: (Васко Попа, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић), Београд, Институт за књижевност и уметност, 2017.

Пол Рикер, *Сойство као групи*, превео Спасоје Ђузулан, Београд – Никшић, Јасен, 2004.

Марко М. Рагуловић

СРЕДЊОВЕКОВЉЕ ЈЕЛЕ СПИРИДОНОВИЋ-САВИЋ И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ XX ВЕКА

Періаментии Јеле Спиридоновић-Савић припадају помало заборављеном току међуратне српске књижевности у коме се јављало интересовање за уметничко и духовно наслеђе српског средњег века. Након старијих савременика, Јована Дучића и Милана Ракића, мотиве и теме средњовековне књижевности и уметности откривали су и млађи аутори, као што су: Станислав Винавер, Милутин Бојић, Момчило Настасијевић, Сибе Миличић и Десанка Максимовић. Многи од ових песника стварали су у оквиру и под утицајем различитих авангардних покрета, те је и реактуелизација ове далеке епохе српске историје била у знаку њихових трагања за новим поетичким изразом и духовношћу.

Наиме, свим овим ствараоцима било је заједничко то што су у националној прошлости, односно поетици, поступцима и језику старе уметности и књижевности, трагали за подстицајима и путоказима за креирање свог аутентичног уметничког израза.

Један од најпоузданијих тумача српске књижевности, Исидора Секулић, међу првима је препознала и одредила овакво опредељење међуратне српске књижевности. У таквој оријентацији она је видела „романтизам за прошлост која није престала бити основица садашњости; романтизам који се јавља у моменту прегнућа да се културно разаберемо, саберемо и оснажимо. [...] Обнавља се љубав за највеће наше народне вредности, и у тим вредностима нарочито за религиозно-моралне моменте нашег националног карактера, за оно *свето и чеснијо* и *Боју иприсцуйачно* што нас је одржало и увек добро водило, што је и свецима и ратницима нашим красило душе.“ Секулићева не пропушта да истакне и посебно вреднује својеврсни парадокс српске авангарде – уместо бескомпромисног раскида са традицијом, ослонац за нову уметност њени ствараоци налазе у националној прошлости, отуда она са задовољством констатује да су се и авангардни песници, каквим су се прво огласили Растко Петровић и Милош Црњански, окренули националној прошлости и изградили „здрава и племенита“ осећања, „за оно у тој прошлости што су столећа градила и хармонизирала.“¹⁵

¹⁵ Исидора Секулић, *Из домаћих књижевности I*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. четврта, Југославија публик – „Вук Караџић“, Београд, 1985, стр. 182-183.

Јела Спиридоновић-Савић, дакле, припада хетерогеном кругу стваралаца код којих се спонтано и постепено јављало интересовање за средњовековно наслеђе националне прошлости. Њени *Пертаменџи* имају за тему Светог Саву, односно време његовог боравка у манастиру Ватопед. Ауторка се служи техником пронађеног рукописа која је деценијама касније, у књижевности постмодерне, постала један од најпопуларнијих романескних поступака за обликовање прича са темом из средњег века. У *Пертаменџима* реч је такође и о „превођењу“ пронађеног рукописа: монах Стратоник из 1814. године проналази изгубљени рукопис Светог Саве и преноси га на народни језик.

Стефан Немања и Свети Сава били су инспиративна тема у књижевности прве половине XX века, отуда Јела Спиридоновић-Савић није усамљен случај са својим *Пертаменџима*. Наиме, уз Милутина Бојића који је ову епоху и Немањиће актуелизовао у својим песмама и драмама, Станислав Винавер је на Крфу објавио недовршени спев *Немања* из 1917. године.

Јели Спиридоновић-Савић и Станиславу Винаверу заједничко је настојање да се у средњовековној епохи и значајним ликовима њене историје пронађу духовне, религиозне и мистичне енергије које су обоје осећали да недостају савременом добу. Средњи век из Винавровог спева управо се обликује као опозит времену из кога се песник оглашава: „Певам прастару неку историју, / Духова давних сени горостасне, / Певам прадревног доба симфонију. // Јекните струне, вите струне гласне. / У време наше пролаза и мена, / У боно време одбачене басне / И ситних људи, и фриволних жена [...]“ Станислав Винавер средњовековно наслеђе види као заборављени, прадревни слој нашег духовног искуства и супротставља га профаном добу садашњице у коме митова више нема.

За разлику од Дучића и Ракића, у чијим се песмама истиче културолошка и историјска величина средњовековне историје, њихови млађи савременици, међу које спада и Јела Спиридоновић-Савић, инсистирају на унутрашњим преокупацијама, дилемама, страховима и личним духовним подвизима великих историјских личности. Уместо епског погледа на историју овде доминира лирско-мистичка уроњеност у оно што је историјском погледу недоступно. То наравно не значи да у овим песмама недостаје историја и промишљање о њеном смислу, већ само то да се она јавља као фон на коме се обликује судбина појединца. Уместо културолошки симбол, историја постаје мистички призив који је појединац позван да изврши. На овај начин историјски доживљаји се поунутрашњују и постају садржај личног искуства појединца.

Не само да су песници попут Милутина Бојића, Јеле Спиридоновић-Савић, Станислава Винавера и Момчила Настасијевића по свом усмерењу блиски ствараоцима послератног модернизма и њиховој обнови средњовековног наслеђа, најпотпунијој у досадашњој историји наше књижевности, већ се јављају и као њихови директни претходници.

Инспирацију средњовековним наслеђем, посебно његовим духовним и религиозним потенцијалом, Јела Спиридоновић-Савић дели и са Десанком Максимовић. Управо је у тексту „Гозба на ливади Десанке Максимовић“ Спиридоновић-Савић прва писала о религиозности у делу ове песникиње.¹⁶ Требало би поменути да је и Десанка Максимовић између два светска рата била један од носилаца обновљеног интересовања за средњовековно наслеђе. Песникиња је била инспирисана богумилским покретом који је опевала у циклусу „Богумилова молитва“ из збирке *Зелени вишњез*. У том циклусу Десанка Максимовић се служи одређеним елементима богумилског учења, али и алтернативним положајем који је тај покрет имао у историји, како би исказала своје сумње, дилеме и надања у сусрету са оностраношћу и Творцем васионе. Оваква блискост Јеле Спиридоновић-Савић и Десанке Максимовић, односно њихова заинтересованост да у наслеђу средњовековне књижевности пронађу, осим културолошких симбола, живе енергије религиозности и духовности које је могуће поетски транспоновати у модерну поетику, смешта их у контекст авангардних трагања која су, парадоксално, често посезала у прошлост како би остварила нов и модеран израз коме су тежила. Заједно са Винавером који је у средњем веку трагао за мистицизмом, Спиридоновић-Савић и Максимовић образују мистично-религиозни покрет у периоду наше авангарде.

Како бисмо одредили природу односа Јеле Спиридоновић-Савић према средњовековном наслеђу, односно утврдили место таквог односа у поетичком систему историје српске књижевности, истаћи ћемо неке од битних тачака њених *Перјаменаша*. Одабрани моменти требало би да представљају адекватну илустрацију начина на који Спиридоновић-Савић транспонује и уклапа средњовековне мотиве и поступке у индивидуалан песнички израз модерне књижевности.

Писање као аскеза

Када говори о природи писане речи, а посебно књижевне и богословске, у средњовековној епохи, Димитрије Богдановић закључује да је то доба када „однос према писању и писаној речи постаје *иаше*-

¹⁶ Александар Петров, „Десанка Максимовић“, *Канон – српски јесници XX века*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 141.

ишчан, а рад писара и његово знање добијају религиозни ореол. Писање светих речи је подвиг, аскеза, *аскеза писања*, као средство за постизање духовности и истовремено медијум њеног испољавања.¹⁷

Поменули смо раније да се радња у *Періаменішима* обликује кроз технику пронађеног рукописа. Монах Стратоник из XIX века проналази и преноси на народни језик рукопис који је саставио Свети Сава. Дакле, на самом почетку тематизује се поступак писања. И монах Стратоник и Свети Сава трагају за духовношћу кроз подвиг писања. Наиме, обојица осећају да упркос томе што су монаси, већ неко време нису открили ону истину за којом жуде, односно да су и даље удаљени од Бога. И један и други добијају налог да пишу од неког вишег гласа. Стратонику се каже: „Стратоник, / ту ти је спас, / са старог језика нашег / на народни преведи то, / неке може бити / мање Тешко и Зло, / мање Страдања, Бриге / од старе, прашњаве књиге [...]“ Слично се саветује и Светом Сави:

„Заборави на себе / и спас сопствене душе, / и док се народи у незнању / и црној мржњи гуше, / и један другог гони, / и један другог руши. // Ти у твојој ћелији уској / пиши просте / вечне речи, / што од душе иду души [...]“

Када говори о природи писане речи, Димитрије Богдановић не подразумева само записивање оригиналних речи, већ и преписивање. Наиме, у средњем веку *оригиналности* није постојала као категорија у смислу у коме се јавља у модерној књижевности, те је и писање оригиналних житија, химни и служби садржавало много директног преноса из старих дела. Међутим, и чисто преписивање неке књиге ради њеног ширења, доживљавано је као духовни подвиг подједнако као и њено писање. Отуда Савино писање оригиналних мисли и Стратониково касније преписивање, код Јеле Спиридоновић-Савић нису суштински различити и доводе њихове актере до важних духовних спознаја и преображаја.

Из наведених стихова *Періаменаіша* види се да је Јела Спиридоновић-Савић дубински и изнутра разумевала основне поетичке, али и духовне одлике средњовековне књижевности, као и да је поседовала способност да их стваралачки транспонује у модерну литературу. Она мотив писања као аскезе и подвига истовремено користи и као медијум кроз који преноси интимну драму јунака таквог писања: Саве и Стратоника. Овакви записи настају на пресеку унутрашњег света јунака и спо-

¹⁷ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1991, стр. 38.

лашњих догађаја историје. Не чуди отуда што је у њима истовремено присутна авантура индивидуалног боготражења и колективна брига о народу. На тај начин, у писању се уједињују мистичка и пастирска страна личности што омогућава да се јунак који пише обликује као модерни летописац који проговара из саме историје тиме што истовремено оживљава интимне дилеме и страхове великих историјских личности и преноси историју у колективно сећање. Тако се Јела Спиридоновић-Савић јавља као претеча послератних модерниста какви су Миодраг Павловић и Иван В. Лалић¹⁸ код којих је један од основних видова реактуелизације средњовековног наслеђа активирање фигуре летописца.

Сећање као одбрана

Писање је по својој природи индивидуалан духовни подвиг који се одвија у самоћи. Међутим, он је истовремено усмерен ка споља и свој пун смисао добија у тренутку када превазилази појединца и постаје део општег наслеђа. Отуда глас који саветује Саву и Стратоника да пишу потенцира вредност коју тај чин може имати пре свега за друге, а тек потом за њих саме. Наиме, оба лика добијају послушање писања у коме морају да забораве себе, не би ли тек на тај начин дошли до кључних спознаја. Посебно је важно истаћи да се писање јавља као супротност бесмислу и суровости историје. Оба лика оглашавају се из позиције угрожене и неизвесне историјске егзистенције народа коме припадају,¹⁹ те су њихови записи начин да се таквој ситуацији пружи отпор. Отуда у Стратониновом случају писање постаје сећање и тако добија ширу културолошку димензију. Наиме, преношење на народни језик Савиног изгубљеног списка представља истовремено чин сећања једног народа на своје колективно порекло. У *Періаменишима* сећање се јавља као основа идентитета, као једина могућа одбрамбена акција у временима угрожености: „Све пропаде, што имасмо, / слобода, / цркве, / књиге, / на жртвеник / најбоље људе дасмо, / па још да нам није бриге / да сачувамо стара блага, / били би стабло без корена, / и лађа без кормила, / и тица срезаних крила... // За стварање слободе немамо, / зато чувамо старе ствари / књиге старе и блага.“

¹⁸ Видети песме „Научите пјесан“ Миодрага Павловића или „Плач летописца“ Ивана В. Лалића.

¹⁹ Сава је савременик крсташког похода Фридрика Барбаросе, а Стратоник Хаци-Проданове буне.

У овом случају сећање није пуки комеморативни поступак, већ начин да се оно што је стицајем историјских околности доведено у крајњу опасност, очува у духу за нека будућа времена. Другим речима, сећање је егзистенцијални чин који одлучује о (не)постојању једног народа, односно како Бењамин каже „Историјски артикулисати прошлост не значи спознати је, каква је, у ствари, била! То значи овладати сећањем онако како блесне у тренутку опасности [...] Опасност подједнако прети и постојању традиције и њеним примаоцима“²⁰ (Бењамин 1974: 81).

Спој историјске опасности и сећања оличеног у писању један је од основних видова артикулисања средњовековних мотива у послератном модернизму. Наиме, евоцирање културних, уметничких и духовних симбола прошлости увек је скопчано са (не)посредном историјском опасношћу. Сећање и стварање су начин да се таквој ситуацији одупре. Такав поступак карактеристичан је за збирку *Усиравна земља* Васка Попе, посебно песме „Манасија“ и „Каленић“. На том трагу је и Миодраг Павловић када пева: „у овом рату који сећање брише / научите пјесан то је избављење“. У оваквом (мета)поетичком усмерењу, песма се јавља као енергија која има снагу да спасе човека од самозаборава Духа и Смисла, а то постиже управо тиме што се јавља и као сећање, које има стваралачки и обредни карактер. Сећање је, дакле, начин да се успостави угрожена целина човековог идентитета, али и отвори перспектива континуитета и трајања. Тако сагледана, целина представља културолошки напор, али је истовремено скопчана и са извесним религиозним доживљајем света. Јели Спиридоновић-Савић посебно је било блиско ово друго значење, о чему она пише:

С друге стране, назирање у чудну тајну душе да је страна на земљи, да има други један свет њој ближи и сроднији, свет њен: трансцендентни, а њена носталгија и чежња за тим њеним правим завичајем била би: религиозно осећање душе. А оно чему тежи носталгија душе наше, њен праизвор и утоку, називамо: апсолутним, Богом. Али религије могу постојати и без вере у Бога, као што нам показује стари, аутентични будизам; али оно без чега религије не могу постојати јесте: *иерсиектшва вечної шрајања и смисла целине*.²¹

²⁰ Валтер Бењамин, *Есеји*, превела Сњешка Кнежевић, Нолит, Београд, 1971, стр. 84.

²¹ Јела Спиридоновић-Савић, *Сусрећи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1944, стр. 10.

Потрага за средњовековним наслеђем и традицијом уопште истовремено је код Јеле Спиридоновић-Савић и потрага за смислом. Управо то је још једна тачка блискости коју песникиња успоставља са песницима послератног модернизма. Наиме, „целина“ је једна од главних лексема у откривању средњовековног наслеђа у другој половини двадесетог века. И Васко Попа и Миодраг Павловић су својом тежњом ка реактуелизацији старе српске књижевности и уметности стваралачки радили на поновном склапању целине која је историјским развитком била прекинута. Дакле, реч је о успостављању целине књижевно-историјског трајања. Међутим, целина је такође имала и религиозно значење, блиско Јели Спиридоновић-Савић.²² Онтолошке и културолошке опсесије послератног модернизма, остваривале су се као жудња за целином, што је поетичке поставке ових песника доводило у близину учења ранохришћанских отаца. Један од аргумената да је свет божја творевина јесте то да је он леп, односно целовит. Дакле, целина има и естетичко значење, неодвојиво од онтолошког, и управо је у том смислу била важна за послератни модернизам и реактуелизацију средњовековног наслеђа. Циљ је био успоставити континуитет у историји, са једне стране, и поново изградити целину онтолошког и естетичког искуства озбиљно начету трагичним историјским искуством XX века, са друге стране.

Песници који су били предводници реактуелизације средњовековне књижевности у другој половини двадесетог века: Васко Попа, Миодраг Павловић, Иван В. Лалић и Љубомир Симовић, своје стваралаштво темељили су на постулатима сећања и целине. Јела Спиридоновић-Савић са својим *Періаменіима*, али и целокупним делом, била је њихов претходник. Оно што посебно илуструје самосвојност и оригиналност њеног поступка јесте чињеница што песникиња фигуру сећања користи у супротности са општом тенденцијом свог доба у коме су на врхунцу били авангардни покрети који су често имали негативан став према традицији.

Мистичко искуство и историјско време

Окончање Савиног духовног подвига у самоћи, означава његову спремност да прими нови завет – активан живот у коме ће ширити истине до којих је дошао у својој манастирској келији. То је тренутак у коме се мистички доживљаји и садржаји оспољавају и преносе у историјско искуство. Управо ту се и *Періаменіи* завршавају. Залог који је

²² „Васељена није страшна / ни огромна / кад је цела“ („Кантакузин“, Миодраг Павловић).

Свети Сава (за)добрио у самоћи, потребно је да се подели са светом: „И осме ноћи / чух тихи глас: *Сад мисао твоја / треба да падне / на што ко воћка зрела, / сад си завршио / самовање твоје, / у свешћу те чекају дела...* // Дакле Господе, / зар ићи морам / из овог тихог мира, / и оставити ћелију моју / драгога манастира [...] // Хоћу да Ти саградим / виднога стана / за Тебе и Твога / Великог Сина, / са седам буктиња“ (69, 70).

Мистичко искуство Светог Саве оличено у његовом послушању тајанственом гласу и подвизивању у самоћи прераста у пастирску мисију у којој светитељ усмерава своје деловање на добро свог народа. Свети Сава испољава извесну тугу због чињенице да не може читав живот да проведе у мистичком односу са Богом, већ своје деловање мора да урони у метеж историје. Међутим, он спремно прихвата улогу која му је намењена. Јана Алексић о томе овако пише: „Оно што је, међутим, истакнуто као послање и једног и другог јунака овог пева јесте да се њихово Боготражитељство не реализује само у смирају сакралног амбијента и молитвеног чина, већ у световним дужностима, онима којима ће се људи, ближњи, али неосвешћени и религиозно непросветљени, приближити Богу. Духовно сазрење и успење овим монасима долази из подстицаја за остварење заједнице других, ближњих са Богом – Сави да шири своја духовно-религиозна искуства међу народом и да том народу сагради Цркву у славу божју, а Стратонику да преписујући их, Савина искуства сачува и пренесе будућим поколењима. Један своје духовно послање реализује као вођа и пастир, а други као преводилац и чувар.“²³

Инспирацију за овакво обликовање lika Светог Саве у *Періаменішима* Јела Спиридоновић-Савић могла је пронаћи управо у средњовековној књижевности. Наиме, Доментијанов Свети Сава такође испољава мистички и пастирски вид свог бића. Са једне стране, он има жељу да читав живот проведе на Светој Гори где ће се у самоћи, подвизавати, док му је, са друге, намењена другачија историјска улога коју спремно испуњава – да постане пастир српског народа.

Реч је о два вида светитељеве личности која се испољава у средњовековним хагиографијама. Један вид се састоји у индивидуалном и интимном односу према Богу у коме је подвижник, условно речено,

²³ Јана Алексић, „Песничка созерцања: поетска и теолошка прегнућа и медитације Јеле Спиридоновић-Савић“, *Српски језик, књижевност, уметност*: зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (28-29. 10. 2011). Књ. 2, *Бој*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2012, стр. 511.

сам у молитви и изражава сопствену недостојност и жудњу за мистичним сједињењем са Богом. Насупрот томе, други вид је садржан у светитељевој свести о сопственом позвању и призиву да Божије истине шири међу својим народом и да преузме одговорност за њега. Две стра- не светитељеве личности условно смо означили као мистични и па- стирски вид. У модерној српској књижевности која реактуелизује сре- дњовековно наслеђе потенцира се подједнако и мистично и пастирско искуство. Тако, на пример, Свети Сава Миодрага Павловића издаје на- лог ходочаснику да се након боравка на Светој Гори врати у свет и пренесе искуства до којих је дошао: „гладуј / ево ти хлеба / врати се кући / проповедај / друге исцељуј / себе лечи.“ Посебно близак Светом Сави из *Періаменаѿа* јесте Попин Свети Сава који се такође после ми- стичног подвига враћа да испуни мисију у свом народу: „Потрошио је све своје године / Зарадио змијоглави штап / Узјахао је штап / Вратио се на земљу / И ту нашао и своје и себе [...] („Живот светог Саве“).

Интимни подвиг и историјско искуство били су посебно важни у реактуелизацији средњовековног духовног наслеђа у модерној књижев- ности. Модерни ствараоци нашли су у самим средњовековним тексто- вима основе које су уградили у своје индивидуалне поетике и модерно искуство. Пресек историјског простора и његових законитости и инди- видуалног подвига јунака историје представља сукоб интимних жудњи и страхова и историјских налога. Ово је посебно било инспиративно за песнике послератног модернизма, а припремљено је у делу Јеле Спи- ридонових-Савић. Мистички и историјски лик Светог Саве, његов мо- нолог у самоћи манастирске келије у делу *Періамениѿи* заиста извире из аутентичног духа старе српске књижевности, али и још више од тога антиципира обнову средњовековног наслеђа у послератном модерни- зму, односно назначује главне поетичке одлике те обнове: дуализам између сфере интимности и простора историје, односно динамизам између мистичког и пастирског искуства.

*

Јела Спиридоновић-Савић припада оном току књижевности изме- ђу два светска рата који је у Византији видео могућност за конститу- исање нове мистике и у православној религиозности српске средњо- вековне књижевности тражио могућности за формулисање нове ко- смичке духовности која почива на мистичном осећању Радости. У делима таквог поетичког усмерења средњовековље са својим неистра- женим дубинама представљало је алтернативу владајућем рационали- стичком погледу на поезију, са једне стране, и контратежу хаотичности

и технолошком отуђењу, са друге. Таква књижевност, дакле, припада оној помало заборављеној и скрајнутој струји авангардних покрета која је своје место, стицајем историјских околности, уступила песницима леве авангарде.

Јела Спиридоновић-Савић такође представља и претечу песника послератног модернизма који остварују најсвеобухватнију обнову средњовековне епохе и њено укључивање у модерне поетике. Склоност ка мистичкој духовности, поетичка динамика између религиозности, историје и песничког израза, као неки од основних поступака у третирању средњовековних тема и мотива ове песникиње, били су до краја развијени у песништву Васка Попе, Миодрага Павловића, Љубомира Симовића и Ивана В. Лалића. У том смислу, када посматрамо реактуелизацију старе српске културе у поезији XX века, дело Јеле Спиридоновић-Савић представља незаобилазно место како по својој остварености тако и по својим наговештајима.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

Јела Спиридоновић-Савић, *Періаменџи: Нашао и ѡревео браџи у Христу Сїраїшоник*, Београд, С. Б. Цвијановић, 1923.

Спиридоновић-Савић, Јела, *Сусреџи*, Београд, Српска књижевна за-друга, 1944.

Коришћена лиџераџура

Јана Алексић, „Песничка созерцања: поетска и теолошка прегнућа и медитације Јеле Спиридоновић-Савић“, *Срџски језик, књижевност, уметност*: зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (28-29. X 2011). Књ. 2, *Бої*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 503-512.

Валтер Бењамин, *Есеји*, превела Сњешка Кнежевић, Београд, Нолит, 1971.

Богдановић, Димитрије, *Историја старе срџске књижевности*. Београд: СКЗ, 1991.

Александар Петров, „Десанка Максимовић“, *Канон – срџски џесници 20. века*, Београд, Службени гласник, 2008, 115-173.

Исидора Секулић, *Из домаћих књижевности I*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. четврта, Београд, Југославија публик – „Вук Караџић“, 1985.

Слађана Илић

ЛАЗАРЕТИ И ЛАЗУРИ ЈЕФИМИЈИНИ И ЗЛАТЕ КОЦИЋ

Монахиња Јефимија у „Похвали светом кнезу Лазару“ почетком XV, а Злата Коцић у *Лазаревим лесџама* у првим годинама XXI века констатују затечено стање у стварном свету – оно што је резултат човековог делања, тј. зла.

Јефимија пише након Косовске битке, а уочи битке код Ангоре (у којој као вазали учествују Лазареви синови, Стефан и Вук). Из њене „Похвале“, и поред многобројних других записа, сазнајемо каква је ситуација у Србији која је изгубила царство 1389. Злата Коцић у своме спеву призива време бомбардовања Србије 1999. године.

Јефимија, обраћајући се светоме кнезу, на песнички начин констатује шта је донео велики историјски удес Србима, али и шта након њега и Срби Србима чине:

Сад не предај заборау вољена ти чеда / која си сирота оставио преласком твојим, / јер откако си ти у небеском весељу вечном, многе скрби и болести обузеше вољена ти чеда / и у многим скрбима живот проводе, / пошто су овладани Измаилћанима. [...] Тугом су многим здружена вољена ти чеда, / јер они што једоше хлеб њихов подигоше на њих / буну велику / и твоја добра у заборав ставише, / о мучениче. [...] моли да многолетни у добру живот / вољена ти чеда проводе богоугодно, / моли да православна вера хришћанска / неоскудно стоји у отачеству ти, / моли победитеља Бога / да победу подари вољеним ти чедима, / Стефану и Вуку, / за невидљиве и видљиве непријатеље, / јер ако помоћ примимо с Богом, / теби ћемо похвалу и благодарене дати.

Злата Коцић у својој стварности запажа збуњеност природе („Збуњен је цвет магнолије“ (11)), јер све оно што она јесте није у складу са злом које чине људи људима. Дакле, реч је о необичном празничном дану у специфичним околностима – НАТО бомбардовање 1999. године. У тој песми бело је симбол невиности – снега који по природи пада, упркос свем злу који људи људима чине, што говори о извесном витализму – чињеници да Лазарет јесте то што јесте, неудобно станиште људима, али да је, упркос томе, изван опстанак онога што је природно. Бело симболизује и збуњеност ствараоца који је осетљивији за манифестације стварности. Због тога он испољава збуњеност и над белином (хартине) коју би требало да испуни и чије би

исписивање требало да буде одраз његовог витализма и творачког принципа. Удвостручена белина странице, која је таква због затечености ствараоца пред великим злом, одраз је и изгубљености, дезоријентисаности свега што је племенито. Отуда је уметникова немогућност да разуме спољни свет, како ћемо видети, ипак тренутна. Стихови који следе сведоче о његовом осећању безизлаза: „Нити је самртник кадар да разлучи / белине иза себе и пред собом.“ Збуњеност пред папиром траје само док песник не почне да пише, а затеченост незлобивог човека и свеколике природе пред злом је константна. И док човек пред последицама злих чинодејстава застаје, разлучује их, суочава се са собом и светом, природа, као божја творевина, не изневерава своје циклусе, функционише по утврђеним и иманентним јој правилима.

У недоумици смо стога како бисмо могли да именујемо Јефимијино осећање услед суочења са злом. У њеној „Похвали“ нема зачудних момената. Разлог томе јесте њено хришћанско прихватање – онога што је било, што јесте и што ће бити. Неупитно је њено сматрање, као и сматрање Злате Коцић шест векова касније, да човек може издржати све и да, упркос свему, овоземаљски свет – иако личи на лазарет – понекад и није неподношљиво место за човека. Тај свет такође уме да буде и леп, у њему обитава и добро. Јефимија је, упркос томе, ипак свесна пропадљивости и маловечности тога света и у односу на то, као монахиња, ипак даје предност оноземаљском, царству божијем:

У красотама овога света васпитао си се од / младости своје, / о нови мучениче кнеже Лазаре, / и крепка рука Господња међу свом земаљском / господом / крепког и славног показа те. / Господствовао си земљом отачаства ти / и у свим добротама узвеселио си уручене ти хришћане / [...] / да оставиш пропадљиву висоту земаљског господства / [...]

У њеној поезији провејава свест о цикличности великих историјских удеса и њиховог утицаја на живот појединаца. Јефимија је ту чињеницу све време проживљавала. Дакле, била је очевидац цивилизацијских мена, али и делатница која је настојала да у деликатним историјским околностима и у задатим, крутим оквирима који су успоставили моћни, издејствује најбоље што може за свој род.²⁴ Отуда се у

²⁴ Верује се да је Јефимија помагала кнегињи Милицы у вођењу државних послова, у периоду Миличине владавине – у тешком и опасном времену након Косовске битке. Свакако је утицала на васпитање Миличине деце, од којих су Стефан Лазаревић и Јелена Балшић били веома образовани и наклоњени књижевном раду. Важно је њено учешће у дипломатској мисији код султана Бајазита. Кнегиња Милица –

овим написима не сугерише да је зло тренутно и да ће, упркос свему, једном бити боље, али, исто тако, то није ни поезија са нихилистичком поруком, већ запис монахиње која уочава духовноповесне законитости и која се узда у молитву, чисто срце и искрену веру: „[...] и свима нам је потребна помоћ твоја, / те се молимо моли се заједничком Владики / за вољена ти чеда / и за све које им с љубављу и вером служе.“

У збирци Злате Коцић *Лазареве лесџве* видимо да се услед актуелног зла – бомбардовања – празнични дани проводе уз одсуство очекиване, подразумеване радости. Дакле, самим тим што се обред спроводи под специфичним околностима нарушава се нешто што је традиција и што је уписано у код једног народа и православља. Увиђамо извесни контраст који је, вероватно мимо песникињине намере, ироничан – Лазарево дизање из мртвих, што је радостан догађај, треба да се прослави у тренутку у којем реалне, овоземаљске околности доносе смрт. Ту иронију могуће је поништити само искреном, дубоком вером у то да *васкрсли повоји* могу да *уицију њев* оних који чине зло и узрокују смрт и на најрадоснији хришћански празник.²⁵

Одбегле лазарке у *Лазаревим лесџвама* симболизују грлица и кос, а лазарку која је остала и која оглашава да је Лазар устао из мртвих – дакле, која људима, упркос свему, саопштава утеху и срећну вест – јесте славуј. Он заправо објашњава сврху повоја васкрслог Лазара и сведочи о људском витализму, упркос свему, тј. о чињеници да

монахиња Јевгенија и Јефимија пошле су у априлу 1398. године да оправдају деспота Стефана Лазаревића, осумњиченог за вазално неверство Бајазиту. Константин Филозоф у *Жиџију десиџиџа Сџефана Лазаревића* веома похвално писао је о овом деликатном подухвату две монахиње, притом је истакао Јефимијину мудрост: „Пође цару Бајазиту сама та благоверна госпођа (Милица); имала је са собом рођаку своју, бившу жену деспота Угљеше, а кћер некога ћесара. Ова у многим речима и стварима будући најмудрија а коју је увек спомињана (Милица) сматрала као неки стуб и помоћ, нарочито у таквој ствари која се догодила. Када су биле призване к цару (Бајазиту) а (Милица) била у ужасу што ће видети цара, (Јефимија) јој рече: *Одбаци сваки сџрах, када нас (само) удосџиџише да џа видимо*. Оне мудро тада свршише све своје потребе помоћу Богоматере, у коју и положише своју наду.“ Ове Константинове речи, уз додатак да је Милица била мудра као Одисеј, представљају највећу похвалу написану женама у српској књижевности. Јефимија и кнегиња Милица учествовале су у још једном важном подухвату – заслужне су за пренос моштију Свете Петке у Србију. Ову реликвију затражиле су на дар од Бајазита и тако је светитељка доспела у нашу земљу. Извор: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-mrnjavcevic-jefimija>

²⁵ Године 1999. 12. априла, на други дан Ускрса у НАТО агресији ракетама је погођен путнички воз у Грделичкој клисури, на железничком мосту преко Лужне Мораве. Тачан број жртава никада није утврђен. Идентификовано је 15 погинулих, међу којима шестогодишњи Бранимир Станијановић и једна трудница.

народ може све да поднесе. За разлику od Јефимије која то већ искуствено зна, и своје сазнање не преиспитује због вере и непрестане молитве, народна трпељивост и витализам у поезији Злате Коцић углавном су исказани на начин на који се говори о победи и садржи нешто што подсећа на пркос: „[...] Јер ево – васкрсли разматавају се повоји / да упијају ваш гној и гнев. [...] Који го и бос је, у чиревима, у бунилу, / испод нараслог смета згубљен, / испод срањеног света, да запева: / нека пада, да видимо колико чија плећа / могу да поднесу.“

Наведени стихови остављају и извесну запитаност над значењима појединих лексема и функционалношћу тих значења – да ли је свет *срањен* због белине нападалог снега који је све прекрио или је, пак, ако те стихове тумачимо из актуелног тренутка, свет *срањен* људском руком, злоделима, можда баш у бомбардовању 1999. године? Чини се да је то ауторка намерно оставила отворено, тј. да је двосмисао лексема *срањен* намерна: „[...] испод нараслог смета згубљен, / испод срањеног света [...]“ (12).

У *Лазаревим лесџама* увиђамо елементе народне поезије, превасходно алузију на народну песму „Обретеније главе кнеза Лазара“. Те песме, у тренутку када је свет опет постао лазарет и када су околности по српски народ сличне околностима у којима се обрео кнез Лазар и определио за царство небеско, заправо је *узношење стшаре и нове боли*. Оне су уједно и знак снаге Лазареве светости јер се о њему мисли као што се мислило и онда – када је страдао. На страдалог кнеза његов народ рачуна и у савремености, као што је његову помоћ призивала Јефимија у тренутку стварања „Похвале“, па и након тога, док лирски субјект у песмама Злате Коцић каже: „Скорбљу, потшћисја, погибаем – / узносе умолно трепетне ресице, / узносе стару и нову бол. [...] Чији су ово припеви – ни проклети ни // Просттени, // Чије их гласнице узносе – уз пререзано грло?“ (12)

И *пререзано грло* у овој песми је полисемично. Не мисли се ту, свакако, само на Лазарево пререзано грло, него на пререзана српска грла кроз историју која и даље тече – због некажњеног зла.²⁶

И док лирски субјект у поезији Злате Коцић „уноси стару и нову бол“, Јефимија уноси нову, па стару бол сећајући се Лазаревог добра након Маричке битке, у којој јој гине муж и када је била припућена да напусти Сер пред најездом Турака:

²⁶ Најупечатљивији примери таквог – континуираног и некажњеног – зла јесу Јасеновац, Бљесак, Олуја, итд. Чињеница је да је државност једне земље заснована на некажњеним злочинима који се бележе као најстрашнији у историји људског страдања.

Но ниси тако и, о мили мој господине и свети / мучениче, / био малодаран у пропадљивом и маловечном, / колико више у непролазном и великом, / што примио јеси од Бога, / јер телесно страну мене у туђини / исхрањивао јеси изобилно, / те сада те молим обоје: / да ме исхраниш / и да утишаш буру љуту душе и тела мојега. / Јефимија усрдно приноси ово теби, свети.

У таквој атмосфери, ако је реч о неком ко није библијски Лазар или ко пак није свети кнез Лазар, није лако стремити путу нагоре, а камоли то горе досегнути, јер човек у том лазарету, ма био *божјак*, *пошукач*, *беџунац*, *јисар/јесник* итд. – како пева Злата Коцић – ипак је далеко од Бога. Подразумевање његовог страдања овде је симболично најављено ношењем „априлске круне од пахуља и латица“. У складу с вером Христовом страдалник је свестан да је ништ, па отуда и његова молитва Богородици, не да би се спасао, већ да буде способан да „разазна бreme своје и да га се не устраши“:

Једну за другом стреса божјак с главе / априлске круне од пахуља и латица. / У локву на одморишту клоне: множе се / степеници пред храмом. / – Јер ништ сам, ништ, јер ништа није моје / осим сукрвице из дланова што капље на бело – / и на стопалу талант нађох, стигму! / Опрости, Пречиста, и похитај! Покров наднеси / над локву где загњурена је душа не да се утопи / но да испод кала најзад разазна бreme своје / и да га се не устраши. (13)

И из ових стихова, као и до краја овога пева, увиђамо оно што смо код Јефимије већ уочили – да је човек свестан бремена које је нужност, које се са живљењем и Христовом вером подразумева и да, сходно томе, нема илузију да то може да избегне.

И док се у Јефимијиној „Похвали“ не поставља питање о повезаности песника и Бога, у неколиким песмама из *Лазаревих лестви* уочавамо да извесно стваралачко Ја може бити Христ, може бити Бог или песник, а могу бити и њих двојица заједно. Неколике песме садрже исповест ствараоца, на основу њих потврђује се ствараочев витализам, тј. чињеница да чак ни летопис, онај који он пише, не може да издржи све, а да то може летописац сам. И ту лежи утеха. У стиховима који су за то потврда, уочавамо и вешту стилску и језичку, симболичну игру: „Био сам дечак, био, крадом, лазарица. / Био сам просјак, лазарон. / Сад сам, по милости, јуродиви. / Јурим, дивим се. Што у лету запишем – / летопис не може да истрпи. / Ја могу.“

Летописац/песник говори шта по природи јесте. Он је заправо пророк. У вези с тим и сам се пита да ли је то казна или милост. Његова позиција у било ком времену специфична је и сложена. У стиховима Злате Коцић он нас подсећа на Христа: „– Ја сам писар. / Био сам по-тукач и бегунац. / И сад сам. Али – пророкујем. / Не знам, по казни или милости. / Био сам знак узвика, сад сам тачка.“ (17)

У вези с наведеним стиховима остаје нам да докучимо да ли чињеница да је лирски субјект био *знак узвика*, а да је сада *шачка* значи да је дошло до извесног помирења с чињеницом да је судбина човека да може да изнесе сваки терет или је то смирење дошло са вером. Да ли та чињеница доноси само смирење или и смирење и радост? Да ли значи да је та *шачка*, која је лирски субјект у овој песми, коначно изједначена с Јефимијом која ношење различитих животних терета постојано издржава – и у животу и у вери?

Лирски субјект – песник преиспитује своју позицију, па и сопствено бивство. Дакле, констатује, али некако свечано, пророчки, шта све он јесте, и због своје преосетљивости, највероватније, третира себе и као грешку. У тим стиховима налазимо и потенцијалну алузију на Јефимију: „[...] Ја сам кобна грешка / преписивача, можда сузне везиље, / ил птице с њеног веза.“ (18). Стварање, схватамо, подразумева преображаје.

Стихови који следе потврда су да је певање узлет и да је за стварање потребна ватра. У тим стиховима значајну улогу има свитац као носилац ватре. Он у њима демантује лазарећанина, божјака. Занимљиво је да свитац, који је носилац ватре, заправо носи божјака, а не овај њега. Чињеница да на том месту постоје славуј и свитац такође нам говори о томе да човекова егзистенцијална позиција није за њега увек неподношљиво место, док се вечност, можда, не досегне: „[...] Имаш ли па имаш ли ватре? / Немам. Ја сам божјак, из лазарета – заустих, / али свитац који, носећи ме, беше оденуо / моју кошуљу – раскопча је и одломи / жишку: пламени одблесак / назарећанског Чуда.“

Песник, било као појединац, било као ентитет заједнички имитељ свих песника, јесте исцелитељ и утешитељ. На том месту у овом спеву налазимо алузију на кнеза Лазара (на његов страшни ожиљак). Он/они, попут Исака Сирина, конкретно препоручују силазак у сопствено срце, до сопственог успења: „– Ја сам лествица. Дугин свлак. / Шарени шал за бело грло. / Брижни славуј дан и ноћ те облеће. / При-вија облог око страшног ожиљка. [...] Сиђи, успни се. Сиђи, успни се. / Сиђи у своје срце.“

Писар, песник или/и Христ, натпевава се и са оним што је тековина садашњице – технологија, техника, ратна механика. И не сумња да ли то може, већ нам неупитно саопштава да може. Носи се са прошлим, садашњим и будућим: „Натпевавам се с бушилицом, с митраљезом.“ (20) Овде се говори о томе да стварање подразумева препуно срце: „Сам упињем се, од препуног срца.“ (20)

Тако обнављамо стару истину да је стварање мучан, тежак процес и истовремено божја ствар. Потврду да је извор стварања у несвесном такође налазимо у овој песми. Песнички субјект/стваралац каже да не зна меру свога стварања, а да то зна само Бог: „Ни да преточим тај чисти склад, / ни да одустанем. Отац види мој труд. / Вртим се у жбун – росу долива у грло. / До-ми-сол. Дом и сол. Ми. Ми. До? / Ја не знам своју меру. Он зна“ (20). Док у другој песми овога пева стоји: „У миру да клекнеш, / завежљај / на травку изручив росну, на папир / целац: оволико принесох.“ (23)

Ти стихови асоцирају нас на Јефимијине: „На моја мала приношења погледај / и у многа их рачунај, / јер теби не принесох похвалу како приличи, / већ колико је могуће маломе ми разуму, / па зато и мале награде чекам.“

*

У појединим стиховима пева *Лазареве лествице* учавамо и један значајан детаљ – да стваралац „урања кист у јелеј²⁷ плаветни“. Дакле, не урања перо у мастило већ, *кист у јелеј*. Сматрамо да ти стихови најречитије говоре о раду традиције – о комуникацији, о поезији као месту сећања и о повезаности с прецима. Ти стихови су превасходни разлог што је у овом раду било речи о прожимању поезије Јефимијине и Злате Коцић. Стварање је, како ишчитавамо, свети и оздрављујући чин – јелеосвећење. Стварање је света тајна: „Док с небодера, пропета, у јелеј плаветни / кист урањам, шару облизујући стару, / нови на опни вез. / – Вез! Похвалу – коме? Де, до узора мојих: / с листа смоквиног језиком – иглом.“ (34).

²⁷ Јелеосвећење је Света тајна освећења уља (јелеја) која се састоји из више молитава свештеника и помазивања болесника освећеним уљем, кроз које делује божија благодат за исцељење ДУШЕ и ТЕЛА. Верницима помаже и код душевних и код телесних проблема. Овом Светом тајном лечи се тело од његове немоћи и чисти душа од њених грехова.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

Јефимија, „Похвала светом кнезу Лазару“, Данило II, Данилов ученик, Григорије Цамблак, Јефимија, Данило III, Стефан Лазаревић, Антоније Рафаил, Константијин Филозоф, Јелена Балшић, Никон Јерусалимац, приредио Томислав Маринковић, Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности“, књ. 3, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2015, 114-116.

Злата Коцић, *Лазареве лесџе*, Београд, Гутенбергова галаксија, 2003.

Коришћена литература

Бојан Јовановић, *Антропологија зла*, Београд, HERA-edu, 2016.

Бојан Јовановић, *Тајни интерес: Песничко и антрополошко искуство*, Београд: Завод за уџбенике, Београд, 2017.

Драган Стојановић, *Енергија сакралној у уметности*, Београд, Службени гласник, 2012.

Светлана Томин, *Јелена Мрњавчевић, Јефимија...*

<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/jelena-mrnjavcevic-jefimija>

Драгана В. Тодоресков

КОСОВСКИ ЈУНАЦИ ПОД КЉУЧЕМ

О средњовековном књижевном наслеђу у поезији Сунчице Денић: теме, мотиви и жанрови

Легенда игражи умирање.

Сунчица Денић

Чини се да је, када је реч о средњовековном наслеђу у српској поезији, посебно оном везаном за мотив Косовског боја, најједноставније, иако не и нужно, пронаћи његове одјеке у песништву писаца са Космета. Премда је тематско-мотивски комплексна, поезија Сунчице Денић (рођене у Угљарима код Приштине) често реферира на средњовековно наслеђе, на историјске изворе из средњовековног периода, на архитектонске подвиге средњовековних неимара. Због такве мотивске сродности, као и због жанровске везе са средњовековном књижевношћу – што се посебно испољава у књизи *Обрнућа јодина* – као и због извесне идеолошке повезаности,²⁸ ова песникиња се с правом може довести у везу са средњовековном литературом у Срба.

Пошраћа за Косовом

Мотив Косовског боја издваја се у поезији Сунчице Денић. Сама чињеница да је песникиња рођена на Космету, али и погром српског и неалбанског становништва последњих деценија XX и почетком XXI столећа са Космета, свакако да представљају исходишта за тумачење њене поезије. Косовски бој, који се као тема у средњовековној књижевности јавља током 1389. године и након ње, најпре у неколико записа и натписа (нпр. *Нашииис на мермерном сѣубу на Косову*), потом и других жанрова средњовековне књижевности (нпр. *Пролошкој жиѣија кнеза Лазара*, „Похвале светом кнезу Лазару“, *Службе кнезу Лазару*, *Жиѣија кнеза Лазара* и др.),²⁹ постаће и у наредним столећима инспирацијом

²⁸ О идеологији средњовековне књижевности видети: Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1975, стр. 89-99.

²⁹ Видети: Ђорђе Трифуновић, *Српски средњовековни сѣиси о кнезу Лазару и Косовском боју*, Багдала, Крушевац, 1968; Јелка Ређеп, *Прича о Боју косовском*, Уланица, Зрењанин, 1976, Милан Кашанин, „У сенци Черномена и Косова“, *Нав. дело*, стр. 276-304.

српских писаца свих епоха и праваца, укључујући и усмену књижевност. Тако ће поједини српски авангардни писци након Првог светског рата проблематизовати косовски мит и питање страдања. Третман мотива Косовског боја битно се мења непосредно пре и након распада СФРЈ, при чему песништво које се може назвати родољубивим постаје једно од најзаступљенијих у савременој поезији. Тихомир Брајовић то назива поезијом „доминантног тематизовања и поетичког евоцирања претежно колективне и националне традиције“.³⁰

Савремено песништво које се временски дистанцирало, не само од средњовековне књижевности, него и од поезије писане осамдесетих и деведесетих година XX stoleћа, митском поимању Косовског боја приступа на различите начине. Тако би се могло рећи да се и код Сунчице Денић, од прве збирке *Појодба* (1985), па до последње *Машица* (2017), мотиви Косовског боја, косовских јунака и односа према средњовековном књижевном наслеђу додатно усложњавају, чак и проблематизују. У контексту тридесетогодишњег поетског опуса Сунчице Денић (пored чињенице да је објавила и објављује монографије и зборнике посвећене косметским писцима) можемо, такође, пратити неколико фаза и праваца у естетској обради наречене теме: Од песме „Почетак и осуда“, објављене 1985. године (збирка *Појодба*), па све до циклуса „Ван граница“ објављеног 2017. (*Машица*), могли бисмо говорити о смени колективне и индивидуалне свести, многогласја и монолошких форми, мушке и женске перспективе, узвишеног и ироничног тона, итд.

Већ од песама „Почетак и осуда“, „Испаштања“, „Клетва“ и др. из прве збирке *Појодба*, песникиња на посредан начин уводи мотив Космета као напуштеног завичаја којем ће се касније враћати и развијати га из збирке у збирку, а што се посебно очитује у циклусу „Жива земља“ из збирке *Племе у сну* (1989). Из друге по реду књиге Сунчице Денић, индикативна је песма „Косовке девојке“, у којој се мотив средњовековних хероина које су „запајале / лечиле јунаке // Биле речите у лелеку / у сватовцу / Спретне у низању везова и ђердана [...]“ мења у последње две строфе: „Сада је друго време // Навикавају се / Оплакују.“ Динамизму и акцији старијих фигура које указују на херојску прошлост супротстављају се пасивност и туга као једине преостале могућности. У песми „Пут кроз нишан“ уводи се неименована жена из опустелог дома, а читав циклус „Хумке уз пут“ указује на мотив одла-

³⁰ Тихомир Брајовић, *Крашка историја преобиља*, Агора, Зрењанин, 2009, стр. 13, 15-28.

ска, напуштања дома, кућног прага, те на молитве које се овде упућују последњи пут. Страдање за веру и у вери, попут средњовековних јунака, дочарава се и употребом глагола у имперфекту у песми „На прагу кућном“: „И стадосмо / Мирисасмо тамјан/крстисмо се //.“ У песми „Воде све мање“ (циклус „Траг у води“) читамо: „Неко се опет Ситнице сети / и гледа старе мапе.“ Песма почиње готово митским евоцирањем херојске прошлости, а завршава у потпуном клонућу лирског ја: „Никоме не треба муљ / Ни прича плачљива.“ А у песми „Под кључем“ из истоименог циклуса, након слика из Версаја, Лувра и париских призора, песникиња пише: „Далеко одавде / косовски јунаци / под кључем.“

Женска перспектива и лирско ја као молитвено често се појављују наспрам мушког принципа борбе, што се очитује у песми „Деца“ из прве песничке књиге, уместо гласа који репрезентује колектив – породицу, нацију, итд., нешто израженији у песмама из збирке *Клуико*. У циклусу „Хор стараца: паска“, међутим, наилазимо на косовске мотиве, и то пре свега у вишегласју које се очитује кроз ликове стараца-испосника, монаха, „старице из рата прошлог“, кроз мотиве путовања и одласка („Пут“, „Завежљај за недођију“), кроз експлицирање просторне одређености (песма „Косово поново“). Интересантно би било упоредити овај циклус са циклусом „Измишљена песма о завичају“ из књиге *Машица* (2017), где се кроз дијалошку форму између првог и другог лица – при чему је први глас наративни, исповедни, а други кореспондентни – инстанца чије се речи апострофирају припада неименованом песнику са Космета. Док се нараторкин, женски глас доима као радознао, питајући, дотле се глас песника сабеседника одликује резигнацијом, сетом и носталгијом: „Нисам ни метак видео / Камоли пушку испалио / не знам шта је одред ни пук // Војска је моја заборављена / Затворена у древне књиге / рукописе / Још их нико нашао није.“

Тако у циклусу „Измишљена песма о завичају“ наспрам средњовековног витеза који брани отаџбину и веру стоји фигура писца, задубљеног у своје рукописе. Наспрам историје и чињеница стоји фикција (у првој песми, „Косовска нота“, саговорник признаје да је све измислио), а наспрам херојства малодушје и плач мушког субјекта. У том смислу, може се говорити о традицији која у поезији Сунчице Денић доживљава критичко преиспитивање. Два времена, једно давно минуло – са атрибутима јунаштва и косовског завета, као и колективне свести – и друго које одликује замор и усамљеништво, проузроковано немогућношћу да се затечени поредак измени, сукобљавају се на потресан начин. Низом цитата из народних песама (од којих наведена усмена пе-

сма у осмерцу у фусноти песме „Дата“ најексплицитније упућује на мотив Косовског боја) Сунчица Денић појачава меланхолију својих стихова. Слична ће интертекстуална релација – овога пута са властитим стиховима и насловима – бити остварена у песми „Потрага за Косовом“ из књиге *Невреме* (2016). Реферирајући на властиту поетику она указује на итеративност мотива косовског завета који је у њој присутан: „Нисам закаснила ни ја / Спремна на сузу сваког трена / Запретена у клупко / Због Племена у сну / Због Обрнуте године / која се редовно јавља после одласка.“

Жанр: Молишва, ошкровење, илал, еписцола

Такође је индикативно да се у низу песама Сунчице Денић ра-змишљање о последњим косовским данима, одласку, усамљеничком животу, јавља паралелно уз звуке звона или „небеских“ знамења која најављују светост (бели дан) или катаклизму (киша, мрак, врана и магла у циклусу „Измишљена прича о завичају“). У песми „Грмљавина“ из циклуса „Срџба“, збирке *Клуџко*, читамо: „Ништа не чујем од грмљавине.“ У овој се књизи најављује невреме (песма „Читање Јеванђеља“), те се мотиву страдања и сеоба придружује и апокалиптична визија. У неком смислу, могли бисмо говорити о постмодерној обради откровења³¹ у поезији Сунчице Денић.

Већ у *Обрнутој години* (1997) и *Невремену* (2016), чији наслови сугеришу апокалиптични сиже, јављају се и друге травестије, посебно молитве: у циклусу „Сведочења“ из *Обрнуте године* доминирају мотив покајања и молитвена скрушеност, те се готово цео циклус доима као речи упућене свевишњим или светитељу (нпр. „Молитва“ посвећена Светом Оцу Јустину). Лична, а посебно родна перспектива овде је скрајнута, а глас се препушта онима који су усредсређени у молитвама, загледани у небеса: „Спаси нас проповеди слугу твојих / Одежде плаћених / Који дају неделу благослов / А име Твоје носе.“ Ова строфа, пак, реферише на извесну везу са временом у којем настаје песма „Молитва“ и упућује на постмодерну обраду наведеног жанра. У *Невремену*, посебно у циклусу „Изгон“, јавиће се такође глас колектива, обраћање Богу („Ситна припевка и распеће“), али и травестија средњовековног

³¹ Видети: Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, *Лексикон српској средњег века*. Knowledge, Београд, 1999, стр. 480-481.

жанра плача³² у истоименој песми, која препознаје мотив изгубљеног Космета, што је карактеристично за форму којом се „оплакује смрт неке личности или неки трагичан догађај.“³³ „Али / Има нешто што штити плач / Који долази са југа / Има нешто што наше биће ствара / Из плача / Као сведочење видела / Као могуће.“

Са друге стране, у низу песама у којима се лирско ја обраћа неком световном лицу, или даје глас некоме ко треба да обелодани извесна спознања до којих је дошао, травестира се жанр посланице, то јест епистоле.³⁴ Тако ћемо у песми „Сведочење“ из *Обрнуће године* имати глас који се обраћа неименованом Владики: „Видиш ли, Владико / До грла покривени јесмо / Сами своје сликамо свеце / Цркве себи подижемо / Храмове велике.“ Последњи стих у којем се истиче да је реч о сведочењу детета, проблематизује однос друштва према систему вредности и традицији, који је битно измењен, а који, као такав, онеспокојава.

У циклусу „Људи“, у књизи *Маџица* посланице су упућене Благоју Баковићу („Благојево пролеће“) и Даринки Јеврић („Прашћај Дарја“), док ће се о другим личностима певати у трећем лицу. У песми „Прашћај Дарја“ лирски глас се обраћа преминулој песникињи, којој низом питања заправо одаје похвалу и тражи опроштај, повезујући се са њом преко косметског простора: „Отварају ли се двери Грачаничке и Пећке / двери Девичке – девице метохијска?“ Овековечујући песникињу у легенду, Сунчица Денић потврђује свој рани стих да „легенда тражи умирање“. Тражи, заправо жртву, која, физички прогнана, носи косметски завет и трпи душевну бол сећајући се светиња које су под туђинском командом, као у песми „Колачи италијанских војника“, а која, будући жртвом, више не може бити „силним оклопником“, нити средњовековним витезом из Косовског боја.

Тамо где се више не повлачи мушко-женска дистинкција између молитве и борбе, где и мушкарци плачу, резигнирани су и малодушни, „под кључем“ како се вели, остаје само да се води дуги дијалог са традицијом и да се књижевно наслеђе, постављено у нови контекст, чува и мења у исти мах.

³² Како читамо у *Лексикону српској средњеј века*, „[...] плачеви са израженим песничким особинама нарочито су присутни у косовским списима.“ С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Нав. дело*, стр. 426-427.

³³ *Истио*.

³⁴ Видети: С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Нав. дело*, стр. 558. и М. Кашанин, *Нав. дело*, стр. 81-84.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

Сунчица Денић, *Појодба*, Приштина, Јединство, 1985.

Сунчица Денић, *Плеће у сну*, Никшић, Универзитетска ријеч, 1989.

Сунчица Денић, *Клупко*, Београд, Нолит, 1994.

Сунчица Денић, *Обрнућа година*, Београд: Нолит, 1997.

Сунчица Денић, *Невреме*. Београд, Албатрос плус, 2016.

Сунчица Денић, *Мајица*, Нови Сад, Завод за културу Војводине, 2017.

Цитирана лијераиура

Тихомир Брајовић, *Крајка историја преобила*, Зрењанин, Агора, 2009.

Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, Просвета, 1975.

Јелка Ређеп, *Прича о Боју косовском*, Зрењанин, Улазница, 1976.

Ђорђе Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац, Багдала, 1968.

Сима Ђирковић; Раде Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, Београд, Knowledge, 1999.

Недељка Бјелановић

ИНТИМНА ТОПОГРАФИЈА СРЕДЊОВИЈЕКОВЉА: ПОЕЗИЈА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ

У тексту што разматра савремену српску поезију и њено сјећање Драган Хамовић се пита: „Чиме нас привлачи, каквим применим теоријским моделом, поезија Милене Марковић, евокативна и очаравајуће инфантилна и директна?“³⁵ Одговор није лако дати из једног крупног, али помало парадоксалног разлога: цјелокупним својим искуственим обзором – који је понекад до те мјере уједначен да личи на пљоснат, дводимензионалан пејзаж – Милена Марковић свједочи свакодневну драму тихе резигнације, бесмисла и потонућа, старења, губитка и бола, коју повремене ситне радости не разводњавају и не чине слику ведријом у њеном претежном сивилу.

Сучељавањем Хамовићевог и нашег, потоњег закључка неминуно искрсава питање – шта би онда у тој и таквој поезији могло бити неодољиво привлачно, и још више, шта *инфантилно*? Драз те поезије и њеног теоријског разматрања крије се, према нашем читалачком искуству, управо у чињеници да заоштрени парадокс не ставља ван снаге ниједну од поменутих тврдњи, него их, као ријетко који парадокс, уједињује не отупљујући херменеутичку оштрицу – поезија Милене Марковић јесте и резигнирана и инфантилна, јесте и једнолично депресивна и очаравајућа. У томе је енергија њене поетске диференцијације, и зато је Милена Марковић „прави пјесник“, „пјесникиња која може све“³⁶.

Ипак, инфантилна позиција, чини нам се, осим неминовне заиграности као поетичког постулата, мора подразумевати и неке друге обликотворне поступке да би тај епитет оправдано, или прецизније речено функционално носила. Прескачући све особине које могу да се сведу под кров наведеног одређења, осврнућемо се на посматрачки редукционизам субјекта у пјесми, на конзистентно конструисање једне слике свијета, или, пак, самог свијета, што личи на кроки, понекад карикатуру, па зашто не и дјечји цртеж, свјесно и намјерно избегавајући могуће пуноће, обiline и усложњене перспективе појавности реалитета у коме се обитава и из ког се пјева.

³⁵ Драган Хамовић, „Српска поезија и њено сећање“, *Српска поезија данас*, зборник радова, ур. М. Вуксановић, САНУ, огранак Нови Сад, 2014, стр. 30.

³⁶ Мухарем Баздуљ, „Пјесма може све“, *Време*, бр. 1090, 24. 11. 2011, <<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1021001>>, приступљено 11. 05. 2018.

У вези са нашом темом, најзначајније је свакако то што се назначени редукционизам који посредује пјеснички глас Милене Марковић протеже на вертикали што би се могла назвати (барем дјелимично) *историјском*. Баш аисторијско, или ванисторијско лирско позиционирање ослоњено је на дјетиње поимање свијета и времена – током развоја когнитивних функција дијете *учи* да разликује прошлост, садашњост и будућност, при чему садашњи тренутак задуго током развоја остаје најважнија његова онтолошка позиција. Тек школарци, закључују неки аутори, па и они не до краја, као одрасли, у стању су да појме повијесни концепт времена, слијед догађаја и његову важност и утицај на садашњост и будућност.³⁷

Осим тога, за дијете је карактеристична својеврсна егоцентричност – самјеравање васколиког свијета и свих његових појава скоро искључиво према себи. Ова поезија рачуна и на тај квалитет инфантилног – она најчешће одбија да се сјећа онога што није као искуство и емоцију, дакле *најнеиосредније*, филтрирао сам пјеснички субјект. Добра је дијелом пречишћена од крупних архетипских слика, традицијских матрица и кодова – у мјери у којој је могуће да једна модерна поезија, оптерећена самосвијешћу, то уопште буде. Штавише, дотичне су матрице, и тамо гдје се ријетко појављују, углавном у (ауто)иронијској функцији.³⁸ И чини нам се да нећемо погријешити ако устврдимо да је то пречишћавање изведено на линији једног нарочитог аутопоетичког геста – затварања у аисторичној позицији личности и властитог времена – као и на одбијању да иједан историјски, мнемотички нанос утиче на емоцију и перцепцију садашњег тренутка.

Оцртани солипсизам ипак не представља уједно и модел среће, самодовољности, па чак ни испуњеног егоизма. Насупрот томе, он свједочи позицију изолованости, сумње, слабости и страха. Јер, на примјер, када у пјесми „Млади странац“ (*Пре неіо шііо све ііочне да се врііи*) читалац наиђе на стихове: „ти си / странац / срећни странац / а ја странце не волим јер / у народу сам који / нестаје“, ³⁹ он не налази исто-

³⁷ Keith C. Barton, Linda S. Levstik. „Back When God Was Around and Everything: Elementary Children's Understanding of Historical Time“, *American Educational Research journal*, 1996, Vol. 33, No. 2, pp. 421-424.

³⁸ Интересантно је, ипак, припоменути и то да су управо оне дале једну од најуспјелијих, и свакако најпознатијих, пјесама Милене Марковић – „Малену Бањску“, у збирци *Пре неіо шііо све ііочне да се врііи*. О њој неколико ријечи нешто касније.

³⁹ Сви цитати дати су према издањима Милена Марковић, *Песме*, Лом, Београд, 2012. (у коме су збирке: *Пас који је ііііо сунце*, *Иііііна ііа ііерање*, *Црна*

времени ниједан наговјештај контекста у коме се одвија поменути процес ишчезнућа једног народа – матрица нестанка дата је само као чињеница која емотивно боји хоризонт и израз лирског гласа.

Интервју који је Милена Марковић дала 2006. године уоквирује сржним аргументом о бесмислености историјске перспективе међу нашим свијетом: „У читавом овом региону нећеш наћи скоро никога ко је у стању да ти наброји десет генерација иза себе. Морао би дебело да се потруди, а и онда најчешће лаже, маже, и прави неку митоманску конструкцију“.⁴⁰ А десет година касније, опет у интервјуу наглашава: „То не мора да буде место где живиш, отаџбина је питање идентитета. Опет, људи увек жуде за нечим што немају, то је у њиховој природи. Некад је та жудња конструктивна [...] Некад је деструктивна“,⁴¹ да би као круцијално мјесто своје поетике, свог умјетничког напора, потцртала тежњу да се бави изгубљеним идентитетима.

Став је изнимно важан из два крупна разлога, која се условно могу свести на два, скоро јанусовска лица истог проблема. Први се односи на проблематизацију сврховитости поетике сјећања (као важног постулата занављања духа средњовијековља у нашој новијој лирици)⁴²

кашика, *Пијичје око на ђараби, Пре нећо што све ђочне да се врши*) и Милена Марковић, *Песме за живе и мртве*, Лом, Београд, 2014.

⁴⁰ Милена Марковић, „Љубав у мртвим градовима“ (интервју), *Време*, бр. 795, 30. март 2006, разговор водио Иван Јевић.

⁴¹ Милена Марковић, „Робови смо прасећег идеализма“ (интервју), разговор водио Бранко Росић, <<http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/milena-markovic-gobovi-smo-praseceg-idealizma>>, приступљено 16. 06. 2018.

⁴² „Када говоримо о поетичком континуитету између српсковизантијског књижевног наслеђа и модерних поетика [...] ми имамо у виду не само присуство тема, мотива, поступака и средстава средњовековне књижевности у њиховим делима већ, превасходно, духовни континуитет који се може открити између старе српске и модерне књижевности.“ Марко Радуловић, *Српсковизантијско наслеђе у српском постмодернизму*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2017, стр. 57. Поезија Милене Марковић одликује се баш одсуством таквог континуитета – раскид са њим може се посматрати као поетички, али помало и лични (бунтовни?) акт. Разјаснићемо мало подробније овај суд. Писати поезију данас значи свакако непрестано имати на уму поетички и сваки други наслијеђени културни контекст као богатство, грађу или бремене властитог израза, а самоодређење се некако намеће баш због замрљаних, ако не и изгубљених дистинкција сакралног и профаног, високог и ниског стила, епског и лирског. Ипак, Милена Марковић је врло уочљиво, кроз поетичко самоопредељење, али и кроз аутокритички израз, одабрала радикалан pjesнички став у вези са поезијом културе и њеним темама – да их скоро па прећуткује. Зато, ако се под појмом *поезија културе* (помало и плеонастична синтаagma) сматра онај pjesнички израз који се културом, њеним моделовањем и феноменима непосредно бави, поетички крак коме припада Милена Марковић (чини се још без свеобухватне и одговарајуће одреднице) као да се организује баш насупрот тој поезији културе. Намјерно

и уопште релативизовање самог тог наслијеђа као аутентичне културно-традицијске својине појединца. Други, пак, реферише на партикуларни идентитетски проблем, напрснуће јединке, која није у стању да интериоризује претходно опјевано и испричано искуство, да га, дакле, поунутрашњи и тиме се осјети као дио једног ширег контекста, вишег смисла, историје ни колектива, па, на крају крајева, ни Апсолута. Скоро па потпуно ишчезнуће историјских реминисценција у смислу у ком су обликоване у нашој поезији културе – као драгоценци изданци сјећања, путокази жудње за Цјелином, пројектовани идентитетски међаши, акцентован је чак и оним ријетким тренуцима када се ова поезија осврне на историчност као фабуларни круг, е да би је опет посматрала изнутра, из перспективе мајчинског, сестринског, пријатељског, инсистирајући на бесмислу жртве: „удри на овај дан / рату глади несрећо / удри у лепо море људско / нису дуго падали моји // читавих десет година“ („На крају света“, *Пшичје око на шараби*), или: „ко ће да вам да / оно за шта сте крв / пуштали / [...] браћо моја саката“ („Браћо моја саката“, *Истина има шерање*), или пак: „наше ће сени ходати по Бечу / лутати по двору плашећи господу / чекајте / лаку ноћ синови моји“ („Лаку ноћ синови моји“, *Пре нејо шћо све почне да се врши*).

У пјесми „Морнари војници“ (*Пре нејо шћо све почне да се врши*) појављују се, пак, безимени мртви млади људи, мртви *заувијек*, без икаквог обећања, ма ни наговјештаја поновног, оностраних сусрета: „знам да би / мислили на мене / можда и више него / што ја мислим на вас / зато што би били бољи људи / него што сам ја / да сте на пример / живи.“

Самим тим, лирско ја у поезији Милене Марковић чини један радикалан не само поетички, него и онтолошки потез којим изнутра, на интимном плану, пориче могућност да усвоји и надовеже како на духовна, умјетничка искуства нашег средњег вијека, тако и на све оне поетичке тековине модерног доба проистекле на његовом богатом симболичком и традицијском наслијеђу. Косово, на пример, као вишеструко семантички наслојен симбол од средњег вијека до данас у њеној је поезији сведено на личну историју и ударну, поентирајућу референцу из фолклора, пажљиво пречишћену од свих наслага православне средњовијековне духовности чији је жижни центар управо назначени простор.

необазирање, поетичко стискање усана пред назначеним темама попут заставе је истакнута естетска експресија, посебно ако је дозвољено да се осврнемо на биографске детаље из живота пјесникиње – не само на рођење, поријекло, него и на професионалну припадност академском друштву, миљеу.

Брижљиво су прећутане и оне алузије које би свједочиле о интимној идентификацији са хоризонтима византијских утицаја у нашој култури, били они везани за средњи вијек или, пак, Дучића, Ракића, Бојића, Павловића, Лалића, итд., док упада у очи да се упошљавају и преобликују мотиви, фраземи и облици карактеристични за народну књижевност. Они се надовезују даље на савремени тренутак и његов „фолклорни“ израз, на митове данашњице, жаргон, *урбане*⁴³ *лејенде*, па чак и на оно што смо склони да назовемо руралним елементом у нашој популарној култури.⁴⁴ Осим свједочанства о личном (традицијском) избору, самоопредјељењу аутора, овакво обликовање духа наслеђа у пјесмама свакако представља и намјерно затварање поетичких рукаваца, свођење могућности модерног духа са полиперспективизма (попут, на пример, институционализоване религиозности; критички, кроз призму историје, настројене продуктивности; разних видова гностицизма; отвореног или сугерисаног атеизма и свих могућих комбинација од свега датог) на духовни, онтолошки моноперспективизам, или, још прецизније, из сфере пројектованог безнађа – *бесперспективизам*. Као поетичку посљедицу, бар код добрих пјесника – за шта свакако сматрамо и Милену Марковић – такав ангажовани редукционизам резултира и редукцијом језичких могућности, мотива и поступака, пјесничких слика. Фокусом на свега неколико ударних емоција план израза постаје врло уједначен, равномјеран – чини нам се да нећемо много погријешити ако закључимо да у досад објављеним збиркама Милена Марковић има до те мјере једнолик израз да то понекад личи и на манир.⁴⁵

⁴³ Треба ипак знати да сама пјесникиња декларативно одбија епитет *урбано* уз свој рад инсистирајући на заправо једној другој карактеристици, на позицији издвојености, нецентралности, периферије (*поетикиа периферија*).

⁴⁴ О томе сама ауторка на једном мјесту каже: „Наиме, ја сам временом открила једну ствар која ме уопште не весели, а то је да рокенрол уз који сам одрасла, који је значао много за моју идентификацију, више не значи ништа, нема ни аутентичност, ни социјални ангажман, ни страст, ништа, тако да ја све то, на неки начин, налазим у народној музици, која ме, морам да признам, фасцинира. То су текстови са којима ти ипак негде можеш да доживиш емотивну идентификацију. Кад неко пева на мом језику, и када се појави неко коме ти верујеш док пева, ја ту осетим да постоји доза страсти, емоције, неправде“ Милена Марковић, „Љубав у мртвим градовима“ (интервју), *Време*, бр. 795, 30. март 2006, разговор водио Иван Јевић.

⁴⁵ Сличну примједбу на пјесникињин израз даје и Мухарем Баздуљ поводом пјесме „Малена Бањска“: „Ово су, онако, помало и типични стихови Милене Марковић, секунду можда и маниристични“ Мухарем Баздуљ, *Нав. дело*.

На мјесту је, свакако, запитати се и шта се тачно подразумијева под *средњовијековним наслијеђем* у савременој поезији. Оно може представљати обликовање пјесничког израза или лирске свијести кроз визуру средњовјековља поиману на различите начине, чији је заједнички именитељ традиција и њен утицај на лик данашње културе. „Стваралачки покрет ка прошлости у другој половини двадесетог века, оличен у идеји поетског тоталитета, почива на жудњи која је била једно од централних места у средњовековним теолошким, филозофским, естетичким и мистичним контемплацијама – жудњи за Целином“, пише Марко Радуловић.⁴⁶ Међутим, проблем се јавља и као друго лице херменеутичких мука у заносима бављења културним наслијеђем: наиме, шта ћемо поуздано, неприкосновено, издвојити као средњовјековни тематско-мотивски репозиторијум; према ком основу ћемо разлучити шта му припада, а шта не? Темпорално одређење нама не помаже: не само што уобичајено размјеравање периода трајања средњег вијека (од пада Римског царства до ренесансе) у нашем случају не важи, него се наш средњи вијек продужава готово до прага модерних времена (домашујући културним, а прије свега умјетничким праксама отприлике до XVIII стољећа). Друго, чињеница је, такође, да је за све европске културе у заједничком временском подскупу процвата средњовјековља заједничко то да у залеђу високе културе буја, допуњава је и прожима се с њом народна култура, њен непресушни, неуништиви витализам и необуздана колоритност. Теме и мотиви су им тешко размрсиви у смислу припадности. Ипак, ако, барем условно, за дистинктивна обиљежја нашег средњовјековља узмемо религиозност, библијску тематику, светачки култ, алегоричност, високи стил, уређен жанровски систем, типски лик аутора и свакако критеријум ненародног језика, наш рад ће узети за премису да постоји више-мање подразумијевани корпус средњовијековних тема према коме ова поезија, кад се загребе нешто дубље, заузима одређени став.

Он свакако није директан, већ посредован, па је неопходно да питање везано за присуство тематско-мотивских система које перципирамо као наслијеђе средњег вијека поставимо нешто шире и дифузније. Можда помало и растресито, у смислу да ћемо се позабавити хоризонтом представљене духовности са супротног полазишта од онога које је карактеристично за сабирно, контемплативно, луминозно и узвишено искуство средњовјековља. Ствари се дословно *морају* сагледати из је-

⁴⁶ Марко Радуловић, *Нав. дело*, стр. 46.

дног доњег ракурса (а пратећи искључиво вођство текста), из позиције субјекта ојађеног и оптерећеног искуством тијела и суженим перцептивним унутрашњим пољем, трагичном апартношћу сопства, садашњицом као императивом и њеним бесмислом. Наглашавамо ову позицију субјекта поезије Милене Марковић (толико досљедно њеним да је завољиво назвати га Миленом самом) јер управо она резултира већ наглашеним сажимањем превасходно у језичкој и изражајном фундусу посматраних пјесама. Ријеч је о процесу који се зачиње баш на супротстављању не само раскошном, онипотентном језичком космосу средњовијековног израза, него и на формирању наспрамне, па чак и на рогушене позиције према *модерној* поезији културе испуњеној узвишеном симболиком и фигурама, лингвистичким референцама, ходом по историјским вертикалама. Њој насупрот осликан је утаборени, неуралгични лик тзв. малог човјека (или мале жене), обескоријењен, обезбожен, чија се свијест приказује као линеарна, разголићена (без традиције, предисторије и надисторије), повремено гротескна у трагизму своје једнодимензионалности. Назначена партикуларност, вољна или присилна издвојеност, онемогућава и усвајање, па и поимање цјелине колективног идентитета. На пример, Византија као симбол, узвишени комплекс, „упоришна тачка у промишљању идентитета српске културне и књижевне историје“⁴⁷ и поезија њој окренута на супротном је полу у односу на поезију Милене Марковић, која свједочи о искуству не само изгубљене цјелине и смисла (јер за оно што је изгубљено постоји или напор да се реконструише, поврати, бар у сјећању), него о зјапу интимне празнине, агоније усамљености и бесмисла. Само неколико кратких, али ударних примјера. Први је из пјесме „Још један празник“, из збирке *Песме за живе и мртве*: „мир на улици ваздух стоји / пред празник мир сви иду / дому свом само ја / немам дом / ја немам бојена јаја / лепе ни радосне мисли / ни тихо сећање да седнем дому свом / празан је мој дом.“

Ево како се у свега осам изванредно једноставних, и ако подлегнемо првом утиску, у меланхолији готово нашкрабаних стихова, субјект пјесме обрачунава и са спољашњом религијском симболиком, али још важније (и са далекосежним посљедицама), раскрштава и са илузијом на љубави и јединству саздане цјелине, Апсолута. Одбацује се, дакле, спољашња орнаментика благодана – бојена јаја, одбацује се захтјев за унутрашњим смирењем као императивом вјере, оличеним у

⁴⁷ *Истио*, стр. 13.

лейим и радосним мислима, а потцртава се искључење, духовна екскомуникација из духа заједништва у радости васкрсења – „[...] сви иду / дому свом само ја / немам дом“. Најпотресније, лирско ја се ставља и ван круга сјећања, ван традиције – „немам [...] ни тихо сећање“⁴⁸ – баш на свети дан, дан кад би осјећање припадништва и радости требало да буде најизраженије. На сличан начин се истој теми пјесникаиња враћа у пјесми „Породице“ (*Пшицје око на шараби*), заузимајући овога пута умјесто меланхоличног понешто подругљив став: „гледам цркву / људи углавном оду преко пута у / велику продавницу / онда жене ставе марама и уђу у цркву / и тамо им је лепо / мисле да им неће доћи сврака и свракино / дете и свракино унуче / ако су ушли у цркву / што лепо мирише / а сврака је већ ушла унутра и / смеје се.“

Позиција пркоса свакако подразумејева и надмоћ и иронијску дистанцу: то је још један валер ове поезије који свједочи о томе да је она много дубља него што се може учинити на први, површан поглед.

Све о чему је досада било ријечи читује се још јасније када се кроз поезију Милене Марковић прође темељније, са фокусом на ову издвојену тему. Почину да се издвајају и емблематични микромотиви, наслућују се обриси жанрова са којима модерни поетски глас улази у полемику. На пример, идеја за овај текст (а тиме и за сам наслов), зачела се захваљујући пјесми „Јасле“ из збирке *Пре него што све почне да се врши*. Симболика није могла бити асоцијативнија, прозирнија, а уводни стихови: „радујем се што се родио Христ / и што ће да васкрсне“ непосреднији, међутим, од та уводна два стиха, ова пјесма Милене Марковић, нешто дужа од двије странице, изокренула се у потпуности у лични доживљај, у епифанију интимног тренутка, у једно рођење у породици које се по величини, важности и снази пјесничком субјекту

⁴⁸ Носталгија за нечим што није ни постојало у појединачном искуству субјекта и, њој следствена, резигнација иницирају обрачун са традицијом и прошлошћу, окретање леђа духовним перспективама, религијском, заједништву, што није новост ни у српској култури, ни у њеној поезији. Узмимо, малтене насумице, младог Црњанског: „Немамо ничег. Ни Бога ни господара. / Наш Бог је крв“. Ипак, ако сам акт одрицања није нов, нов је, на извјестан начин и продубљен, трагизам оличен у свијести да се једно одрицање у не тако давној прошлости већ догодило, а да потомци нису добили ништа сем једну црну рупу приде у утиску да нема ничег новог под сунцем.

Са друге, пак, стране, управо тај пјеснички поступак Милене Марковић представља се као – традицијски. Наиме, модерни српски пјесник још са прелаза из модерне у авангарду (што ће рећи, практично један цио вијек) не пјева као онај који је уклопљен, центриран, који наставља, него као онај који се непрестано преиспитује и самоодређује. Нагон самоодређења, и у оквиру њега потреба за рушилаштвама, а онда поновном унутрашњом саобразбом и синтензом – суштински је нагон модерне поезије.

изједначава са божанским: „и чекам да дођеш сине мога брата / много сам се мучила ред је да се / ја мало радујем [...] а ја те толико волим [...] ако ми не будеш на радост / чувај се.“

Ништа од библијске симболике у њој није остало – ниједна слика, ниједан мотив, а намјесто тога, пјесма је испуњена личним доживљајем („тешко оном који те погледа / тешко оној која те оштети“), референцама на савременост („знам да пушиш не волим то / знам да ћеш да волиш да попијеш / познајем те / немој никад дрогу / не што убија“), и, опет, далеким надовезивањем на фолклорне фраземе и митеме („ту сам / погледај крушку / ту сам / погледај коску“). Не може бити случајност ни што се у истој збирци појављују двије пјесме („Велико питање“ и „Исус, да ли ме воли“), које, осим што призивају лик Сина Божјег, на готово исти начин изневјеравају читаочево очекивање. Умјесто *молишве*, скрушеног или узвишеног обраћања Богу, прва је пјесма полуциничан, полуочајан разговор са сопственим бићем прије него са божанством („Исусе да ли волиш мене / ја не / ретка коса добри зуби / ретке мисли неговане / снага јалова“). Кроз форму питања заправо је наглашен изостанак одговора, празнина простора коме се питање упућује. Друга, пак, пјесма представља отворено изругивање (кроз сучељавање са разорном снагом баналног) епифанији и нади положеној у идеју божје љубави и оностраног свијета: „Једно ми је вече друг / Бубњар ђакон и лепотан / Реко да ме Исус воли / И причали смо о томе / Ја нисам била сигурна у то / Али / Почела сам да верујем / Почело је гадно јутро друг је реко / Чекај да спакујем опрему па ћу / Да те водим кући / Онда је звонио телефон / Рекао је / Ти стварно немаш мере / И тако / Нисам сазнала / Да ли мене стварно / Исус воли.“

На овај начин се открива и да постоји дубљи разлог у залеђини заоштрене, и помало симплификоване слике. Не ради се, бар из нашег читалачког искуства, само о експлицитно или имплицитно поетичкој тежњи да се деструишу топоси поезије културе и сјећања, него о редукцији која креће изнутра, из интимне позиције, из трагизма усамљености, неуклопљености, напуштености. Да умије да завапи као Арсеније Чарнојевић: „Зашто спаваш, / зашто лице твоје, Боже наш, / одвраћаш од нас? / И тако непрестано ридање на ридање прилажемо / и ниоткуда помоћи“, ово лирско ја би можда то и учинило, али његов понор је дубљи и мука црња већ и самим тим што се чини да се прекор нема коме ни упутити. Простор комуникације са оностраним, са Апсолутом, није више чак ни испуњен сумњом, па ни гњевом и побуном, он је испражњен, обесмишљен, укинут, а божје лице сведено на неки ра-

зливени, полупознати, апстрактни појам, што се понекад изврне и у горки подсмјех, виц, бурлеску, са наглашеним осјећањем амбивалентне инфериорности. Пјеснички субјект чак успоставља и свој религијски пантеон, насељен *мојим* (дакле не ни нашим) духовима: „у кући пребирам по / духовима / певају ми слатки [...] високо / бог чачка нос / и баца слине / а анђели су злобни / имају зубе порцеланце / да једу гованце / а ја лепо са мојима („Свуда су моји“, *Пшичје око на шараби*).⁴⁹

*

Вратићемо се сада накратко ироничним, црнотуморним назнакама што се придају сакралним симболима и оцртавају нераздвојно, као сјенка, уз ријетка појављивања божанских ликова. Некако је у овом поетичком контексту дословно за очекивати да у сваком тренутку у некој од пјесама нос промоли и сам *нечасћиви*. И поезија Милене Марковић, као сама себи ванредно досљедна, не изневјерава дотично очекивање. Ђаво, премда само скициран, живахан је, комичан и страшан на онај начин који може инспирисати само фолклор, његов непресушни хумор и игриност.

Међутим, баш код ове фигуре јасно је као дан да је преплет културе средњег вијека и народне културе неразмрсив како у темпоралном, тако и значењском смислу. Страшно обличје нечастивог не разликује се суштински у, на пример, *Жишију светиој Пешра Коришкој* и народној причи „Свети Сава и ђаво“: у оба случаја, свецу сотона није достојан противник, и (што помало изненађује за житије) у оба назначена дјела чува комичне црте. У пјесми „Падни падни“ (*Пас који је ђојо сунце*), ако сравнимо поетичка искуства, налазимо баш такву синкретичну демонску фигуру: фолклорну – истовремено и опскурну и објешеначку, коју у неку руку није тешко ни симпатисати, и хришћанску, са сегментом истакнуте полности и чулности што, барем у нашим народним причама везаним за ђавола, углавном изостаје. Дакле, иако је овај ђаво на први поглед и очишћен од сваке примјесе метафизике, детронизован као владар таме, пажљивије читање открива упливе и тзв.

⁴⁹ Нешто најближе „обичној“ молитви проналази се у пјесми „Дај ми дај ми“ (*Пре нећо шћо све ђочне да се врћи*): „слатки боже дај ми сутра / дај ми да се радујем / дај ми дај ми / мени много не треба / види дрво да порасте / да се кућа окречи / да се деца не уплаше / од те ноћи од тог дана / од свих сила што нас буне / слатки боже дај ми сутра / дај ми да се наставим / дај ми дај ми“. У њој су видни трагови анимистичког поимања свијета, колико и чујни тонови у славу једноставне, готово аркадијске слике живота.

ниске и високе културе у комплексу средњовјековних тема⁵⁰ (*средњовјековних* на овом мјесту користимо као епитет везан искључиво за темпорално).

Ево, затим, природно је, уз лик ђавола и фигуре Смрти као симболички синкретичне, у пјесми „Само нек дође“: „и чекам да ми онај са српом / дође / намирисала сам га / од скоро / ја и ти / чекамо срп / на смејани.“

Лик Смрти Косача, чије се поријекло и настанак везују за XIV вијек и доба европске пандемије куге, такође се значењски наслојава у комбинацији метафизичких, религијских озрачја и елемената народне културе и вјеровања. Тако се усељава и у поезију Милене Марковић, једним шармантним љубавним гестом, мимикријом што настоји да кроз ноншаланцију у пјесму прошверцује оловну тежину питања смисла егзистениције, смрти и оностраности, загробног живота. И мора тако и то је ванредно вјешт пјеснички поступак јер, у супротном, обремењен реториком метафизике, могло би се десити да лаки корак ове пјесме посрне.

Друкчије је осјећање у пјесми „Шта ти је човек“ (*Пре неіо шііо све іочне да се врші*). У њој је Милена Марковић можда најближа средњовјековном тону опомене пред пропадљивошћу тијела и ништавности физичке егзистенције, оличене у натуралистичким сликама: „мислиш да си без краја / онда пипнеш обрву само и / лобања је близу и црв и рупа / тако да пази / све може бити претња / да отвори меку људску главу / трчи онда / храни се / трпај / пре или касније ће муве / да ти уђу у уста / и нос / у рупу.“

Премда по поријеклу и песимистичком осјећању превасходно религиозно средњовијековни, овај мотив који посматра ограниченост и биједу тијела изванредно се уклопио у оцртани поетички профил.

На крају (у аутору овог текста можда најдражој пјесми Милене Марковић, „Ово су песме за живе и мртве“) поново се поставља оно исто питање о (бе)смислу живота, вјечно питање гдје се одувијек и заувјек срећу, а повремено ратују, религија и поезија, будући да религија претендује на коначан одговор, а поезија, по свом унутрашњем импе-

⁵⁰ Занимљиво је примјетити да је у нашој старој књижевности хтонски ентитет који напада светитеља често умножен, у лику многих ђавола, *бијесова*, што на њега насрћу. Баш као такав се јавља и у пјесми „Млеко“ у *Пшичјем оку на шараби*: „нећу да чекам / и нећу да ме гледају / ови што чекају / зато што знам да имају папке / сакрили су испод стола.“

ративу, на вјечну запитаност. Јер, ту негдје на размеђи свјетова, са очима које виде а не прозиру, одјенут у земну одежду а проклет (или дарован) душом или свијешћу, пјеснички субјект постаје и Орфеј, и Харон, и Персефона, и душа у чистишту, и онај што гази по вилајету не знајући ни шта носи у рукама ни због чега ће се кајати (јер кајање је једино извјесно): „[...] ово ћу рећи онима / што су у мраку сами / ово сам ја што сам била / са мртвима и живима / ово сам ја што сам била у мраку / ово сам ја што нисам изашла / нисте сами у мраку / ту сам ја и има нас пуно / ходамо трчимо играмо дишемо / ту сам и није крај / није крај док не буде крај / мрак није најгоре место / крај није најгоре место / страх је најгоре место.“

Пјесничко ја поприма пророчко-месијанске црте, међу осталим душама које мори иста мука незнања и страха. То је нови, у пјесми саздан екуменизам (назначен већ и у „Само нек дође“), могло би се са мало слободе рећи и парарелигијски – ако префиксу „пара“ одузмемо негативне конотације које у одређеним контекстима поприма – и схватимо као оно што је вјери налик, и стоји раме уз раме са њом. На тај начин, и у таквој екумени, опстајава зрно свјетла и наде да „познање, морал, уметности“ опет на извјестан начин могу бити *религиозни*, „али слободно и изнутра, а не принудно и споља“.⁵¹

ЛИТЕРАТУРА

Извори

Милена Марковић, „Љубав у мртвим градовима“ (интервју), *Време*, бр. 795, 30. март 2006, разговор водио Иван Јевић.

Милена Марковић, *Песме*, Београд, Лом, 2012.

Милена Марковић, *Песме за живе и мртве*, Београд, Лом, 2014.

Милена Марковић, „Робови смо прасећег идеализма“ (интервју), разговор водио Бранко Росић, 2016.

<<http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/milena-markovic-robovismo-praseceg-idealizma>>, приступљено 16. 06. 2018.

⁵¹ Николај Берђајев, *Ново средњовековље*. Хипнос, Београд, 1990.

Цитирана литература

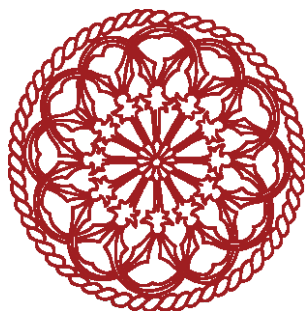
Мухарем Баздуљ, „Пјесма може све“, *Време*, бр. 1090, 24. 11. 2011, <<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1021001>>, приступљено 11. 05. 2018.

Keith C. Barton; Linda S. Levstik, "Back When God Was Around and Everything, Elementary Children's Understanding of Historical Time", *American Educational Research journal*, 1996, Vol. 33, No. 2, pp. 419+454.

Берђајев Николај, *Ново средњовековље*, Београд, Хипнос, 1990.

Марко Радуловић, *Српско-византијско наслеђе у српском постерајном модернизму*: (Васко Попа, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић), Београд, Институт за књижевност и уметност, 2017.

Драган Хамовић, „Српска поезија и њено сећање“. У: *Окруили смо Српску поезију данас*, зборник радова, ур. М. Вуксановић, Нови Сад, САНУ, огранак Нови Сад, 2014, 29-39.

ликовна приношења

2018

Изложба слика
из збирке манифестације
„ЈЕФИМИЈИНИ ДАНИ“

ЉУБОСТИЊСКИ
ЗАПИС

Иако дрво расте високо, лишће које пада враћа се корену.

Малајска пословица

Ова изложба је прича о липи љубостињске порте, која је векове провела памтећи тренутке истине, цветајући поред гроба монахиње Јефимије, даривајући хлад и сигурност сваком ко је стигао отвореног срца.

Прича се наставља у служби уметности, прича нам о животу овоземаљске Јелене, небеске Јефимије, потезима, бојама и композицијама ововремених Јефимија, наших уметница, најлепшим и најискренијим приказима овоземаљских дарова прве српске уметнице.

Та липа нам је даровала стабло, од њега су направљене табле на којима су наше сликарке својим различитим рукописима испричале приче из живота Јефимије, чије стваралаштво сваке године, па и сада, обележава манифестацијом „Јефимијини дани“.

Нека мирис липе буде златна нит Јефимијиног веза, спасоносна нит која нас веже за вечност уткана у животе свих који је следе. Нека нам осликане, освештане табле, показују пут који морамо да следимо, а то је пут на који нам је својим животом указала Јефимија.¹

Ана Величковић

¹ Предговор у каталогу изложбе „Љубостињски запис“.

„Ја сам чокош, а ви лоза“,
40 x 30, јајчана шемјера на лијовој шабли

Јагранка Мишић-Пејовић

ЈА САМ ЧОКОТ, А ВИ ЛОЗА

Предложена тема – „Гроб малог Угљеше и Војихне у Хиландару“ – своје упориште има у више извора. Међутим, не постоји потпуна сагласност око одређења почивалишта Јелениних најближих сродника. Артефакт *condicio sine qua non* је – диптих – који је Јелена даривала манастиру Хиландар, у коме изражава тугу за изгубљеним сином Угљешом и молитвено се обраћа Христу и Богородици.

Суштина представљања хиландарских гробова Јелениних сродника није базирана на илустрацији призора, већ на сугестији места какво је молила Јелена, рајско место. Улогу молитељице има и представа Богородице Пелагонијске, насликане у лучно засведеним просторима изнад гробова. Она приказује однос између мајке и детета, али не онај обележен дубоком озбиљношћу која се може уочити код других типова Богородице. Напротив, ова икона приказује идиличну сцену: Богоматер се игра с дететом. Док га придржава левом, она десном руком чврсто обухвата ногу разиграног Христа, а у исти мах се дубоко нагиње над њим и са много љубави окреће лице према њему, док јој он мази образ.

Ова сцена је постала централни мотив ликовне разраде предложене теме. Као и у акросолијуму изнад гроба, приказ Богородице Пелагонијске је лучно засведен. Уоквирује га преплет винове лозе и маслинових грана, који испуњава остатак слике. Иначе, метафорика многих преплета лозе даје слику вегетације која не само да сугерише рај, већ је, према Симеону Солунском, реч јеванђеља. Он каже: „Реч јеванђеља успева као жива лоза, која рађа живот, која весели и која је насађена свише“. У црквеним песмама Богородица се назива Виноградом, на основу Христових речи: „Ја сам чокот, а ви лозе. Ко стоји у мени и ја у њему, тај доноси многи плод, јер без мене не можете чинити ништа“. Такође, Богородица се назива и Маслином. Маслина означава бесмртност, плодноност, праведничку веру, мир, знак је помирења Бога и људи још од потопа. Као што маслина рађа благотворни плод чији производ (уље) лечи, исцељује, храни, којим се благосиља, миропомазује, тако је Богородица родила онога који даје благодат, чијом се радом сви ми исцељујемо.

Иако се данас под орнаментом углавном подразумева украс, декоративни елемент који треба да уоквири, нагласи или испуни некакву површину, суштина је далеко значајнија и сложенија. Оригинално значење орнамената је пре свега симболичко, а тек потом декоративно. Он је знак за нечију метафизичку перцепцију стварности.

„Дар завесе за царске двери Хиландара“,
40 x 30, јајчана шемјера на лијовој табли

Монахиња Теодора (Спасојевић)

Икону „Дар завесе за царске двери Хиландара“, радила сам са посебном молитвеном пажњом. Изображење деспотице, Свете Јефимије, уметнице, умне и образоване жене, а опет скромне молитвенице, био је за мене велики изазов. И њој самој, украшавање уметнички везене завесе, „Господ и Свети јерарси“, било је важније од ње саме. Из тог разлога, лик Свете Јефимије, монахиње, приказала сам једноставно и монашки скромно, а њеној уметнички везеној завеси и манастирима Хиландару и Љубостињи, којима је била неизмерно молитвено посвећена, подарила сам више детаља. Верујем, да би и она желела да се у таквој сразмери прикаже један сегмент њеног молитвеног живота.

„Јелена, деспојиница у Серу“,
40 x 30, уље на липовој шабли

Мерима Бакић

РАЗМИШЉАЊА О СЛИКАРСКОМ ПОСТУПКУ

Покушај да дам лични одговор на тему „Јелена, деспотица у Серу“, показао се као изазов, који је за мене подједнако био и једноставан и комплексан. Моја намера да бојом и линијом, као носиоцима пре свега психолошких, а тек онда ликовних феномена, пружим један дубљи и интимнији приказ Јелене Мрњавчевић из властите визуре, показао се као подухват који је делимично успео. Даска, уљана боја и четка постали су средство и преносиоци мојих интимних доживљаја. Постављајући себи као циљ духовну садржину, ово је, пре свега, сликарство литерарног садржаја које нам намеће свој став да је свака историјска замисао у креирању ове слике била важнија од сликарске.

Лик предане мајке, која је изгубила сина јединца, Угљешу деспотовића, поглед у коме се наслућује трагедија Маричке битке и Ковског боја.

Желела сам да ликовно оформим лик и да сликарским средствима прикажем психичку конструкцију ове јунакиње.

„Милица и Јефимија у кнежевом двору у Крушевцу“,
40 x 30, јајчана шемџера на лијовој табли

Мирјана Новковић

МИЛИЦА И ЈЕФИМИЈА У КНЕЖЕВОМ ДВОРУ У КРУШЕВЦУ

Сликајући на дасци од липе чије су крошње вековима красиле порту манастира Љубостиња, којом су ходиле кнегиња Милица и монахиња Јефимија, водила сам се осећањем како је бити жена тог времена, од које су зависиле многе важне одлуке за сопствену државу, која је после Косовског боја упала у тешку кризу, како друштвено-моралну тако и духовну. И „битка“ је и после битке настављена, за српски идентитет и опстанак.

Милица и Јефимија, повезане су истом тугом и болом, губитком својих вољених, једна су другој биле утеха и ослонац у предстојећим догађајима. Две жене, у средњем веку, својом вером покушавају да сачувају и оно мало што је остало и што се могло сачувати. Атмосфера у кнежевом двору, добила је нову димензију, коју сам покушала да представим, једноставношћу сцене, без сувишних елемената са одсуством раскоши и сјаја, који се углавном везују за живот на двору, замењују се скромношћу доведеном готово до аскезе. Изображене су две статичне, у тренутку залеђене фигуре, Јефимије и Милице, које у својој достојанственој тишини држе платно, „Похвалу кнезу Лазару“, коју је златним везом извезла Јефимија. Милица у пурпурноцрвеној хаљини која симболише проливену крв мученика и жртву кнеза Лазара, док је Јефимија у дугој монашкој ризи модро-плаве боје, која се одрекла овоземаљског и себе привезала за небо. Два прозора указују на дихотомију, душе и тела и симболички два погледа на свет, два царства, земаљско-пролазно и небеско које је вечно.

„Портрет монахиње Јефимије“,
40 x 30, акрил на ливовој табли

Монахиња Арсенија (Савић)

Преподобна мати Јефимијо српска, моли Бога за нас!

Моли се за сав род људски, за сав род православни и род српски!

Не заборави нас, преподобна мати Јефимијо, молитвама твојим отвори нам двери за улазак у Царство Небеско!

Прими овај мали дар и ову малу жртву, ову икону, за спасење душа наших.

„Св. Евѣнија и Јефимија у Љубосињи“,
40 x 30, уље на липовој шабљи

Слободанка Ракић-Шефер

ПОХВАЛА ЕВГЕНИЈИ И ЈЕФИМИЈИ

Средином лета 2017. године позвала ме је колегиница Ана Величковић из Културног центра из Трстеника и обавестила ме да је у манастиру Љубостиња посечена стара трула столетна липа. Неко се сетио да би од здравих делова могло да се извуче и обради неколико табли величине 30 x 40 cm, а које би могле да послуже као подлоге за иконе, али савремене иконе, па су позвали нас неколико сликарки да представимо своје визије манастира и своја виђења деспотице Јелене (Јефимије) и кнегиње Милице (Свете Евгеније).

И док смо још телефоном разговарале, мени су се ређале идеје са сликама. Пре него што је стигла липина даска, набавила сам природно туткало за препарирање и чим сам је добила, нанела сам препарату једва чекајући да почнем да радим.

Јасно сам видела две жене – Јефимију и Евгенију, обе уграђене и физичким и духовним бићем у темеље и зидове манастира Љубостиње. Оне су и данас живе иако их не можемо видети, можемо их осетити и дубоком молитвом лако им се можемо приближити. Лагано сам ушла у шест векова уназад и видела кошнице вршкаре, младе липе, винограде, бурад за грожђе, кондире за вино, много жена, а између свих, две посебне: њих две, Евгенију и Јефимију, достојанствене, тихе, удружене у свом болу, целим бићем узидане у зидове манастира. Испред њих је олтар са молитвеником, са страна гране винове лозе које носе вишеструку симболику. Зачудила ме је лакоћа са којом су четке саме шетале по дасци.

И не само то, рад на овој дасци ми је причињавао велику радост, све време сам имала живу, очаравајућу слику деспотица, оне су ме благо дозивале и као да су се радовале заједничком дружењу.

Онај ко одлази на литургије и коме се Дух Свети повремено јави и награди га миомирисом, лако може да схвати о чему говорим и зашто и како и колико ме је очаравао рад на овој дасци!

Иако је даска требало да се заврши до краја те године, ја сам је завршила већ у септембру. У свесци за 2017. годину, слика, даска, величине 40 x 30 cm, уписана је под редним бројем 85. и под називом: *Похвала Евгенији и Јефимији*, са једне стране је цртеж, скица оловкама у бојама, а са друге стране написан је овај текст (1. октобра 2017. године) који сам у целини са благословом Господа преписала, данас 21. фебруара 2019. године.

„Св. Евѣнија и Јефимија код Бајазита – моле за мошти Св. Пејске“,
40 x 30, акрил на на лијовој табли

Зорка Стјевановић

ОД БОГА ОДАБРАНЕ

Молила сам Господа да мој рад буде достојан Јелениног и Миличиног племенитог подухвата. Цео њихов живот је инспиративан. Велику патњу кроз коју су пролазиле преточиле су у дела која живот чине смисленим.

Јелена је за оно време била врло образована жена, храбра и мудра. Била је ослонац кнегињи Милици и ослонац нама који се хранимо њеним мислима уметничким везом – записаним, искреним, надахнутим. Како бити близу њихових душа, насликати их? Од Бога одабране, заштићене Богородицом и Светом Петком, пију горку чашу и уздижу се до небеса.

Знају да само Господ зна зашто нуди горку чашу. Замишљам их озарене светлошћу божјом. Благе су и одлучне у исто време; лепе, једноставне и скромне иду у сусрет Светој Петки под окриљем Богородице.

Све остало је у сенци, па га нема на слици. Остављам посматрачу да „види“ по својој могућности.

„Похвала кнезу Лазару“,
30 x 20, јајчана шемџера на лијовој шабли

Ана Величковић

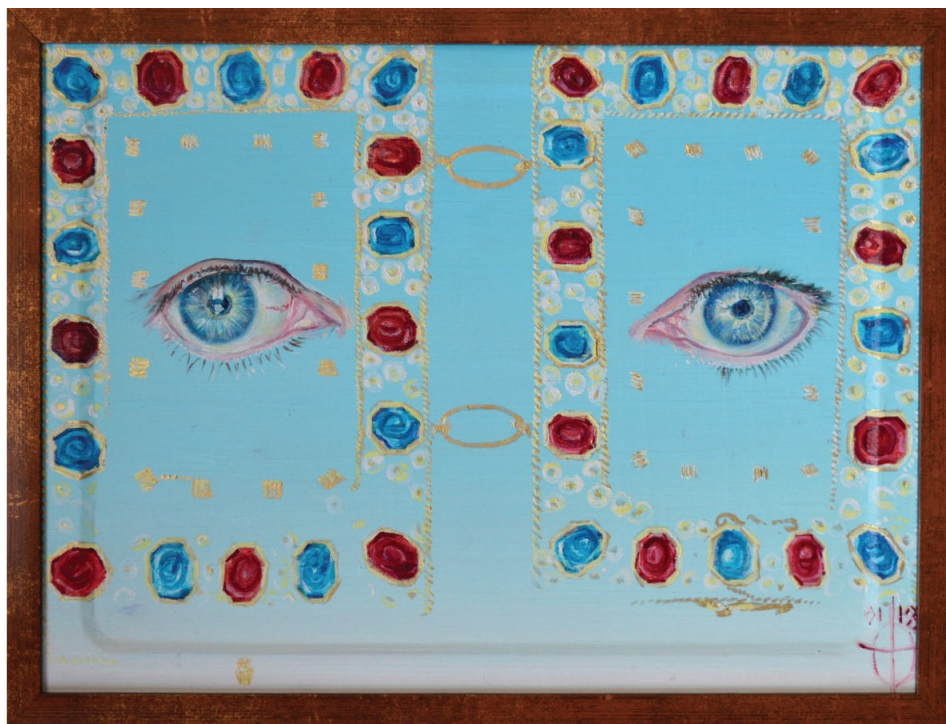
*...Сада не предај забораву вољена ти чеда која си сиротиња оставио
преласком твојим, јер ошћакано си ти у небеском весељу вечном, многе
скрби и болести обузеше вољена ти чеда и у многим скрбима живој про-
воде...*

Овако је монахиња Јефимија молила (Светог) кнеза Лазара на,
златном жицом, везеној „Похвали кнезу Лазару“.

У вери да је своју „Похвалу“ везла у Љубостињи, можда баш на
месту где се налазила столетна липа од које су направљене ове табле за
сликање, Јефимију сам приказала као монахињу која се моли и данас
за све нас. Благослов са небеса који је заслужила својим малим при-
ношењима штити и нас.

Покров – златовез кога носе два анђела, лебди изнад њене главе
као купола цркве у којој је нашла уточиште у тренутку велике туге. Та
света купола је и нама заклон, пружа нам сигурност и благослов када
нам је потребна.

Монахиња стоји на месту где је некада велика липа својом
крошњом и мирисом могла да загрли све који су долазили у Љубо-
стињу – желим да је се и даље сећамо и да живи међу нама захваљујући
овим нашим „љубостињским приношењима“ – мојом сликом/иконом,
малим даром у славу Јефимије и манастира Љубостиње.

„Јефимија дарује иконицу Хиландару“,
30 x 40, уље на лијовој шабли

Тијана Фишић

НЕБЕСКОПЛАВО

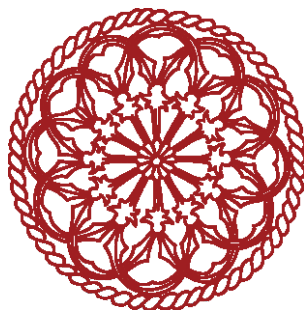
...Инспирисао ме је сам медаљон-иконица који сам на интернету нашла (како другачије) у Ризници манастира Хиландара. Дубоко ме је дирнуо и сам живот деспотице о ком сам податке нашла, такође, на интернету.

После неколико дана паузе, схватила сам да иконица треба некако да задржи свој смисао и у мом раду – из разлога временске удаљености и непознатог поновног појављивања у будућности... Како за већину својих слика користим небескоплаву, заправо небо, као подлогу, као на иконама злато, било ми је јасно да ће и у овом случају морати тако да буде јер Јефимијин живот и јесте, на небу...

Оквир иконице-диптиха се, по својим димензијама уклапао у формат дрвене подлоге коју сам добила и спремила, по „традиционалној рецептури“ за сликање уљаним бојама. Као што небо испарава и нестаје што је ближе земљи или мору, надоле, тако је и та провидна имитација оригиналне иконице нестајала и бледела како поглед од врха силази надоле, до дна слике... све нестаје доле, на дну, на земљи, где је реалност, свакодневна стварност.

Имала сам неколико идеја за садржај унутрашњих страна иконице-диптиха, али сам се одлучила за пар небескоплавих очију (ипак, својих – из практичних разлога) јер је такав сликовни израз најбоље објашњавао живот и дела Јефимије: јасно – чисто – директно, до суштине и смисла што је, у овом случају, лакше испричати сликом него речима, а то је и био циљ рада.

У духу њеног рада, овај рад је, тако, и мене прикључио тој истој стварности ван ове...

музичка приношења

Драган Р. Млађеновић

ЈЕФИМИЈИНА „ТУГА ЗА МЛАДЕНЦЕМ УГЉЕШОМ“

Пре него што се замонашила и добила монашко име Јефимија, деспотица Јелена је сахранила родитеље, а затим мужа, деспота Јована Угљешу, и сина јединца, малог деспотовића, Угљешу. И отац и син су сахрањени у манастиру Хиландару, тако да Јефимија, будући жена, по правилима светогорским, никада није могла да посети њихове гробове, што је увећавало тугу.

У манастиру Љубостињи је написала три поетска записа: „Тугу за младенцем Угљешом“, „Запис на хиландарској завеси“ и „Похвалу кнезу Лазару“. Прва два су дарована манастиру Хиландару, где се и данас налазе, а трећи се чува у Музеју Српске православне цркве у Београду.

Свој први запис, „Тугу за младенцем Угљешом“, Јефимија је уписала у двоструку дрвену иконицу и даровала манастиру Хиландару.

Док се, по византијској традицији, молитвена књижевност ослањала на општа места, Јефимија је у своју поезију унела лични тон и на молитвени ниво уздигла властита осећања жене која, у сразмерно кратком времену, проживљава губитке као кћи, супруга и, онај највећи, као мати: „на рођаших ме и на рођаном от мене младенцу“.

Овако изузетне, како по карактеру и иноваторству не само у повести српске књижевности, него у хришћанској молитвеној књижевности своје епохе уопште, лепотом песничког израза и искреношћу емоције, њена поетски саздана молитва представља захвалну потку за музичко-појачко стваралаштво у ком се мелодија и ритам поезије претварају у музику, а поетска реч оживљава људским гласом.

Туга за младенцем Угљешом

Монахиња Јефимија (+ после 1405) – на српски превео Ђорђе Трифуновић –
за мешовити хор написао Драган Р. Млађеновић (2012)

Мирно и лагано

The musical score is written for a mixed choir (mешовити хор) and consists of two systems of three staves each. The top staff is for the Soprano (S) voice, the middle for the Alto (A) voice, and the bottom for the Bass (B) voice. The key signature has one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The tempo/mood is marked 'Мирно и лагано' (Gently and slowly). The lyrics are in Serbian Cyrillic. The first system contains the first two lines of the text, and the second system contains the next two lines. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and ties. The bottom staff includes a 'p' (piano) marking at the beginning of the first line.

Ma-le i-ko-ne no ve-li-ki dar, ko-je i-ma-ju pre-svet-li lik Vla-di-čin

i pre-či-ste Bo-go-ma-te-re, što ih ve-li-ki i sve-ti muž da-ro-va mla-dom

2

мла-ден-цу У-гље-ши Де-спо-то-ви-ћу, ко-је-га не-о-сквр-ње-но мла-ђа-хног

пре-ста-ви-ше у веч-не о-би-те-љи, а те-ло се пре-да-де гро-бу, ко-ји ство-ри-ше

пра-о-ци због гре-хо-ва. У-до-сто-ји. Вла-ди-ко Хри-сте, и Ти, Пречиста Богомати,

3

ме-не јад-ну да свагда бри-гу-јем о од-лас-ку ду-ше мо-је, што у-гле-дах на

ро-ди-те-љи-ма ми и на ро-ђе-ном од ме-не мла-ден-цу, за ким жа-лост

не-пре-ста-но го-ри у ср-цу мо-ме, при-ро-дом ма-тер-њом по-бе-ђи-ва-на.

Посвећено сестринству св. Ђубосилице
Христос васкрсе! Драган Р. Млађеновић
4. (17.) маја 2012. г.

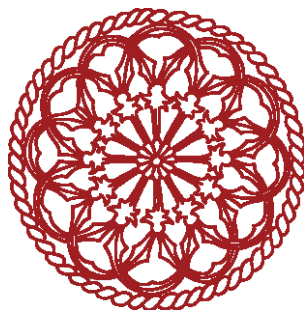

фото-документација

**ФОТОГРАФИЈЕ 31. „ЈЕФИМИЈИНИХ ДАНА“
/12-14. јун 2018. године/**

*Вјера Мујовић љовори
„Похвалу кнезу Лазару“*

*Сунчица Денић –
беседа наџрађене*

*Герасим Аџанасковић, Ѣреседник СО Трсџеник, уручује наџраду „Јефимијин вез“
Ѣесникињи Сунчици Денић*

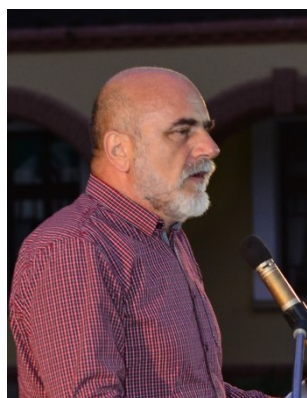
Адам Пуслојић

Анђелко Анушић

Ана Марић

Ђорђе Нешић

Дана-Даница Додић

Гордана Билас

Мирослав-Цера Михаиловић

Милица Краљ

Новица Соврлић

*Председник општинe Трсеник, Александар Ђирић, отворио је
31. манифестацију „Јефимијини дани“*

Милица Краљ говори „Беседу“

Весна Сijanковић и Лeйoмир Ивковић

*Отварање изложбе слика-икона „Љубосињски зајис“
у Ликовном салону Дома културе Трсјењик*

Представљање годишњака „Љубосињска приношења“ бр. 3

Учесници „Окруїлої сїмола“, на шему: „Дозивања – середньовековно књижевно наслеђе у модерном српском песничштву“

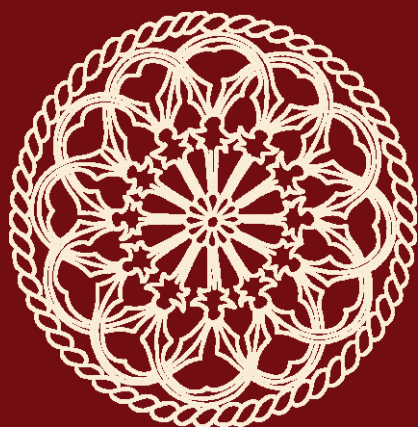
Ешшо їруїа „Руно“ из Врњачке Бање на ошварашу „Јефимијиних дана“

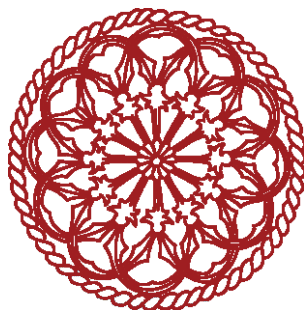
Драган Р. Млађеновић и Певачка дружина „Руковеш“ из Београда

Певачка група КУД „Традиција“ из Трстеника

ПРИЛОЖИ

їраїови їрошли

Дејан Рагосављевић

СРЕДЊОВЕКОВНЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК

Аистиракш: Проучавање средњовековних некропола на територији данашње општине Трстеник може се пратити од почетка XX века. Индикативни називи нам указују на њихово постојање, будући да често нема видљивих трагова на површини терена. Рекогносцирања локалитета јужно од Западне Мораве и откриће три средњовековне некрополе, до сада непознате широј научној јавности, баца ново светло на познавање начина сахрањивања током периода од XIV до краја XVII века на простору трстеничке општине.

Кључне речи: средњовековне некрополе, Мала Јасиковица, Стари Трстеник, Голубовац, општина Трстеник, аморфне хоризонталне плоче и усадници, антропоморфни крстови, датовање

Општина Трстеник се налази у централном делу Србије. Река Западна Морава, која тече у смеру запад-исток, готово по половини пресеца општину. Пространа речна долина са својим терасама обилује богатим пољопривредним земљиштем. Јужно од реке су средње висока побрђа источних падина Гоча, док су на северу јужни огранци Гледичких планина и валовити делови географске области Левча. Мањи речни токови извиру на брдима и побрђима на југу и теку ка Западној Морави на северу, образујући уске равнице уз своје водотокове. Најзначајније су Брезовичка-Попинска река, Црнишавска и Лопашка река. Бучка, Омашничка и Пајсачка река се уливају у Сребрницу и стварају широку долину северно од села Тоболац ка Западној Морави. На крајњем источном делу су Ратковац и Голубовачки поток, који раздвајају територије општина Трстеник и Крушевац. На северу од Западне Мораве је готово пресликана ситуација, с том разликом што реке и потоци теку правцем север-југ. Поменућемо овде само оне важније: Љуботињска, Мијајловачка, Топоничка и Риљачка река.¹

Територија задатог простора веома рано улази у састав средњовековне немањихке државе, већ крајем XII века.² Највероватније је њена територија била обухваћена трима жупама. Западно од теснаца код

¹ Топографска карта ЈНА 1:50 000, бр. листа 531/3, Издање Војногеографског института, 1970. године

² Милан Д. Сотировић, *Трстеник од најстаријих времена до 1900. године*, Трстеник, 1999, стр. 25.

Трстеника простирала се жупа Морава, обухватајући и слив Брезовичке-Попинске реке. Граница између жупа Левач и Расина³ на простору трстеничког краја није посве јасна, али се може одредити на основу каснијих турских пописа.⁴ Највероватније је гранична линија ишла од Бучке планине, преко врхова Ненадовице, Карауле, Гагре, обе Дубраве и Кremeњака. Територија северно од ове линије је припадала жупи Левач и обухватала је села Озаци, оба Рибника, Горњу и Доњу Црнишаву, Лопаш, Камењачу, Почековину, Стари Трстеник и Стопању, као и сва села северно од тока Западне Мораве. Јужно од наведене линије простирала се жупа Расина.⁵ Право да убира „бир поповски“ у овим жупама имала је архиепископија устоличена у манастиру Жича почетком XIII века.⁶

Свој пуни процват област данашње општине Трстеник доживљава у другој половини XIV и првој половини XV века, када улази у састав државе кнеза Лазара (1373-1389) и његових наследника. Током овог периода граде се и значајни духовни, културни и политички центри у овом делу Србије. Непознате властеоске породице су сазидале цркве манастира Велуће⁷ и „Мати Божију Бучјанску“⁸ у селу Бучје (данас црква Свете Ане), кнегиња Милица манастир Љубостињу,⁹ а кнез Лазар Лазарицу у Крушевцу.¹⁰ Велику улогу у заштити ове области од продора са запада имало је утврђење „Јеринин град“ у селу Грабовцу.¹¹

³ Жупа Расина је била саставни део територије под управом Стефана Немање. Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, *Велуће*, Краљево, 2015, стр. 11.

⁴ Милош Стојадиновић, *Насеља у крушевачком и левачком крају 1530. године*, Расински анали 13, стр. 31-45. и Милан Д. Сотировић, *Трстеник од најстаријих времена до 1900. године*, Трстеник, 1999, стр. 47-48.

⁵ Ово је била и гранична линија између нахија Козник и Левач у XVI веку. Милош Стојадиновић, *Насеља у крушевачком и левачком крају 1530. године*, Расински анали 13, стр. 31-45.

⁶ Милош Благојевић, „Манастирски поседи крушевачког краја“, у *Крушевац кроз векове*, уредник Адам Стошић, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 1971, стр. 28-29.

⁷ Небојша Ђокић, „Нека запажања о ликовима на живопису Велуће“, у *Власи и моћ – власиела моравске Србије од 1365. до 1402. године*, гл. уредник проф. др Сениша Мишић, Крушевац, 2014, стр. 387.

⁸ Небојша Ђокић, 2014, стр. 383.

⁹ Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, *Манастир Велуће*, Краљево, 2015, стр. 13.

¹⁰ Момчило Спречић, „Крушевац у XIV и XV веку“, у *Крушевац кроз векове*, уредник Адам Стошић, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 1971, стр. 10.

¹¹ Никола Берић и Душан Рашковић, „Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области“, „Гласник српског археолошког друштва“ 18, Београд, 2002, стр. 147-148.

Поред писаних података, за боље упознавање друштвених и културних прилика на територији данашње општине Трстеник током српског средњег века могу нам помоћи и истраживања појединих некропола.

Проучавање средњовековних некропола на територији Расинског округа и општине Трстеник може се пратити од почетка XX века. Прва археолошка истраживања спровео је проф. др Милоје Васић 1905. године на локалитету „Басат“ у селу Пољна. Ово је било не само прво археолошко истраживање средњовековне некрополе на територији данашње општине Трстеник, већ и на просторима Србије уопште.¹² Археолошка истраживања локалитета „Басат“, као и систематска ископавања средњовековног „Незнаног гробља“ на локалитету „Камидовац“ код Жагубице од стране етнолога Тихомира Ђорђевића 1907. године, представљају прве научне кораке ка упознавању са начинима сахрањивања током средњег века на територији Србије.¹³

Васић пише да се локалитет „Басат“ налази у селу Пољна, на обронцима Благотина окренутим ка југу, на имању Раке Мићића, између потока Степовац и Басат, који се уливају у Вуковац, недалеко од сеоске цркве. Током археолошких ископавања делимично је откривено и истражено позно средњовековно насеље. У порти сеоске цркве истражена су три гроба. Грбови су били обележени великим каменим плочама, оријентације запад-исток. Ископавањем је откривено да је по један камени усадник био постављен код главе и ногу покојника. Дубина гробова од нивоа тла износила је 1,2 до 1,5 м. Од покретних археолошких налаза Васић наводи да је у гробу са скелетом одраслог мушкарца пронађено пет бронзаних дугмади, а у другом гробу, у који је сахрањена особа женског пола, пронађена је само једна наушница, типа „слепоочни-чарке“. Трећи гроб, осим скелета, није садржавао никакве друге покретне налазе. На основу аналогија пронађени артефакти су датовани, као и само насеље северно од цркве, у период XV или почетак XVI века.¹⁴

¹² Милоје Васић, *Старосрпска налазишта у Србији – прилози познавању старе српске културе*, „Старинар“, орган Српског археолошког друштва, Новог реда година 1, Прва свеска, уредник Валтровић, Михаило, 1906, Београд, стр. 39-88.

¹³ Тихомир Ђорђевић, *Незнано гробље у Жагубици. С једном сликом*, „Старинар“, орган Српског археолошког друштва, Новог реда година 3, Свеска 1 и 2, уредник др Милоје М. Васић, Београд, 1908, стр. 161-172.

¹⁴ Милоје Васић, 1906, стр. 45-46.

Поред делимично истражене некрополе на локалитету „Басат“ Васић помиње и „старо гробље“ око рушевина „Госпођине цркве“, за коју каже да се налази „на једној удаљенијој узвишици, с друге стране потока Вуковца, према Басату.“¹⁵ Касније у раду, када будемо говорили о познатим и потенцијалним средњовековним некрополама на територији општине Трстеник, детаљније ћемо се позабавити убикацијом поменутих локалитета.

Тодор Бушетић у свом раду о области Левча наводи и постојање старих гробаља, највероватније средњовековних. У селу Пољна се почетком XX века налазило „Џидовско гробље“ под Благотином, и гробље око зидина „Госпођине цркве“. У атару села Рујишник је „Латинско гробље“. У селу Богдање наводи постојање „Џидовског гробља“ у виноградима и два „Гробљишта“, једног у самом насељу, а другог код сеоске суднице. У Планиници је такође постојало „Џидовско гробље“, а у селу Горњи Дубич „Гробљиште“. Гробови на свим наведеним локалитетима су обележавани плочама „од простог нетесаног брдског камена (микашиста)“. Чело главе покојника негде су побијани и усадници од необрађеног камена.¹⁶

Бушетић наводи и постојање некрополе код „цркве у пољу, код чесме, код брестова“. Остатке цркве је плавила вода Западне Мораве, а некропола је раскопана у другој половини XIX века.¹⁷ У селу Рајинац код остатака цркве „Раина“¹⁸ је постојало „Старо гробље“.¹⁹

Средњовековне некрополе на територији општине Трстеник постају поново предмет интересовања научних кругова тек на самом крају друге половине XX века. Археолошка рекогносцирања и ископавања спроведена су од стране Народног музеја из Крушевца, Завода за заштиту споменика културе из Краљева и Музејске збирке при Народном универзитету из Трстеника.

Археолог Душан Рашковић у свом раду „Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја“ са територије општине Трстеник помиње само локалитет „Басат“ и некрополу у порти цркве у

¹⁵ Милоје Васић, 1906, стр. 71.

¹⁶ Тодор Бушетић, „Левач“, *Насеља српских земаља*, уредник Јован Цвијић, Књига 2, Београд, 1903, стр. 500.

¹⁷ Тодор Бушетић, 1903, стр. 498-499.

¹⁸ Тодор Бушетић, 1903, стр. 477.

¹⁹ Тодор Бушетић, 1903, стр. 498.

Пољни и цитира већ поменути текст проф. Милоја Васића, али наводи и постојање средњовековних насеља на локалитету „Трновача“ у Старом Трстенику и на речној тераси уз северни обод села Стопање.²⁰

Из литературе нам је познато још неколико потенцијалних средњовековних некропола са територије трстеничке општине. Са десне стране пута на самом улазу у Малу Сугубина налази се црква „Димитрија“, која је 1926. године изграђена на темељима неког старијег објекта. Приликом копања јужно од цркве су пронађена два скелета, камење и цигла. У атару села Рујишник на имању Д. Алексића приликом ригловања за виноград пронађени су остаци скелета и копље са крилцима од 30 цм. На узвишењу изнад савремене цркве у селу Брезовица налази се потес који се назива „Грчко гробље“ и „Ржиште“. На површини терена током рекогносцирања није уочен покретни археолошки материјал. Према речима локалног становника, Ђорђа Ђукића, приликом копања бунара нашао је предмете од бронзе, највероватније накит. На узвишењу изнад села Богдање налазе се остаци средњовековне цркве, која за сада хронолошки није ближе датована, унутрашњих димензија 6,5 x 14 м, зидане од притесаног камена и опеке везаних кречним малтером, познате под именом „Ђуровача“. У југозападном углу, уз унутрашњи јужни зид, највероватније се налази гробница, могуће ктитора овог храма. У близини остатака цркве, према речима мештана, током ригловања земљишта за виноград ископано је пет гробова у приближно једном реду. Гробне јаме, осим скелета, и неколико комада кованих ексера и дрвених сандука, нису садржавале друге покретне артефакте на основу којих би могле бити датоване.²¹

У књизи *Поджуйска села штрстеничкој краја Момчила Р. Тодосијевића* налазимо низ локалитета који могу бити средњовековне некрополе или њихови остаци. На потесу „Војнеж“, јужно од села Доња Омашница, у делу атара који се простире ка селима Голубовац, Тулеш и Ратаје, локално становништво током обраде земље често проналази остатке људских скелета. Према легенди на тој локацији се одиграла велика битка почетком XV века између војски деспота Стефана Лаза-

²⁰ Душан Рашковић, „Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја“, „Крушевачки зборник“ 15, Крушевац, 2011, стр. 163-165.

²¹ Никола Берић и Душан Рашковић, „Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области“, „Гласник српског археолошког друштва“ 18, Београд, 2002, стр. 145-146.

ревића и султана Мусе.²² Војнеж²³ се помиње као самостално село у турском попису из 1530. године, и вероватније је да су пронађени остаци скелета, односно део некрополе овог средњовековног насеља.

На источним обронцима брда Штитар, у делу атара према Велућу, где се по предању мештана налазила првобитна локација села Округлице, нешто ниже од савременог сеоског гробља, простире се потес „Римско гробље“.²⁴ „Турско гробље“ се налази у ширем потесу „Дуге њиве“, у атару села Бучје²⁵, неколико стотина метара западно од цркве Свете Ане. На површини се не могу уочити никакви надгробници нити покретни археолошки артефакти. Према речима мештана ту су се раније налазиле велике делимично обрађене камене плоче.²⁶

Старо, вероватно средњовековно, насеље Јасиковице је било на потесима „Бачиште“ и „Селиште“, што потврђују ископани остаци зидова од камена и огњишта. Поменути локалитети заузимају плато око новосаграђене цркве и широки простор северно и источно од ње. Садашња црква Светог Јована је подигнута на темељима старе цркве у народу познате као „Ружица“, која је била посвећена Светој Петки, у близини извора Пета. Требало би напоменути да Јасиковица има три гробља. Једно гробље је изнад центра села, друго у „Влашком пољу“ и треће у засеоку Мала Јасиковица,²⁷ и о њему ће касније бити више речи.

Према речима мештана на потесу „Пискавица“ у делу атара Голубовца према селу Мрмош налази се „Старо гробље“, о ком ћемо касније више говорити. На супротној, левој страни, Голубовачког потока налази се потес „Селиште“, где се по предању налазило старије насеље, као и остаци манастира, на чијим је темељима у непознатом историјском тренутку саидана црква чатмара посвећена Светој Марини. Заселак Прњавор, који припада селу Голубовац, налази се на узвишењу десно од Голубовачког потока и у близини „Старог гробља“.²⁸

²² Момчило Р. Тодосијевић, *Поджуйска села ширсеничкој краја*, Библиотека „Хронике села“ 300, Београд, 2005, стр. 452.

²³ Karye-i Voynage nam-i diğer Vidinaje, u 167 Numarlı muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II, TC Başbakanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü, Osmanlı arşivi daire başkanlığı, Yayın Nu 69, Defter-i Hakani Dizisi IX, Ankara, 2004, стр. 97.

²⁴ Момчило Р. Тодосијевић, 2005, стр. 644.

²⁵ Момчило Р. Тодосијевић, 2005, стр. 675.

²⁶ Податак добијен у разговору аутора овог рада са мештанима села Бучје у априлу 2018. године.

²⁷ Момчило Р. Тодосијевић, 2005, стр. 709-717.

²⁸ Момчило Р. Тодосијевић, 2005, стр. 495-502.

Археолошко рекогносцирање атара села Риђевштице спроведено је од стране Николе Тасића и Драгослава Срејовића у јесен 1954. године. Поред описа утврђења „Градац“ или „Јеринин град“, близу засека Крцићи, спомињу и остатке цркве Св. Марине на око 200 до 300 м западно од тврђаве. Приликом копања винограда Здравка Пантелића, северозападно од цркве пронађен је већи број скелета. Скелети су били на дубини од око 0,8 цм од нивоа тла и лежали су у опруженом положају. Два скелета су препозната као дечија. Пошто није било прилога у гробовима, некропола није могла бити ни приближно датована.²⁹

У засеоку Пуношевићи села Риђевштице, на узвишењу источно од куће Ивка Радисављевића, налази се потес са три назива: „Латинско гробље“, „Римско гробље“ и „Старо гувно“. Према речима мештана некада се на имању Слободана и Милослава Радисављевића налазило старо гробље. Крајем прве половине XX века надгробни белези су повађени и од њих је неко из фамилије Милутиновић-Денић, из села Братићи, озидао бунар у потесу „Вулинац“, у долини јужно од куће поманутог Ивка Радисављевића. Надгробници су били хоризонтално постављене плоче и усадници од мермера облика крста. У савременом гробљу, које се у западном делу граничи са парцелом у власништву Слободана Радисављевића, пронађен је фрагмент мермерног усадника, на основу ког се не може ништа ближе рећи о изгледу надгробника.³⁰

Археолошким рекогносцирањем области села Грабовац, у новембру 2017. године, мештани су нам³¹ указали на локалитет „Римско гробље“, у самом селу, на омањем узвишењу, а недалеко од остатака „Јерининог града“. Приликом копања темеља за куће и викендице проналажени су делови људских скелета.

Синадин Јовановић из засека Пуношевићи села Риђевштина је риглујући земљиште за виноград извесног Вешковца на делу седла између брда Горановац (Горуновачка чука)³² и Чукара (Црвено брдо),³³

²⁹ Владислав Ристић, „Феудално властелинство у Риђевштици“, „Саопштења“ 19, Београд, 1987, стр. 173.

³⁰ Терен је рекогносциран током 2015. и 2017. године, а информације смо раније добили од Новака, Милована, Милослава и Слободана Радисављевића.

³¹ Рекогносцирање терена у новембру 2017. године спроведено од стране археолога Марина Бугара из Народног музеја у Крушевцу, историчарке Јелене Вукчевић из Музејске збирке при Народном универзитету у Трстенику и етнолог/антрополога Дејана Радисављевића.

³² Топографска карта 1:75.000, Географско делење Главног Генералштаба, секција Ж. 7. Крушевац, 1893.

источно од села, ископао велики број људских костију. Према локалној легенди, на том месту је било бојиште између српске и турске војске у средњем веку.

Археолошка истраживања ограниченог обима и заштитног карактера у склопу конзерваторско-рестаураторских радова спроведена су 1973. и 2006. године унутар и око цркве манастира Велуће. Манастир се налази на левој обали реке Сребрнице, на месту где она својим током напушта клисуру и саграђен је крајем XIV века. Током кампање 1973. године унутар цркве је истражено седам гробова, од којих су три била у првобитном положају. Унутар њих откривени су остаци златних нити. У оквиру дечијег гроба, са спољне стране припрате, пронађена је једна средњовековна наушница.³⁴ Грбови у наосу и припрати цркве вероватно припадају ктиторима и члановима њихове породице.

Друга археолошка кампања из 2006. године обухватала је зону уз спољашње зидове храма (Сл. 6 и 7). Ова истраживања су показала да затечени ниво тла није одговарао оном средњовековном и да је настао наплављивањем терена око сакралног здања. Око цркве је истражена средњовековна некропола са 16 гробова, од којих је већина била без прилога. Неки од гробова су били обележени великим необрађеним хоризонталним каменим плочама, док је већина била без било каквих надгробника. У неким од гробова су пронађени остаци дрвених сандука, док су други имали конструкције од опеке или камена. За један гроб се може претпоставити да је био свештенички јер су у пределу груди пронађени остаци тканине са златним нитима, вероватно од епитрахила. Антрополошки је испитано 14 скелета јер су два била само делимично откопана. Три скелета су била дечија, док су остали припадали одраслим особама мушког пола. У тренутку смрти деца су била стара 2, 4 и 12 година, док су мушке индивидуе припадале старосној доби од 40 до 60 година.³⁵

Различити називи за стара гробља, најчешће средњовековне некрополе, присутни су на територији општине Трстеник и Расинског округа, али и на читавом простору Србије. „Латинско“, „Грчко“, „Римско“, „Џидовско“ и „Турско гробље“, по народном тумачењу везују се за ишчезле народе који су насељавали дати простор, пре доласка првих досељеника – предака садашњих родова. Прекид у континуитету жив-

³³ Топографска карта 1:75.000, Географско делење Главног Генералштаба, секција Ж. 7. Крушевац, 1893.

³⁴ Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, *Велуће*, Краљево, 2015, стр. 14-15.

³⁵ *Истио*, стр. 15-16.

љења већине насеља данашње трстеничке општине током XVIII века, а и шире на територији Србије, условило је стварање етнички обојених назива гробаља становништва које је напустило одређени простор. Поред етничких одредница за називе средњовековних некропола, често се срећемо и са терминима „Гробљиште“ и „Старо гробље“ који конотирају дубоку старост и хронолошку одвојеност од савременог доба.³⁶

Током децембра 2017. и априла 2018. године смо спровели рекогносцирање терена општине Трстеник јужно од Западне Мораве, и источно од села Оцака, и том приликом су откривене три средњовековне некрополе.

У засеоку Мала Јасиковица, село Јасиковица, на једној од падина виса Ненадовица (408 м), окренутој истоку, високо на левој страни Јасиковачке реке, налази се савремено гробље које једним делом захвата и средњовековну некрополу (Карта II). Већи део некрополе се налази у храстовој шуми северно од данашњег гробља, али захвата делимично и централни и западни његов део. У шумарку се могу запазити веће хоризонталне плоче, необрађене и делимично притесане, и аморфни усадници. Један од гробова је јасно обележен аморфним усадницима од пешчара чело главе и код ногу („доњак“) – (Сл. 3). Стуб од пешчара са тешко читљивим натписом у пет или шест редова је поломљен и налази се уз јужну ивицу гробља, поред повађених усадника облика крста од студеничког мермера, са краја XVIII или почетка XIX века. У централном делу гробља се могу уочити неколико аморфних, делимично притесаних усадника од микашиста и кварцита. Уз северну ивицу гробља налази се дислоцирана хоризонтална плоча већих димензија, овалног облика, са закошеним правилно тесаним ивицама. Два усадника заобљене горње ивице налазе се у источном централном делу гробља. Пажњу су нам привукла и два надгробника од пешчара облика крста са издуженим горњим краком. Први се налази у западном делу гробља *in situ*, у близини поломљеног стуба са натписом. Надгробник је облика крста са великим горњим краком, делимично заобљених ивица. Попречни кракови надгробника који чине крст су доста краћи. Централно место заузима рељефно приказан једнакокраки грчки крст, који излази из површине надгробника. Горе, лево и десно од њега, су плитко урезана два једнакокрака крста (Сл. 4). Други усадник, исте форме,

³⁶ Александра Попин, „Људска фигура на усадницима трију гробаља у области Раса“, „Фолклористика“ 2/1, Београд, 2017, стр. 81-82; Душан Рашковић, „Митови и легенде о археолошким налазиштима и споменицима у крушевачком окружју“, „Митолошки зборник“ 5, Рача, 2002, стр. 208-209; Никола Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд, 1995, стр. 17-18.

само још издуженијег горњег крака, се налази у централном делу гробља. Надгробник је од пешчара, накривљен ка југоистоку. Горњи крак је са грубљим тесањем обликованом заобљеном ивицом. Хоризонтални кракови крста који формирају надгробник су само рудиментарно приказани, и излазе из тела споменика само неколико центиметара. Једини украс на усаднику је плитко урезан једнакокраки крст на његовој источној страни. Оријентација свих уочених гробова је запад-исток. Некропола и гробље у Малој Јасиковици су веома значајни јер је један од ретких локалитета на територији општине Трстеник где се може пратити континуитет сахрањивања од средњег века па до данас. Осим аморфних усадника и хоризонталних плоча, на њему срећемо: украшене крстаче од пешчара са издуженим горњим краком, масивне крстове „типа Петрова црква“ XVIII века, студеничке усаднике облика крста од мермера са краја XVIII и почетка XIX века, крстаче од пешчара XIX века, беловодске надгробне споменике с краја XIX и прве половине XX века и савремене надгробнике.

На благој падини изнад леве обале реке Сребрнице, окренутој ка истоку, налази се Склопиц(ћ)ко гробље (Карта III). Између надгробника из XIX и XX века могу се уочити необрађени и делимично обрађени аморфни усадници и један „стуб“ квадратног пресека, у северном и централном делу гробља. Неколико усадника заобљеног врха, као и „стуб“, су од пешчара, док су остали од делимично обрађених речних облутака и кварцита. Већина је на својим првобитним локацијама, док је само мањи број повађен и дислоциран. Надгробници немају никакав украс ни натпис. Оријентација гробова је запад-исток, што се да утврдити положајем усадника чело главе и „доњака“, од којих је један и поменути „стуб“. Код једног извађеног усадника облика аморфне плоче може се приметити да су доње ивице тесањем закошене, формирајући троугласти завршетак, ради лакшег побијања у земљу. Висина овог усадника је око 45 цм (Сл. 5). За остале надгробнике се висина није могла одредити, због утонулости у тло, изазваног наплавинама и копањем савремених гробних рака и њиховим засипањем. Могуће је да се некропола протеже на север и запад, до сеоског пута и потока, који тече са те стране, и око 200 м даље се улива у Сребрницу. Савремено Склопићко гробље се формирало средином XIX века на месту много старије некрополе, и поред постојања великог гробља северно од насеља, заснованог највероватније у XVIII веку, а та појава није ретка на просторима Србије.³⁷

³⁷ Никола Дудић, *Сшара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд, 1995, стр. 19-20.

На истакнутом узвишењу (301 м) у храстовој шуми, десно од земљаног пута који повезује заселак Прњавор села Голубовац са Мрмошем, на самој граници општина Трстеник и Александровац, у ширем потесу „Пискавица“, налази се локалитет „Старо гробље“, који се простира на површини од око 30 ари (Карта I). Некропола је у потпуности сачувана јер није било каснијих и савремених укопавања, осим једног гроба, који је уништен илегалним ископавањима „трагача за благом“. Оријентација гробова је запад-исток. Највећи број надгробника чине аморфне хоризонтално постављене делимично притесане камене плоче. Дислоцирана и преврнута плоча која је стајала на раскопаном гробу дужине је око 2 м и ширине око 50 цм (Сл. 1). Источни крај јој је нешто ужи и тесањем заобњен, и направљена је од микашиста. Остале, делимично утонуле хоризонталне незнатно притесане аморфне плоче, али и усадници, такође су од микашиста, а не тако мали број и од кристаластог кварцита. Две велике хоризонталне плоче од тврдог кварцита (Сл. 2), са оклесаним вертикалним ивицама се налазе *in situ*, у јужном делу некрополе. На надгробним белезима нису уочени урезани или уклесани натписи ни било какви мотиви, и то се може објаснити врстом стене која је коришћена за њихову израду, али и статусом локалног сеоског становништва. Некропола, а нарочито њен северни део, није могла бити у потпуности сагледана због густог шибља и велике количине опалог лишћа које је прекривало надгробне белеге. „Старо гробље“ у засеоку Прњавор би требало заштитити, како би се спречила даља илегална ископавања, али и очувао овај значајни средњовековни локалитет.

Као и на осталим локалитетима Расинског округа, познатим из литературе, и надгробници, аморфне делимично притесане хоризонталне плоче и усадници, су доминантни надгробни белези и на три новооткривене некрополе у Малој Јасиковици, Старом Трстенику и Голубовцу. За израду надгробника најчешће је коришћен микашист, кварцити и ситнозрни пешчар, као и речни облаци. Лежишта ових стена свакако нису била далеко од поменутих некропола, што се могло запазити и током рекогносцирања терена.

Некрополе у Малој Јасиковици и Голубовцу се налазе на истакнутим узвишењима и имају добру прегледност околине, док је она у Старом Трстенику на благој падини. Све три су окренуте ка истоку и југоистоку и у њиховој близини протичу реке: Јасиковичка река источно од некрополе у Малој Јасиковици, Голубовачка река западно од

„Старог гробља“ у Голубовцу и Сребрница источно од Склопићког гробља у Старом Трстенику. Овим је у потпуности испоштован концепт позиционирања српских средњовековних гробаља, што потврђују и аналогни примери.³⁸ Воде и речни токови уопште имали су значајну улогу у ритуалима везаним за култ мртвих и нису непознаница ни на територији коју захвата општина Трстеник. Навешћемо неке примере из засеока Пуношевићи села Риђевштица. Ујутро, пре изласка сунца, на дан сахране, обично старија жена из домаћинства или блиска рођака одлази на најближи поток или реку и симболички пере гардеробу преминулог, остављајући је након тог ритуала на неко оближње дрво. Други пример је ритуално прање руку након сахране, одмах по повратку у кућу преминулог, а пре свих осталих радњи.

Вода у народној религији Срба је изразито хтонски елемент који привлачи душе преминулих. Она, по веровању народа има и моћ очишћења, а душе умрлих не могу прећи текућу воду (Источна Србија). Вода, такође, спречава зле и осветољубиве душе да дођу до насеља, које је обично с друге стране реке, у односу на гробље.³⁹ Однос гробље – река – насеље је изузетно значајан у разумевању ритуалног и религијског микрокосмоса сеоског становништва Србије, како у средњем веку, тако и данас.

Као што смо већ напоменули и колико за сада знамо, насеља су у средњем веку била одвојена од гробаља речним током. Средњовековно насеље Јасиковице се највероватније налазило на потесима „Селиште“ и „Бачиште“, у близини цркве Светог Јована (Свете Петке). Плато на ком је било насеље је благо окренут ка југу и изузетно је повољан за живот. Гробље, на једној коси Ненадовице, окренуто „Селишту“, имало је визуелни контакт са њим, а делила их је долина Јасиковачке реке. Некропола се налази северозападно од платоа и цркве.

У Голубовцу се средњовековно насеље највероватније налазило на потесу „Селиште“, на падини окренутој ка североистоку, испод савременог гробља. У том делу атара су и остаци манастира, на чијим темељима је саграђена црква бондручара посвећена Светој Марини.⁴⁰ „Старо гробље“, тј. средњовековна некропола, смештена на доминантном врху источно од „Селишта“ има визуелни контакт са њим, а раздваја их Голубовачка река.

³⁸ Никола Дудић, 1995, стр. 13-14.

³⁹ *Истио*, стр. 107-108.

⁴⁰ Садашњи манастир Св. Марине, саграђен почетком XXI века, налази се на платоу окруженом храстовом шумом, јужно од савременог гробља и потеса „Селиште“.

Насеље које би се могло повезати са некрополом у Старом Трстенику, налази се на око 1,5 км северно од ње. Локалитет „Трновача“ захвата део атара источно од потока Богдануша, и северно и североисточно од сеоског гробља. Смештен је на старој речној тераси Западне Мораве. Ово је вишеслојни локалитет, са траговима људског присуства из периода старијег гвозденог доба и средњег века.⁴¹ Концентрација средњовековне глеђосане керамике која би се могла хронолошки одредити у крај XIV и XV век највећа је у централном делу локалитета, северно од железничке пруге и земљаног пута.⁴² Некрополу, као што смо већ указали, на источној страни ограничава река Сребрница, а на северу, према „Трновачи“ и средњовековном насељу један безимени поток.

Наведеним примерима из Старог Трстеника, Мале Јасиковице и Голубовца је показано да је у потпуности испоштован концепт односа гробље – река – насеље, као и сам положај некропола у симболичком космосу српског средњовековног човека.

Када говоримо о надгробним белезима на средњовековним некрополама трстеничког краја, најзаступљеније су хоризонтално постављене масивне и делимично притесане плоче од микашиста, кварцита или пешчара, као и необрађени речни облаци. Један примерак из Голубовца има тесањем сужену источну страну, док је други примерак од кварцита са исте некрополе са нешто брижљивије обрађеним вертикалним странама. Приметно је одсуство било каквих урезаних симбола или натписа.

Најближе аналогије, како за изглед и положај средњовековних некропола трстеничке области, тако и за саме надгробнике, можемо наћи на територији општина које припадају Расинском округу. Археолог Д. Рашковић нам даје више података о положају и изгледу познатих и претпостављених средњовековних некропола и надгробника на њима. Он наводи археолошки истраживану некрополу на потесу „Конопљара“ у селу Читлук, из XII и XIII века, као и остатке не-

⁴¹ Никола Берић и Душан Рашковић, „Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области“, „Гласник српског археолошког друштва“ 18, Београд, 2002, стр. 141.

⁴² Рекогносцирање терена у новембру 2017. године спроведено од стране археолога Марина Бугара из Народног музеја у Крушевцу, историчарке Јелене Вукчевић из Музејске збирке при Народном универзитету у Трстенику и етнолога/антрополога Дејана Радисављевића.

крополе са великим положеним каменим плочама близу цркве Св. Петке у селу Вучак. У селу Макрешане поред делимично истраживане раносредњовековне некрополе на локалитету „Јазбина“, позната су још три гробља из касног средњег века на потесима „Старо гробље“, „Чаир“ и „Џидовско гробље“. Грубо отесане положене плоче од камена су основна карактеристика све три некрополе. „Римско гробље“ у Каонику се налази на око 200 м североисточно од цркве Св. Мине. Надгробни споменици су необрађене или делимично отесане положене камене плоче. Некропола у Каонику је из периода пре краја XVII века. У савременом гробљу села налази се овална камена плоча са урезаним натписом у десет редова неједнаке дужине и на основу палеографске анализе текста Рашковић је датира у XVII век. У порти цркве Св. Недеље у Каонику раније се налазила некропола са гробовима обележеним притесаним положеним плочама. Археолошка истраживања Завода за заштиту споменика културе из Краљева су потврдила да је реч о средњовековној некрополи датованој у период XIV-XV века. Средњовековну некрополу налазимо и на локалитету „Ђуниски вис“ у селу Ђунис. Потес „Џидовско гробље“ у Великом Шиљеовцу, на месту данашње цркве Св. Арханђела, раније је прекривало стотинак великих камених плоча. Код црквишта Св. Петра и Павла у селу Велики Шиљеовац, налази се надгробник, по облику сличан онима из Каоника, огромни облук са урезаним ћириличним натписом, од ког се данас распознају само појединачна слова. Средњовековне некрополе у средњем и горњем току реке Расине познате су са потеса „Гробљиште“, „Црквиште“ и „У пољу“ у селу Жилинци, затим близу „Ђурицког поља“ у селу Ђелије, код остатака тврђаве „Градиште“ у селу Златари, „Селиште“ у Разбојни, „Мошутско гробље“ у засеку Мошуте села Дупци и „Латинско гробље“ у селу Лепенац. Као и на већ поменутих некрополама источно од Крушевца, и на онима у долини Расине гробови су обележавани већим хоризонтално постављеним и делимично притесаним надгробним каменим плочама.⁴³

Из литературе нам је познат и локалитет „Старо село у Крушаку“ са некрополом, коју су сачињавале делимично обрађене плоче камена величине 2 x 0,5 x 0,4 м, у селу Мачковац.⁴⁴ Рекогносцирањем

⁴³ Душан Рашковић, „Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја“, „Крушевачки зборник“ 15, Крушевац, 2011, стр. 155-162.

⁴⁴ Душан Рашковић, 2011, стр. 163.

терена априла 2018. године и у разговору са локалним становништвом није се могло потврдити постојање како некрополе, тако ни потеса овог или сличног назива.⁴⁵

Током разговора са свештеником Радишом Јовановићем смо сазнали за податак о проналажењу људских скелетних остатака, оријентисаних запад-исток, током постављања темеља за припрату и звоник цркве Св. Петке у Мачковцу, као и приликом ископа за објекат северно од ње. Осим остатака скелета нису пронађени никакви археолошки артефакти, који би могли да помогну ближе датовању некрополе.

На основу рада на терену и примера из литературе, могу се издвојити три групе надгробника на простору Расинског округа, па и општине Трстеник. Прву групу чине велике необрађене или делимично притесане хоризонтално постављене аморфне камене плоче и велики речни облаци. На неким од наведених некропола се јављају и аморфни усадници, код главе и/или ногу покојника. Натписи се, на основу података изнетих у радовима археолога Д. Рашковића, јављају на само два примерка из Каоника и Великог Шиљеговца. Овална притесана плоча са савременог гробља у Каонику се по делимично урађеној палеографској анализи текста датује у XVII век.⁴⁶

Не може се искључити ни могућност да су неки надгробни белези били прављени од дрвета. Постојање надгробника од дрвета посведочено нам је и у путопису Ханса Дерншвама из средине XVI века. Опис дрвених стубова са срнама и ланадима на врховима, који су побадани као обележја гробних рака се односи на област око данашње Јагодине.⁴⁷

Аморфне положене камене плоче се јављају врло рано на средњовековним некрополама Србије. Њихово постојање се запажа на некрополама западне Србије у широко хронолошки датованом периоду од XIII до XVII века, са незнатним одступањима у обликовању. Аморфни положени надгробници се везују како за најстарија гробна обележја, тако и за сиромашније средине српског средњег века.⁴⁸

⁴⁵ У разговору са археологом Душаном Рашковићем смо сазнали да је овај локалитет наведен без претходне провере на терену, на основу казивања једног мештанина.

⁴⁶ Душан Рашковић, 2011, стр. 158.

⁴⁷ Никола Дудић, *Спшара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд, 1995, стр. 6.

⁴⁸ Никола Дудић, *Спшара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд, 1995, стр.

Јелена Ердељан у свом раду „Средњовековни надгробни споменици у области Раса“ наводи низ некропола на којима се јављају надгробни белези у облику аморфних делимично притесаних плоча, чији примерци прелазе и 2 м дужине и око 40 цм дебљине: село Грубетиће, „Латинско гробље“ у Друштинцима (заселак села Пожега, у долини Људске реке), „Гај“ у Слатини, „Грчко гробље“ у Балетићима, „Цркви-на“ у Кознику на Рогозни и „Грчко гробље“ у засеоку Велико Лукаре.⁴⁹

Аморфне камене плоче се на некрополама у области Раса јављају крајем XIII и почетком XIV века и представљају најстарије гробне белеге. На некрополама са очуваним првобитним распоредом надгробника, као у Балетићу, Грубетићу, Доњим Штитарима или Попама, аморфне само делимично обрађене плоче занимају језгра средњовековних гробаља, и прве низове који заузимају простор око црква, црквица или заветина. Оваква запажања поткрепљују и археолошка истраживања некрополе на локалитету „Црквица“ у околини Тутина, која су потврдила да најстарије гробове, непосредно уз сакрални објекат, са краја XIII и из прве деценије XIV века покривају аморфне камене плоче.⁵⁰ Аморфне делимично обрађене плоче од шкриљца су обележавале и неке од гробова на некрополи око цркве манастира Велуће, датоване у крај XIV и прву половину XV века.⁵¹ Масивну камену плочу, са ужим закошеним источним делом, са гробља у Каонику, археолог Д. Рашковић датије, на основу натписа, у XVII век.

Другу велику групу надгробних белега трстеничке области чине усадници, делимично обрађени, од шкриљца, пешчара, кварцита и речних облутака.

Аморфни камени усадници на некрополама рашке области присутни су од краја XIII или почетка XIV века, када се појављују и хоризонталне делимично обрађене плоче. Археолошка истраживања неколико локалитета у близини Трговишта код Новог Пазара и у околини манастира Сопоћани појаву аморфних усадника хронолошки везују за крај XIV и сам почетак XV века. Присуство аморфних усадника може се пратити на некрополама југозападне Србије до самог краја XVII века и миграцијских промена становништва условљених Великом сеобом 1690. године.⁵²

⁴⁹ Јелена Ердељан, *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Археолошки институт Београд, посебна издања 31, Музеј Рас – Нови Пазар, Београд, 1996, стр. 42-43.

⁵⁰ *Истио*, стр. 85-86.

⁵¹ Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, 2015, стр. 16.

⁵² Јелена Ердељан, 1996, стр. 95-96.

Трећу групу би чинила два усадника облика крста са некрополе у Малој Јасиковици. Издуженог су и заобљеног горњег крака, са само рудиментарно назначеним хоризонталним крацима. Један примерак је украшен великим грчким крстом који заузима централно поље усадника, и са два урезана једнакокрака крста са леве и десне стране изнад. Други примерак има само један урезан крст на централном пољу. По свом облику ови надгробни белези би се могли сврстати у групу антропоморфних крстова.

Крстолики надгробници из Мале Јасиковице могу се сместити у групу усадника са трапезоидним горњим краком, по типологизацији надгробних белега области Раса, коју је представила Ј. Ердељан. С обзиром на то да крстови издуженог горњег крака са заобљеном ивицом подсећају на људску фигуру могу се сврстати у категорију антропоморфних надгробника. Најчешћи мотив урезан на њима је крст или људска фигура. Често је површина надгробника штокована, па представа крста излази из површинске равни гробног белега,⁵³ као на примерку из Мале Јасиковице.

Антропоморфни усадници крстови јављају се у области Раса половином XV века и њихова појава се може пратити до краја XVI века, а постају доминантни облик надгробног белега кроз читав XVII век. Познати су примерци са ширег подручја Раса са некропола у: Балетићу, Слатини, Грачанима, Избицама, Попама, Сопоћанима и Кознику.⁵⁴

Једини познат мотив на средњовековним надгробницима трстеничке области је крст. Јавља се само на два примерка из Мале Јасиковице и искључиво је везан за антропоморфне усаднике са издуженим и благо заобљеним горњим краком.

Крст је хришћанским тумачењима средњег века био симбол васкрсења и победе над смрћу. У народном веровању крст је представљао замену и приказ самог покојника у гробу, што је најексплицитније исказано на антропоморфним надгробницима. Мотив крста се може посматрати као крајња стилизација људског тела.⁵⁵

На једном од надгробника из Мале Јасиковице, ако крст посматрамо као људску фигуру, урезана два мања крста на горњем издуженом краку, који представља главу, можемо сагледати и као приказ очију покојника.

⁵³ *Истио*, стр. 52-53.

⁵⁴ *Истио*, стр. 99.

⁵⁵ *Истио*, стр. 123-124.

Најстарији део некрополе у Малој Јасиковици, са аморфним хоризонталним плочама заузима простор, обрастао храстовом шумом, северно од савременог гробља, као и његов западни део, и може се на основу форми надгробника хронолошки сместити у XIV или XV век. Некропола се током XVI и XVII века ширила ка југу и истоку, и доминантне форме надгробних белега су били необрађени или делимично притесани усадници код главе и ногу покојника. Антропоморфни крстови у крајњем јужном делу некрополе свакако припадају пуном XVII веку, када је некропола била напуштена, највероватније услед сељења локалног становништва, проузрокованог сукобима и страхом од одмазде током Великог бечког рата (1683-1699). Доласком новог становништва у другој половини XVIII века средњовековна некропола је искоришћена за сахрањивање. Из тог периода имамо велике масивне крстове „типа Петрова црква“. Гробље се касније ширило и нови укопи су захватили јужни и западни део старе некрополе.

Сахрањивање на некрополи у Голубовцу је вероватно започело у XIV веку и трајало кроз читав XV век. Аналогије са надгробним белезима из области Раса и у порти манастира Велуће то и потврђују.

Некропола у Старом Трстенику свакако је млађа од оне у Голубовцу, и на њој је приметно одсуство великих притесаних надгробних хоризонталних плоча. Доминантни облик гробних белега су аморфни усадници чело главе и код ногу покојника, који би се на основу аналогиија могли хронолошки датovati у период XVI-XVII века.

Потврду ових хипотеза могу дати само будућа систематска археолошка истраживања. Некропола у Старом Трстенику је угрожена савременим укопавањима, као и један део оне у Малој Јасиковици. „Старо гробље“ у Голубовцу, ако се формално-правно не заштити као археолошки локалитет у скорој будућности, као јединствен културно-историјски споменик средњег века на простору општине Трстеник, прети опасност да буде уништено илегалним ископавањима „трагача за благом“. Један гроб је већ раскопан и уништен.

Потврду постојања средњовековних некрополе на основу њихових индикативних назива на потесима: „Римско-Латинско гробље“ у Пуношевићима, „Римско гробље“ у Округлици, „Турско гробље“ у Буцју, „Војнеж“ у Голубовцу, „Горуновац“ у Риђевштици, „Римско гробље“ у Грабовцу, „Св. Марина“ у Риђевштици, „Грчко гробље – Ржисте“ у Брезовици, „Димитрија“ у Малој Сугубини, „Имање Д. Алекси-

ћа“ у Рујишнику, „Ђуровача“, „Џидовско гробље у виноградима“, ⁵⁶ „Гробљиште у селу“ и „Гробљиште код сеоске суднице“, све у Богдању, „Џидовско гробље“ у Планиници, „Гробљиште“ у Горњем Дубичу, „Џидовско гробље“ ⁵⁷ и „Госпођина црква“ у Пољни, могу дати једино археолошка истраживања, с обзиром на то да су надгробни белези са већине наведених некропола у неком периоду развучени и неповратно уништени. На тај начин смо остали ускраћени за боље познавање српских средњовековних надгробних обележја на простору трстеничке општине (Карта IV и V).

Некрополе „Св. Марина“ у Риђевштици, „Димитрија“ у Малој Сугубини, „Ђуровача“ у Богдању, „Басат“ и „Госпођина црква“ у Пољни, у порти манастира Велуће и Љубостиња, и код цркве Свете Ане у Бучју биле су везане за сакралне објекте. Археолошка истраживања би требало да одговоре на питање да ли су некрополе претходиле изградњи црквених објеката или су се накнадно развиле око њих (Карта IV и V).

Сл. 1.

Сл. 2.

⁵⁶ Могло би бити истоветно са „Ђуровачом“.

⁵⁷ Вероватно локалитет „Басат“ код сеоске цркве у Пољни, који је истраживао проф. Милоје Васић почетком XX века.

Сл. 3.

Сл. 4.

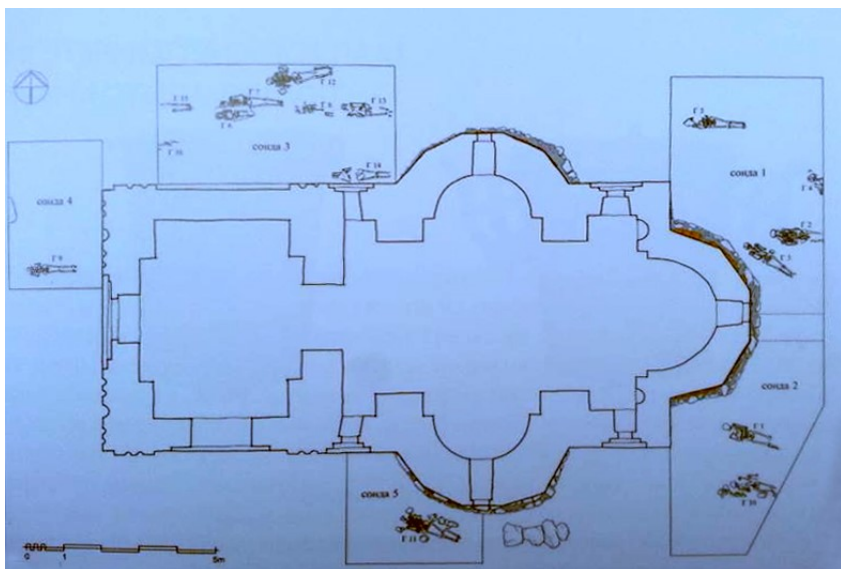

Сл. 5.

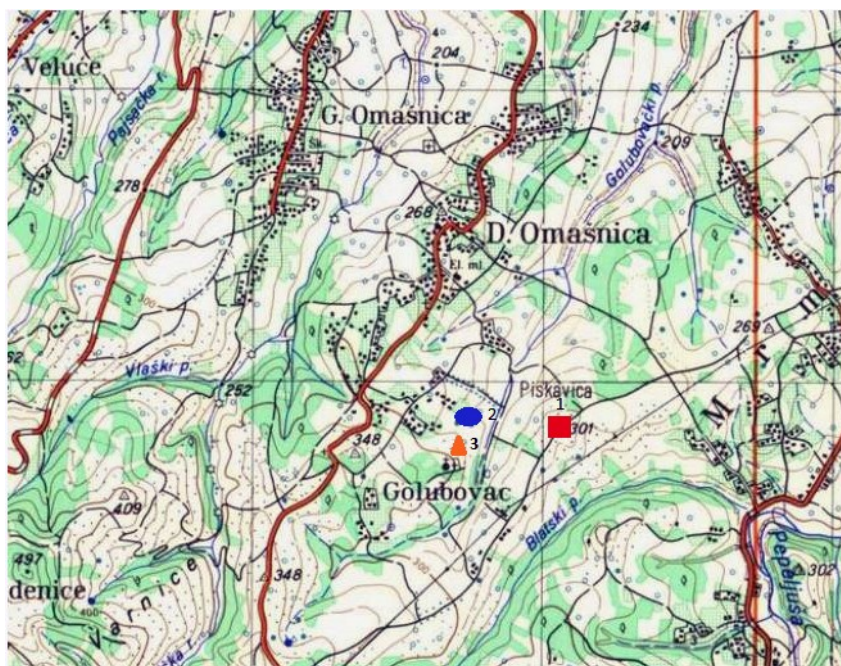

Сл. 6.⁵⁸

⁵⁸ Некропола у порти манастира Велуће, 2006. (преузето из Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, *Велуће*, Краљево, 2015, стр. 15)

Сл. 7. Манастир Велуће, основа цркве са некрололом, истраживања 2006. (преузето из Гордана Гаврић и Бранислав Цвејковић, Велуће, Краљево, 2015, стр. 15)

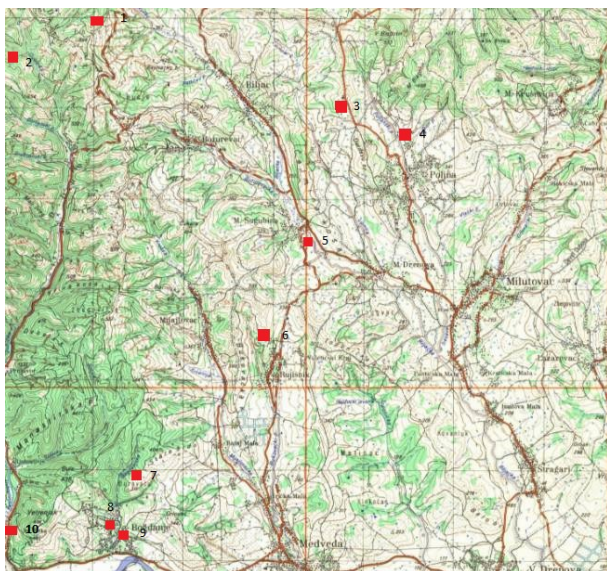
Карта I: 1. „Ситаро гробље“, 2. „Селиште“, 3. Црква Св. Марине

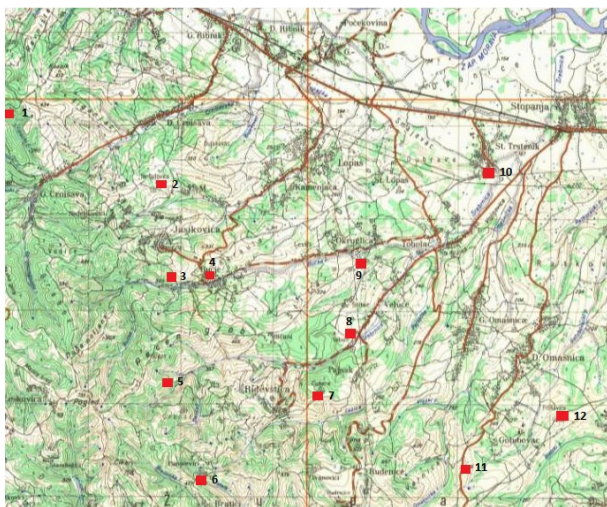
Карта II: 1. Некропола „Мала Јасиковица“, 2. „Селиштије“, 3. „Бачиштије“, 4. Црква Св. Јован (Св. Пејка)

Карта III: 1. „Трновача“, 2. „Склопичко гробље“

Карта IV: 1. „Гробљиште“, Д. Дубич; 2. „Џидовско гробље“, Планиница; 3. „Госпођина црква“, Пољна; 4. „Басај“, Пољна; 5. „Димирија“, М. Суџубина; 6. „Имање Д. Алексића“, Рујишник; 7. „Ђуровача“, Боїдање; 8. „Гробљиште у селу“, Боїдање; 9. „Гробљиште код сеоске суднице“, Боїдање; 10. „Римско гробље“, Грабовац

Карта V: 1. „Грчко гробље – Ржишће“, Брезовица; 2. „Гробље Мала Јасиковица“, Јасиковица; 3. „Турско гробље“, Буџе; 4. Црква Св. Ане, Буџе; 5. Црква Св. Марине, Риђевитица; 6. „Римско-Латинско гробље“, Пуношевићи; 7. „Горуновац“, Риђевитица; 8. Манастир Велуће, Велуће; 9. „Римско гробље“, Окрућница; 10. „Склопичко гробље“, С. Тршеник; 11. „Војнеж“, Голубовац, Д. Омашица; 12. „Спашо гробље“, заслак Прњавор (Голубовац)

ЛИТЕРАТУРА

- 167 Numarlı muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II, TC Başbakanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü, Osmanlı arşivi daire başkanlığı, Yayın Nu 69, Defter-i Hakani Dizisi IX, Ankara, 2004.

- Топографска карта 1:75.000, Географско делење Главног Генерал-штаба, секција Ж. 7. Крушевац, 1893.

- Топографска карта ЈНА 1:50.000, бр. листа 531/3, Издање Војногеографског института, 1970.

- Никола Берић и Душан Рашковић, „Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области“, „Гласник српског археолошког друштва“ 18, Београд, 2002.

- Милош Благојевић, „Манастирски поседи крушевачког краја“, у *Крушевац кроз векове*, уредник Адам Стошић, Народни музеј Крушевац, Крушевац, 1971.

- Тодор Бушетић, „Левач“, *Насеља српских земаља*, уредник Јован Цвијић, Књига 2, Београд, 1903.

- Милоје Васић, „Старосрпска налазишта у Србији – прилози познавању старе српске културе“, „Старинар“, орган Српског археолошког друштва, Новог реда година 1, Прва свеска, уредник Валтровић, Михаило, Београд, 1906.

- Гордана Гаврић и Бранислав Цветковић, *Манасџир Велуће*, Краљево, 2015.

- Никола Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Београд, 1995.

- Небојша Ђокић, „Нека запажања о ликовима на живопису Велуће“, у *Власи и моћ – власиела моравске Србије од 1365. до 1402. године*, гл. уредник проф. др Синиша Мишић, Крушевац, 2014.

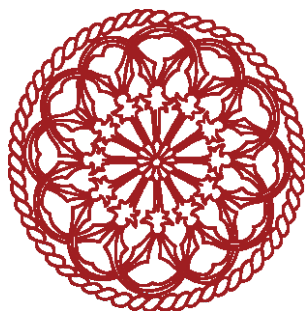
- Тихомир Ђорђевић, „Незнано гробље у Жагубици. С једном сликом“, „Старинар“, орган Српског археолошког друштва, Новог реда година 3, Свеска 1 и 2, уредник др Милоје М. Васић, Београд, 1908.

- Јелена Ердџан, *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Археолошки институт Београд, посебна издања 31, Музеј Рас – Нови Пазар, Београд, 1996.

- Александра Попин, „Људска фигура на усадницима трију гробаља у области Раса“, „Фолклористика“ 2/1, Београд, 2017.

- Душан Рашковић, „Митови и легенде о археолошким налазиштима и споменицима у крушевачком окружју“, „Митолошки зборник“ 5, Рача, 2002.

- Душан Рашковић, „Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја“, „Крушевачки зборник“ 15, Крушевац, 2011.

йрикази

Иван Ристић

МОНОГРАФИЈА „ТРАГОМ ЈЕФИМИЈЕ“

Прошле године је у издању две најзначајније трстеничке институције културе – Народног универзитета и Народне библиотеке „Јефимија“, изашла монографија о Трстенику и околини под називом *Трагом Јефимије*, чији су уредници историчарка Јелена Вукчевић и Верољуб Вукашиновић. Монографија је настала као део пројекта „Морава у срцу Трстеника“, који заједнички реализују Министарство културе и Општина Трстеник. Луксузно издање, обиље квалитетних фотографија, уз добро урађен уреднички посао, који се огледа у избору квалитетних тема, јасно и концизно презентованих, представљају главне предности монографије. Са техничке стране се, дакле, без претеривања може рећи да је реч о велелепном издању, чији је текст пропраћен многобројним фотографијама насталим у претходних неколико деценија, од стране различитих фотографа. Фотографије су упечатљиве (готово „прича за себе“), и у већини случајева великог формата, што монографију чини посебно пријемчивом за читаоце различитих старосних доби и нивоа образовања, а у појединим деловима и својеврсном фото-монографијом, с обзиром на доминантан положај и значај фотографија у односу на пропратни текст. Очекивано, преовлађују фотографије културно-историјског наслеђа (споменика, музејских експоната и археолошких артефаката) трстеничког краја. Међутим, посебност монографије представљају фотографије које приказују свакодневни живот (посебно културни живот) трстеничког краја у протеклих неколико деценија. Тиме се ова монографија сврстава у ред дела која се, и наративно и визуелно, баве локалним микрокосмосом или историјом „свакодневног живота“ (с обзиром на то да су историјски садржаји доминантни), односно друштвеном историјом у ширем смислу, што монографији додатно даје на значају. Садржаји из политичке историје Трстеника и околине (који се могу наћи и у неким другим монографијама и прегледима), овде су сведени на разумну и неопходну меру, што је, по нашем мишљењу, исправно и уреднички веома зрело урађено, с обзиром на вишеструку намену монографије. Уредници су се, без сумње, осим научним и културним потребама, руководили и оним практичнијим побудама – монографија ће послужити као својеврсни културни водич, тачније водич кроз културно-историјску баштину, али и актуелну културну понуду, трстеничке општине. Ова туризмолешка намена, у контек-

сту културног туризма (где трстеничка општина и те како има шта да понуди), огледа се и у чињеници да је монографија штампана двојезично – у српско-руској и српско-енглеској варијанти.

Монографију чини седам целина: прва се односи на основне географско-демографске податке о трстеничком крају (стр. 11-47); тема друге целине је историјски развој трстеничког краја од праисторије до новог века (стр. 47-69); у трећој целини приказано је културно-историјско наслеђе трстеничке општине (стр. 69-105); четврта целина резервисана је за представљање институција културе у Трстенику (стр. 105-145); пета целина представља главне културне манифестације у Трстенику (стр. 145-173); шеста целина нас упознаје са уметничким збиркама и легатима које чувају трстеничке институције културе (стр. 173-183); тема последње, седме целине, су удружења грађана која функционишу у трстеничкој општини (стр. 183-189).

У првом делу монографије, на самом почетку, сазнајемо занимљив податак (нов и за аутора овог приказа) да је Трстеник добио име по биљци трсци (или трстици), која је била карактеристична за мочварна подручја Западне Мораве. Следи занимљив опис природних богатстава трстеничког краја (реке, флора и фауна). Затим следе подаци о броју и националној структури становништва, и основне информације о административном уређењу, саобраћајној инфраструктури и основним привредним гранама – пољопривреди (као основној привредној делатности данас) и металској индустрији, по којој је Трстеник деценијама био надалеко, може се рећи и светски познат, захваљујући некадашњем гиганту из области машинске индустрије – „Првој петолетки“. Прва целина завршава се кратким излагањима о спорту, образовним институцијама и важним манифестацијама Трстеника и околине.

Део о историји трстеничког краја обилује фотографијама археолошких артефаката и експоната из праисторијског, античког и средњовековног периода, делом по први пут објављених, а похрањених у збиркама различитих културних институција (локалних и националних). Свакако је најзанимљивији део (како за познаваоце и професионалце, тако и за аматере – археолошке и историјске „сладокусце“) о праисторијским археолошким налазиштима у трстеничком крају („Благотин“ код села Пољна и „Шљивик“ у селу Страгари). Следи излагање о античким и средњовековним локалитетима у трстеничком крају, од којих су неки још увек тајанствени и недовољно истражени, прекривени велом легенди и народног предања (као што је „Јеринин град“ у селу Грабовцу), што их чини привлачним не само за историчаре и архео-

логе, већ и за љубитеље средњовековне епске књижевности и књижевности која се ослања на епске садржаје из овог раздобља. Нововековно раздобље садржи кратак преглед историје трстеничког краја под османском влашћу (до ослобођења 1833. године), доприноса овог краја у ослободилачким ратовима (1912-1918), као и страдањем трстеничког краја у НАТО агресији 1999 године.

Централно место у монографији заузима део о културно-историјским и верским споменицима трстеничког краја, а, очекивано, посебно место међу њима припада „бисерима“ српског средњовековног градитељства, чији значај далеко превазилази трстенички крај – манастирима Љубостиња и Велућа. Први је задужбина с краја XIV века кнегиње Милице, жене косовског великомученика, моравског кнеза Лазара Хребељановића. Манастир заузима посебно место у српској средњовековној архитектури (познат је по раскошној орнаментици). Осим кнегиње Милице, манастир је познат још по једној значајној личности српског средњег века – монахињи Јефимији, првој српској песникињи, чијег је руку и духа дело „Похвала кнезу Лазару“, које се сматра једним од најважнијих дела српске средњовековне књижевности, а за које се верује да је настало управо у Љубостињи. У овом делу монографије се, такође, налазе занимљиви подаци о црквама у трстеничком крају саграђеним у XIX веку, као и о другим грађевинама од изузетног културно-историјског значаја (као што је кућа трговца и политичара, Петра Катића, најстарија очувана зграда у трстеничком крају, али и други репрезентативни објекти и споменици посвећени погинулима у светским ратовима и другим истакнутим личностима из трстеничког краја).

У наредном поглављу дат је сажет преглед историјског развоја и деловања најзначајнијих институција културе – Народног универзитета, центара за образовање и културу, Народне библиотеке, Дома културе, позоришта), као и развоја и садржаја Музејске збирке, која је део (организациона јединица) Народног универзитета. Посебну пажњу библиофила и истраживача привући ће преглед издавачке делатности Народне библиотеке у Трстенику.

Преостали делови монографије посвећени су, условно речено, актуелној културној понуди (с обзиром на то да су у претходним деловима углавном били обухваћени историјски садржаји). Најзначајнија манифестација у Трстенику, по којој ова варош све више постаје једно од културних средишта Србије, сигурно су „Јефимијини дани“, који се, у част прве српске песникиње, одржавају од 1971. године. Ова манифестација већ деценијама представља место окупљања песника, глумаца,

сликара и других уметника, љубитеља уметности, средњовековља и путника намерника, а њени учесници и гости су познате јавне личности и културни радници, црквени великодостојници и државници. Можда мање познати широј јавности, али не и мање значајни, јесу књижевни сусрети „Савремена српска проза“ које од, сада далеке, 1984. године, организује Народна библиотека „Јефимија“, а чији су учесници биле такве књижевне величине, као шти су: Миодраг Булатовић, Драгослав Михајловић, Милорад Павић, и многи други.

На последњих неколико страна монографије представљене су уметничке збирке и легати који се чувају у културним институцијама Трстеника и који употпуњују богату културну понуду о којој је претходно било речи.

Монографија о Трстенику која је пред нама, свакако представља значајан и храбар подухват ентузијаста – истраживача и културних радника – једне мале средине, каквим се не могу похвалити ни они из много већих и развијенијих градова Србије. Монографија у свом већем делу поседује елементе научног дела прегледног карактера, иако није научна монографија у пуном (строго научном) значењу, јер не поседује потребни научни апарат (списак извора, литературе, напомене уз текст итд.). Међутим, то и није била намера ствараоца овог дела. Научне монографије су, по својој природи, углавном сувопарне и незанимљиве широј читалачкој публици јер су намењене стручњацима из ужих научних области. Сврха ове монографије је сасвим другачија – она је намењена како стручњацима, тако и широј публици, онима који су посетили Трстеник и којима је остао у лепим сећањима, пре свега због великог и значајног културног наслеђа, али и традиционалног моравског гостопримства и људске доброте. Наравно, монографија је намењена и будућим посетиоцима, како онима из Србије, тако и онима из „белог света“. Богато украшена, илустрована, визуелно изузетно пријемчива, са прегршт јасно и једноставно представљених података из различитих области које чине идентитет и живот једног краја, монографија представља значајан допринос локалној историографији и публицистици, али и литератури о културној историји Србије. Као таква, монографија представља право библиографско благо, занимљиви водич кроз културни, историјски и савремени миље краја који се налази у једном од средишта српске духовности, средњовековне и модерне историје.

Јелена Вукчевић

ГЕНЕРАЛ ДУШАН ДОДИЋ, ОСЛОБОДИЛАЦ СРБИЈЕ¹

...јер је ово био јединствени приказ у историји, да пешачка трупа у сивој праши коњицу у току њенајестно дневних непрекидних усиљених маршева.

Ратни дневник генерала Душана Додића

Апстракт: Генерал Душан Додић, родом из трстеничког села Милутовца, коњички официр, је узео учешћа у свим ратовима које је Србија водила у другој деценији прошлог века. Због велике храбрости и пожртвованости, војног умећа и знања, одликован је са 15 домаћих и 5 страних одликовања. За собом је оставио Ратни дневник који је водио од 27. 08. (09. 09.) 1918. до 23. 06. 1919. године. Овај ратни дневник представља извор првог реда за проучавање пробоја Солунског фронта и свакодневног живота српске војске у првим борбеним линијама.

Кључне речи: Душан Додић, Први светски рат, Ратни дневник

Књига о генералу Душану Додићу је настала у оквиру пројекта „Век Великог рата“ поводом обележавања стогодишњице од завршетка Првог светског рата (1918-2018). Аутор пројекта је кустос Јелена Вукчевић, историчар. Пројекат је реализован у оквиру програма Народног универзитета Трстеник, под покровитељством Општине Трстеник и Министарства културе Републике Србије у сарадњи са Завичајним музејом у Јагодини.

Књига представља приређени ратни дневник генерала Душана Додића који је вођен од 27. 08. (09. 09) 1918. до 23. 06. 1919. године. Овај ратни дневник представља својеврстан извор првог реда о догађајима на Солунском фронту у данима његовог пробоја. Приређивачи ратног дневника су Душко Грбовић, музејски саветник историчар, и Јелена Вукчевић, кустос историчар, а породична сећања на генерала Душана Додића записао је проф. др Вељко Милутиновић, једини унук генерала Додића.²

¹ Текст који се налази пред читаоцем је приказ приређеног ратног дневника генерала Душана Додића са кратким освртом на његову биографију.

² Приликом писања књиге о генералу Душану Додићу, односно приређивања његовог ратног дневника, приређивачима су помоћ пружили породица Вељка Милу-

Ратни дневник генерала Душана Додића се данас чува у Завичајном музеју у Јагодини. Дневник је Музеју 1982. године поклонио Душанов средњи син, Ратољуб Додић. Публиковала га је 2003. Љубица Здравковић, тада, историчар Завичајног музеја, данас у пензији. Дневник је публикован у часопису „Корени“ са кратком Додићевом биографијом под називом „Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник“.³

Осим овог публикувања генераловог ратног дневника, о Душану Додићу се писало спорадично, успут, у контексту догађаја о Првом светском рату – када се писало о ослобођењу појединих градова Србије, у књигама које се баве Првим светским ратом или знаменитим личностима трстеничког, односно крушевачког краја.⁴

Лик и дело генерала Душана Додића су навођени најчешће као енциклопедијска јединица у литератури која је набрајала биографије личности значајних за неко време, поднебље или струку. Оно што је, пак, заједничко свим ауторима који су се (укратко) осврнули на живот и војну каријеру Душана Додића је нетачно навођење датума његовог рођења док се генералов ратни дневник, историјски извор првог реда за пробој Солунског фронта, готово и не помиње.

У оквиру пројекта „Век Великог рата“ реализована је изложба о генералу Додићу која је гостовала у Завичајном музеју у Јагодини и Музејској збирци у Трстенику. Изложбу прати и каталог „Генерал Душан Додић, јунак Великог рата“.

тиновића (Додићевог унука од ћерке Симониде), породица Данице Величковић (унуке Душановог брата, Александра-Таке), Нинослав Станојловић, историчар и један од рецензента књиге, Историјски архив Крушевац и Одељење Историјског архива Крушевац у Трстенику, као и Народни музеј Бела Црква и Градски музеј Вршац. Изражава се и посебна захвалност проф. др Александру Животићу, историчару и другом рецензенту на књизи.

³ Љубица Здравковић, *Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник*, Корени, I, Историјски архив Јагодина, Јагодина, 2003, стр. 201-234.

⁴ Наведимо само неке са напоменом да се датум рођења генерала Душана Додића у овој литератури не поклапа са његовим датумом рођења у изводу из Матичне књиге рођених: *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Београд, 2004, стр. 144 (датум рођења 16. 02. 1884); Момчило Р. Тодосијевић, *Значајне личности трстеничког краја*, Трстеник, 2013, стр. 53 (само година без датума); Слободан Симоновић, *Енциклопедија Крушевца и околине*, Крушевац, 2016, стр. 117 (наводи и датум – 16. 02. 1884). Душанова ћерка, Симонида, запамтила је да је њен отац рођен 15. 02. 1884, према сведочењу Симонидиног сина, проф. др Вељка Миљетиновића.

Душан Додић потиче из фамилије Додић, из трстеничког села, Милутовца, од оца Милоша Додића и мајке Тодоре, девојачко Радевић, из левачког села, Драгова. По занимању, Душанови родитељи су били трговци и виђенији земљопоседници.⁵ Душан је био најстарији од тројице браће. Рођен је 07. 02. 1883.⁶ (по старом календару, односно 19. 02. по новом). Исти датум рођења записан је и у Уписници за основну школу у Милутовцу из 1890, само седам година касније, од стране свештеника Саве Поповића који је забележио и Душанов датум рођења.⁷

Након овог документа, навођење Душанове године и датума рођења варира од извора до извора. У, нама доступним, изворима могу се наћи два датума рођења (07. 02. и 16. 02), као и две године (1883. и 1884). Узрок овоме непоклапању датума у званичним документима остаје да се тек истражи.

Душан Додић је имао два брата: Александра-Таку (рођен 1885)⁸ и најмлађег Божицара-Бошка (рођен 1887),⁹ о њима, њиховом животном путу, родитељима, породици и судбинама детаљније се обрађује у књизи *Генерал Душан Додић, јунак Великој раји*.¹⁰

Душан Додић је четири разреда основне школе (1890-1894) завршио у родном селу, Милутовцу, учитељ у III и IV разреду му је био Станоје Мијатовић.¹¹ Године 1894. уписује Гимназију у Крушевцу.¹²

⁵ Историјски архив Крушевац (у даљем тексту ИАК), Одељење Трстеник, Црква светих апостола Петра и Павла, село Пољна, Протокол рођених 1882-1892, р. бр. 36. Иначе, фамилија Додић и данас постоји у селу Милутовцу.

⁶ У раду ће бити навођени датуми по старом календару до момента преласка на нови Грегоријански календар (15. 01. 1919).

⁷ ИАК, Одељење Трстеник, ОШ Милутовац, Уписница I-IV, 1889-1935.

⁸ ИАК, Одељење Трстеник, Црква светих апостола Петра и Павла, село Пољна, Протокол рођених 1882-1892, стр. 58, р. бр. 53.

⁹ ИАК, Одељење Трстеник, Црква светих апостола Петра и Павла, село Пољна, Протокол рођених 1882-1892, стр. 89, р. бр. 32.

¹⁰ Детаљније о Александру-Таки и Божицару-Бошку Додићу видети у: Душан Додић, *Раји дневник 1918-1919*, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић, Јагодина – Трстеник, 2018, стр. 9-11.

¹¹ Станоје М. Мијатовић је био велики педагог, просветар, етнолог, сакупљач народног блага, оснивач Народног музеја у Крушевцу. Биографија с библиографијом Станоја Мијатовића у: Момчило Р. Тодосијевић, *Значајне личности трстеничког краја*, Трстеник, 2013, стр. 46-48; нека од Мијатовићевих дела су: Темнић (1905), Обичаји народа српскога, књига 1 (1907), Српске народне игре из Левча и Темнића, књига 2 (1907), Српска народна јела (с прилогом о пићима) у Левчу и Темнићу, књига 1 (1908), Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу (1909), Свети Сава у народним причама и песмама (1935), Познавање робе (материјала) и домаћинство: за ученице првог и другог стручног разреда женских занатских школа: према најновијем програму (1940), Белица (1941).

Душан је највероватније прва четири разреда Гимназије завршио у Крушевцу, да би се потом пребацио у Гимназију у Крагујевцу где је завршио пети и шести разред, или само шести, јер га налазимо на списку матураната Крагујевачке гимназије школске 1899/1900.¹³

Септембра месеца 1900. године Додић је уписао први разред Ниже школе Војне академије, као питомац 33. класе.¹⁴ Од свршетка Ниже школе Војне академије, од 17. 08. 1903. године, Додић је службовао у коњичким јединицама све до 01. 11. 1939. У службу је ушао у чину потпоручника (1903) и напредовао је до чина бригадног генерала (1929).¹⁵

Прве године војне службе Додић је провео у Краљеву где је најпре био распоређен на дужност водника у 2. коњичком пуку цара Душана (17. 08. 1903), а потом указом од 27. 08. 1903. године унапређен у чин коњичког потпоручника. До почетка балканских и Првог светског рата, Додић напредује у служби – 1907. произведен је у чин коњичког поручника, 1910. указом у чин коњичког капетана 2. класе, а две године касније (1912) постављен је за командира 3. ескадрона 2. коњичког пука.

У ратовима вођеним у другој деценији прошлог века, Душан Додић је показао своје војно умеће учествујући у Кумановској и Церској бици, бици на Дрини и Колубарској бици. Након Кумановске битке унапређен је у чин капетана 1. класе. Дана 1. октобра 1915. године унапређен је у чин мајора. Коњичка дивизија, где је Додић службовао, узела је учешћа и у заштитним борбама приликом повлачења српске војске ка југу и преко Албаније, па је била задња војна формација која је евакуисана из албанске луке, Валоне, у периоду март/април 1916. године.

Коњичка дивизија је пребачена на Крф где је реорганизована: узети су јој сви коњи јер је требало да им француски савезници дају друге коње. Првог априла 1916. године Душан Додић је постављен за команданта 1. ескадрона 1. коњичког пука Обилића. Месец дана касније, ови коњаници без коња, пребачени су у бивак у околини Солуна.¹⁶

¹² О његовом школовању у Крушевцу сачувано је јако мало извора: Историјски архив Крушевац, Годишњи извештај Крушевачке гимназије за 1896/1897. школску годину, Крушевац, 1897, стр. 24. и Историјски архив Крушевац, Годишњи извештај Крушевачке гимназије за 1897/1898. школску годину, Београд, 1898, стр. 57.

¹³ *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу 1833-1933*, Крагујевац, 1934, стр. 526.

¹⁴ ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, Дупликат сведоцбе Ниже школе Војне академије, 24. 02. 1911, ЦКУ 5399-12.

¹⁵ ВАР, фонд ВКС, к. 157-1113, Службени војни картон.

¹⁶ ВАР, фонд ВКС, к. 157-1113, Службени војни картон; Детаљније о борбама Коњичке дивизије у ратним операцијама првих година Првог светског рата у: Д. Додић, *Рајини дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић и Ј. Вукчевић, стр. 19-21.

Наређењем Врховне команде од 24. јула 1916. године Коњичка дивизија је привремено претворена у пешадијску јединицу. Напустила је логор у Редесу 18. августа исте године. Штаб 2. коњичке бригаде са 2. коњичким пуком пребачен је железницом до Водена ради осигурања пруге Солун – Соровић. Штаб дивизије и остатак трупа упућени су у Екшису да буду на располагању команданту 3. армије ради заштите левог бока Дунавске дивизије. Пребачена је на фронт „да брани прелазе преко Његуш планине“.¹⁷

Јединица на челу са мајором Душаном Додићем је водила борбе на Горничеву и њен 1. коњички пук је 19. 11. 1916. године први ушао у Битољ. Од јуна до децембра 1917. године. Додић је заступао команданта 1. коњичког пука, а у периоду од 1. марта 1918. године до 30. марта 1920. командовао Коњичким дивизионом пете Коњичке дивизије. На челу поменуте јединице Коњичке дивизије учествовао је у пробоју Солунског фронта и операцијама након пробоја.¹⁸ Са својом јединицом је прошао или ослободио низ места, о чему ће бити више речи касније у тексту.

О свим активностима Коњичког дивизиона петке Коњичке дивизије постоји Операцијски дневник који је вођен од 1. марта до 20. децембра 1918. године. Овај дневник је водио (тада) мајор Душан Додић. Главни задатак Коњичке дивизије је био да након пробоја непријатељског фронта предузме експлоатацију успеха на широком фронту пред фронтом српских армија.

О пробоју Солунског фронта и борбама након пробоја Душан Додић је писао у свом личном ратном дневнику чије забелешке представљају сведочанство првог реда о значајним догађајима у Првом светском рату и славним данима српске војске. Са својом јединицом мајор Додић је прошао или ослободио низ места: Кавадарце (07. 09), Криволак (08. 09), Штип (12. 09), Кочане (13. 09), Царево Село (Делчево) (17. 09), Врање (23. 09), Ниш (29. 09), Алексинац (02. 10), Варварин (09. 10), Јагодину (12. 10), Багрдан (13. 10), Лапово, Стари Ацибеговац (Старо Село), Велику Плану (14. 10), Смедерево (17. 10), Белу Цркву (26. 10), Вршац (28. 10), Темишвар (06. 11).¹⁹

¹⁷ П. Живковић, *Сећања 1903-1946*, стр. 82-83; М. Алимпић, *Солунски фронт*, стр. 97; Д. Додић, *Рајини дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 21-22.

¹⁸ ВАр, фонд ВКС, к. 157-1113, Службени војни картон; Д. Додић, *Рајини дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 21-24.

¹⁹ Сви датуми су по старом календару. ВАр, фонд ВКС, к. 157-1113, Службени војни картон; ВАр, фонд ВКС, к. 67, фасц. 1, бр. 1/1. Операцијски дневник Допунског дивизиона Коњичке дивизије; Истог дана је ушао у Лапово, Стари Ацибеговац и Велику

Јединица мајора Додића је у Темишвару остала до 25. марта 1919. године када је возом враћена у Белу Цркву, где је остала у наредном периоду до свог расформирања.²⁰

Српска коњица се развија за поброд Солунској фронтџа. Коњаник на челу је генерал (шага мајор) Душан Додић. (фотографија је власништво породице Милутиновић)

О јунаштву Душана Додића за време Првог светског рата остала су бројна сведочанства. Генерал Никола Цоловић у својим мемоарима велича „јуначког мајора Д. Додића“, ²¹ а штампа посебну пажњу покла-

Плану. ЗМЈ, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III, ЦКУ 2389/82, инв. бр. 48 (Ратни дневник Душана Додића); Љ. Здравковић, „Душан Додић, ослободилац Јагодине – Ратни дневник“, „Корени“, I, Јагодина, 2003, стр. 201-234; М. Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967, стр. 328. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватџа и Словенаца 1914-1918*, књига тридесет трећа, *Одбрана државе уједињених Срба, Хрватџа и Словенаца 1919-1920*, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2015, стр. 162.

²⁰ ВАР, фонд ВКС, к. 67, фасц. 1, бр. 1/1, л. 120, 151. Операцијски дневник Допунског дивизиона Коњичке дивизије; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватџа и Словенаца 1914-1918. и догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. год.*, књига 31, 1918-1919. година, Београд, 1939, стр. 247, 748. Због румунских претензија на Банат у овој области се до почетка октобра 1919. налазила скоро цела 1. армија. Др П. Опачић, др А. Драшковић, др Б. Ратковић, *У бишкама код Београда 1915, Мојковца, Кајмакчалана и Доброј воља у: др Славко Вукчевић...*, *Знаменисте бишке и бојеви српске и црногорске војске: Од Царевеј Лаза 1712. до Доброј вољске бишке 1918*, књига 7, Београд, 1998, стр. 579-580; о разграничењу у Банату видети *Предговор у: Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватџа и Словенаца 1914-1918*, књига 32, стр. 51-55. Током октобра 1919. одустало се од утврђивања Баната и дошло је до смањења трупа. Евакуација трупа је завршена до 20. октобра 1919. Очигледно је у сврху смањења трупа било предвиђено и да се расформира јединица којом је командовао мајор Душан Додић. Дана 21. октобра 1919. све јединице у Банату стављене су под команду команданта Коњичке дивизије. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватџа и Словенаца 1914-1918*, књига 33, стр. 123, 128, 142, 148, 151, 155, 162 и цитати, 163.

²¹ Никола Цоловић, *Са бојних воља 1912-1918*. (рукописи генерала), приредили Агим Ј. Јанузи, Велибор Тодоров, Зајечар, 2016, стр. 245-246.

ња Додићевом „кавалерству“ које је било видљиво приликом ослобођења Баната у октобру 1918.²² године. И наш познати књижевник Милош Црњански, помиње Додића у свом делу: „Вршац је наш од 11. новембра 1918. када га узе мајор Додић...“²³

Додићеве успехе, јунаштво и пожртвованост похвалио је и командант Коњичке дивизије у наредби за 31. децембар 1918. године (13. јануар 1919) у Темишвару где је посебно истакао мајора Додића и његову храброст, „умешан и неуморан рад“ у операцијама за пробој Солунског фронта, приликом гоњења непријатеља, ослобођења Србије, форсирања Дунава, поседања места у Банату: „савлађујући најтеже теренске прилике и борећи се са огромним осталим тешкоћама, прелазећи огромне маршеве, у стопу пешке прати и иначе необично брзе и дуге маршеве Коњичке Дивизије, помажући је често најуспешније а често дејствујући самостално чинећи јој највеће услуге тако, да својим радом у операцијама Коњичке Дивизије од Солунског фронта до овлађивањем Банатом, а у разбијању, гоњењу и протеривању непријатеља из наше Отаџбине и овлађивању Баната – заузео једно од највиднијих и најзаслужнијих места у подвизима Коњичке Дивизије.“²⁴

Након рата Душан Додић је наставио са напредовањем у војној хијерархији и мирнодопском службом. Последњу дужност коју је обављао у војној служби била је дужност помоћника команданта Дравске дивизијске области са седиштем у Љубљани. Пензионисан је 1. новембра 1939. године и преведен у резерву.

Душан Додић је одликован са 15 домаћих и 5 страних одликовања: Медаљом за успомену избора Петра Карађорђевића за краља Србије (1903), Златном медаљом за храброст (1913), Сребрном медаљом за храброст (?), Орденом белог орла са мачевима V реда (1915), Орденима белог орла са мачевима IV реда (1918, 1920), Орденом Карађорђеове звезде са мачевима IV реда (1920), Орденима Светог Саве V и III реда (1923, 1928), Орденима југословенске круне III и II реда (1930, 1936), Споменицом на рат 1912. (1913), Споменицом рата 1913. (1913), Споменицом рата 1914-1918. (1920), Албанском споменицом (1921), енглеским Орденом Св. Ђорђа и Св. Михаила III реда (1919),

²² www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga-lat („Дочек српске војске у Банату“, „Вечерње новости“, бр. 16, година XXI, Београд, субота 10. новембар 1918, стр. 2).

²³ Р. Пекић, *Povjest oslobođenja Vojvodine*, стр. 193-196; Милош Црњански, *Путићиса*, II, Путевима разним, Београд, 1995, стр. 139 цитат.

²⁴ НАРЕДБА АБ. БР. 21816 – Команданта Коњичке дивизије за 31. децембар 1918. у Темишвару за све јединице Коњичке дивизије, цитат.

америчком Медаљом солидарности (1919), француским Ратним крстом са палмом (1919), италијанским Орденом Маурициус и Лазарос IV реда (1922), Орденом румунске круне III реда (1923).²⁵

Душан Додић се два пута женио. Прва супруга, Емилија Урошевић, преминула је приликом рађања сина Владислава (1909-1943),²⁶ а са другом супругом, Даницом Милошевић, имао је сина Ратољуба (1913-2001) и кћер Симониду (1921-2017).²⁷

У Априлском рату 1941. године генерал Душан Додић био је помоћник команданта и командант позадине Ибарске дивизије. Током првих дана рата Ибарска дивизија је у борбама у Македонији разбијена и принуђена да се преда Немцима.

Душан Додић је заробљеничке дане (1941-1945) провео у заробљеничким логорима у Немачкој. Свакако је био део велике сеобе високих официра маја 1942. године у официрски заробљенички логор у Оснабрику у покрајини Доњој Саксонији где је било више од 6.000 затвореника.²⁸

Крај рата многи генерали су дочекали са олакшањем и жељом да се што пре врате кућама. Међутим, око 60 генерала и високих официра бивше југословенске војске донело је одлуку да остане у емиграцији. Половина њих била је смештена у замку Фарлар, недалеко од Оснабрика. Ту су и дочекали своје последње дане. Међу становницима овог замка био је и генерал Додић. Преминуо је 12. фебруара 1955. године. Сахрањен је на гробљу у Оснабрику. Године 1966. у Оснабрику је подигнут спомен-храм – црква Светог Ђорђа. Ту данас почивају и посмртни остаци генерала Душана Додића.²⁹

Генерал Душан Додић је за собом оставио бројне личне предмете (медаље и ордење, писма, књиге), фотографије и ратни дневник који представљају живо сведочанство времену у којем је Додић оставио значајан траг видљив и данас.

²⁵ ВАР, фонд ВКС, к. 157-1113, Службени војни картон.

²⁶ Владислав Додић, најстарији Душанов син, одлучио се за војну каријеру. Други светски рат је дочекао у чину капетана I класе и у својству командира ескадрона у Коњичком пуку Краљеве гарде у Топчидеру. Док је Душан Додић био у заробљеништву након Априлског рата, његов син, Владислав, прикључио се Равногорском покрету пуковника Драже Михаиловића. Заробљен је 27. децембра 1942, а стрељан је 25. маја 1943. године у Јајинцима. Више о Владиславу Додићу видети у: Д. Додић, *Рајини дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 33-34.

²⁷ *Истио*, стр. 33.

²⁸ Д. Додић, *Рајини дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 34.

²⁹ Занимљиво је поменути да је као датум смрти на надгробном натпису на месту где су похрањени његови посмртни остаци у крипти цркве, написан датум 12. 05. 1955. године. *Истио*, стр. 36, 196.

Ратни дневник је невелика свешчица у квадратиће, без корица, правоугаоног облика, димензија 19,7 x 16 цм. Има укупно 46 листова. Од укупног броја листова, 8 страна, тј. 4 листа су потпуно празни, без икаквог текста. Текст је писан обичном оловком (највећи део текста), негде зеленим и браон мастилом.

На првој страни, латиницом и обичном оловком, исписано је: „Дневник пук. Додића“. Дневник обухвата период од 27. 08. (09. 09) 1918. године до 23. 06. 1919. Записи у дневнику представљају забелешке вођене по данима које увек почињу датумом. Дати датуми су по старом календару све до 14. 01. 1919. године. Након тог датума у дневнику следи 28. 01. 1919, те се на овом примеру може видети прелазак са јулијанског на грегоријански календар који је ступио на снагу 15. (28) 01. 1919. године. Законом о изједначавању старог и новог календара у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца.³⁰

Реченице су кратке и војнички сажете, јасне. Приказане су активности јединице којом је командовао Душан Додић, тј. Коњичког дивизиона пете Коњичке дивизије. У дневнику су описана дејства током борби за пробој Солунског фронта, потом операције у Македонији, Србији, Банату. У дневнику је приказан боравак јединице, тада мајора, Душана Додића у Темишвару у периоду од 7. (20) новембра 1918. до 25. марта 1919. године када је јединица пребачена у Белу Цркву. Боравак у Белој Цркви чини завршни део дневника и обухвата период до 23. јуна 1919. године.

Сам садржај дневника садржи чисто војничке податке: какво је време, бројно стање људства, стоке, материјала, какви су и колики губици у људству и материјалу, људство ван јединице (одсуство, у болници, по задатку), попуна, имена војника који су се одликовали у борби. Дат је и детаљан приказ борби које је јединица водила и ти делови дневника су пуни разноврсних података. Додић описује како је лично повео стрељачки строј на непријатеља код села Кара Хоцали, на пример, или како су српски војници тучени жестоком непријатељском ватром успели да заузму Штип.³¹

³⁰ Поменути прописом одређено је да у целој држави (Краљевству СХС) на дан 15. јануара 1919. године по старом календару престаје да важи стари календар и да рачунање по новом календару почиње од 28. јануара 1919. године. С обзиром на то да је грегоријански календар усвојен када није постојао Сабор СПЦ, тако је СПЦ остала на старом календару. *Zakon o izjednačavanju starog i novog kalendara, Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, godina I, 1919, broj 2, 28. januara u utorak u Beogradu, str. 3.*

³¹ Д. Додић, *Ратни дневник 1918–1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 51. цитат.

У дневнику је дат и опис терена, положај непријатеља, утрошена муниција, али се говори и о начину исхране српске војске, градовима и местима кроз које се пролази и који су ослобођени, о смештају војске, њиховом моралу и расположењу и приређеним дочецима приликом ослобођења.

Велику пажњу у свом дневнику мајор Додић је посвећивао здравственом стању својих војника, како физичком тако и психичком. Тако можемо да видимо да су војници, током дугих маршева, који су се одвијали током операција за пробој Солунског фронта и ослобођење Србије, трпели јесење, а касније и зимске временске (не)прилике, да су киснули и да су се услед тога разбољевали од прехладе, али да „Има доста војника којима су се подбиле ноге од дугог маршевања“ (запис у дневнику од 14. 09. 1918).

На једном месту, већ пред крај дневника (25. 02. 1919), Додић наводи да се појавио и пегави тифус док је јединица била смештена у Темишвару.³²

Дневник Душана Додића даје податке и о моралном стању у српској војсци. Мада говори о томе да су људи физички малаксали због дугих и исцрпљујућих маршева, он сведочи и да је српски војник издржљив и трпељив, али и да је нестрпљив да се што пре врати својој домовини (12. 09. 1918): *...јер је ово био јединствен приказ у историји, да пешачка трупа у стоју прати коњицу у шоку пешинајесно дневних непрекидних усиљених маршева.*

Исто тако, кроз дневник, кроз спорадичне записе, може се видети однос српског војника према државама савезницама, непријатељима или државама из окружења. Мада су српски војници похваљени због свог владања према Италијанима (дневнички запис од 20. 11. 1918). Мирнодопско време доноси више слободног времена, а мање бојазни за сопствени живот, па долази и до међусобних размирица међу српским и савезничким официрима. Зато је било неопходно 25. 02. 1919. године издати наређење да се српски официри „друже са француским и да се лепо понашају са нашим савезницима“.³³

Прво помињање неког народа, односно државе са којом је Србија ратовала је записано 17. 09. 1918. године. Ово место је посвећено заробљеном команданту батаљона немачког XII пешадијског пука, коме је Додић *дао ручак и са истим дуго остао у разговору.* Овај део дневника

³² Исто, стр. 51-52, 56-57, 71. и цитати.

³³ Исто, стр. 54-55, 65-66, 71. и цитати.

је интересантан јер садржи приказ разговора са овим заробљеним немачким командантом: *Мој Немац страшно је људио Бујарски народ. Говорио је да је најбољи војник на свету Српски. У сравњењу Енглеца и Француза казао је да је Енглески војник бољи од Француској, али да су Француски официри бољи од Енглеских. И још каже да се диви српској војсци код које види ванредну дисциплину и ред кад се маршује иде се у савршеном реду а код ових показујући на Бујаре свега тога није нема.*

Наредног дана, (18. 09. 1918) Додић је забележио упут команданта Коњичке дивизије о прекиду непријатељстава са Бугарском на основу потписане конвенције. Непријатељства су прекинута истог дана у подне, али је наредног дана (19. 09) ово наређење морало бити поновљено јер се прекид непријатељстава, чини се, није свуда на фронту поштовао. Два месеца касније (20. 11. 1918) Додић је записао да Командант Коњичке дивизије доставља „похвалницу да служи за пример понашање ком. II Југословенског пука према Италијанима, умео је чувати наше достојанство и сачувао наш плен.“ Мирнодопско време доноси више слободног времена, а мање бојазни за сопствени живот, па долази и до међусобних размирица међу српским и савезничким официрима, посебно, изгледа, са француским. Зато је било неопходно (25. 02. 1919) издати наређење да се српски официри друже са француским и да се лепо понашају са нашим савезницима.³⁴

Најдужи запис у дневнику је из 15. 09. 1918. године где се детаљно описује тешка борба за заузимање Богдановичке косе, односно Богдановичке греде. Када говори о људима који су се борили и гинули тог дана, Додић у дневник записује: *Умрли сви су били достојни својих предака који су за отаџбину радо своје животе полагали.* Сличним епитетима мајор Додић описује своје војнике и током других ратних војних операција што само потврђује наша досадашња сазнања о великој храбрости и јунаштву српског војника приликом пробоја Солунског фронта и ослобођења Србије. Он говори о борбама српске војске које су достојне дивљења (12. 09. 1918) и о дивљем бекству непријатеља (11. 09. 1918) који за собом баца пушке, митраљезе и бомбе. Оваква једна бежанија је додатно илустрована описом борбе код села Бигле пред Царевим Селом која се одиграла три дана касније (15. 09. 1918), када је непријатељ на положају оставио већу количину пушака и муниције, која се није могла бројати нити купити.³⁵

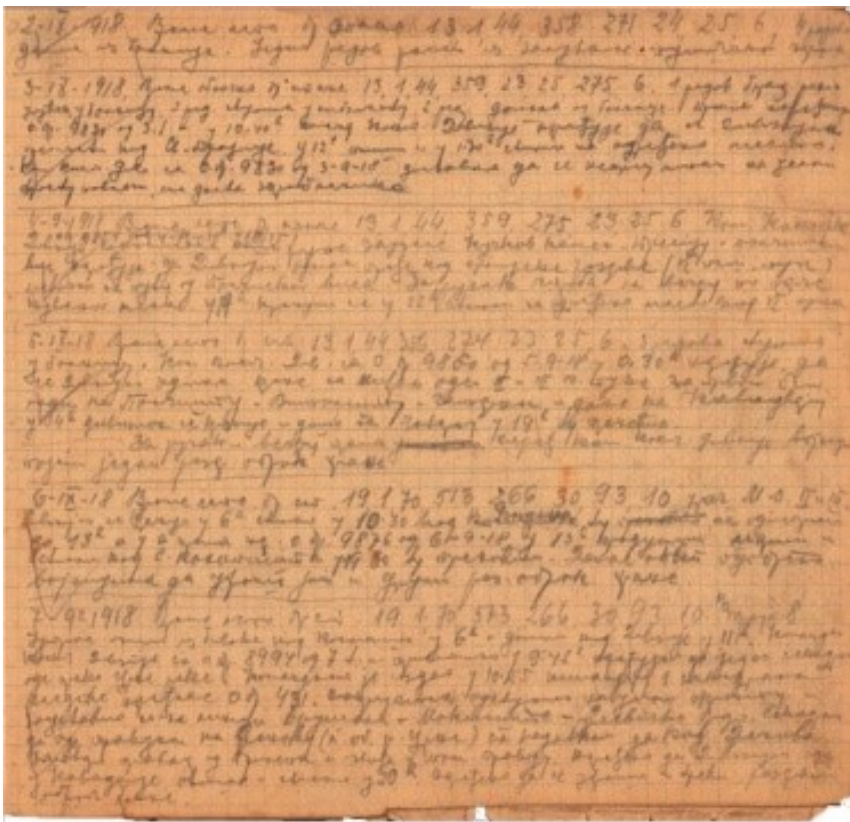
³⁴ Исто, стр. 54-55, 65-66, 71. и цитати.

³⁵ Д. Додић, *Ратни дневник 1918-1919*, приредили Д. Грбовић, Ј. Вукчевић, стр. 50-54. и цитати.

Приказ мирнодопских активности је увек доста штур и своди се на свега неколико напомена. Па је тако део дневника од 30. 10. 1918, два дана након ослобођења Вршца, па све до 23. 06. 1919. године веома спартански са тек покојом информацијом о стању на железници на пример, бројном стању и распореду људства и временским приликама.³⁶

Ратни дневник Душана Додића представља значајан извор за проучавање догађаја у другој половини 1918. и првој половини 1919. године. Својим садржајем пружа нам слику о пробоју Солунског фронта, ослобођењу Србије и операција у Банату и стварање прве заједничке државе Јужних Словена, Краљевства – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Југославије из угла непосредног учесника употпуњујући на тај начин мозаик о том значајном периоду српске историје.

Страница из рајног дневника генерала Душана Додића (Завичајни музеј Јајодина)

³⁶ Исто, стр. 64-79.

ИЗВОРИ

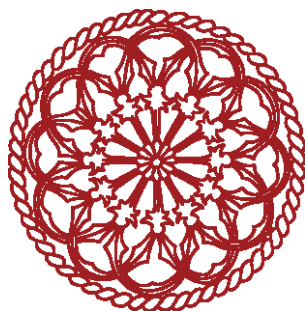
- Ратни дневник генерала Душана Додића, Завичајни музеј Јагодина.
- Војни архив, Београд, фонд ВКС.
- Историјски архив Крушевац, Одељење Трстеник, Црква светих апостола Петра и Павла, село Пољна, Протокол рођених 1882-1892, р. бр. 36.
- Историјски архив Крушевац, Одељење Трстеник, Основна школа Милутовац, Уписница I-IV, 1889-1935.
- Историјски архив Крушевац, Одељење Трстеник, Основна школа Милутовац, Уписница I-IV, 1890-1894.
- Историјски архив Крушевац, Годишњи извештај Крушевачке гимназије за 1896/1897. школску годину, Крушевац, 1897.
- Историјски архив Крушевац, Крушевачка гимназија, Извештај за 1897/1898. школску годину, Београд, 1898.
- Завичајни музеј Јагодина, збирка архивалија, одсек политичке историје, фонд III
- *Сјоменица Мушке гимназије у Крагујевцу 1833-1933*, Крагујевац, 1934.
- Laza M. Kostić, Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine, Državna štamparija, 1924. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-H7YACKNJ>
- Прво Југословенско народно представништво изабрано 8. новембра 1931. године, Београд, 1931.
- „Дочек српске војске у Банату“, „Вечерње новости“, бр. 16, година XXI, Београд, субота 10. новембар 1918, стр. 2 (www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga-lat).
- Zakon o izjednačavanju starog i novog kalendara, Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, godina I, 1919, broj 2, 28. januara u utorak u Beogradu, str. 3.
- *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*, књига тридесет друга и књига тридесет трећа, *Одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2015.
- Петар Живковић, *Сећања 1903-1946*, приредио др Александар Животић, Зајечар, 2016.
- Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*. (рукописи генерала), приредили Агим Ј. Јанузи, Велибор Тодоров, Зајечар, 2016.
- Љубица Здравковић, *Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник*, Корени 1, Историјски архив Јагодина, Јагодина, 2003, стр. 201-234.
- Душан Додић, *Ратни дневник 1918-1919*, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић, Јагодина – Трстеник, 2018.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

- Адам Стошић, *Милутовац јуче и данас*, Милутовац, 1976.
- Мирослав Д. Поповић, *Трстеник и његова околина*, Трстеник, 1968.
- Бранко Перуничкић, *Град Свешозарево 1806-1915*, Београд, 1975.

- Љубодраг Поповић, *Трстеник – срез и оштина (1860-2010)*, Трстеник, 2010.
- Момчило Р. Тодосијевић, *Значајне личности трстеничког краја*, Трстеник, 2013.
- Слободан Симоновић, *Енциклопедија Крушевца и околине*, Крушевац, 2016.
- Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Београд, 2004.
- Миливоје Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967.
- Славко Вукчевић, *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске: Од Цареве Лаза 1712. до Добродољске битке 1918*, књига 7, Београд, 1998.
- Petar Pečić, *Povjest oslobođenja Vojvodine*, 1939.
- Милош Црњански, *Путишци*, II, Путевима разним, Београд, 1995.

їрозрака

Ђорђе Нешић

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ (1879-1958)

(кратка биографија)

Милутин Миланковић, астроном, геофизичар, климатолог, математичар, инжењер проналазач, доктор технике, универзитетски професор, књижевник, рођен је у Даљу код Осијека, у Славонији, 28. маја 1879. године у угледној породици. О својим прецима, у родослову који је саставио за период од 1690. до 1940. године, Миланковић каже:

Миланкови пошомци, који се по њему назвали Миланковићима, живели су у Даљу два и по века. Својим способностима и тежњом ка вишем пошешу се у рану интелектуалаца и факултетлија већ својим шрећим коленом, мојим прадедом Тодором, који је свршио правне науке, а школовао и своје синове. (Успомене, доживљаји и сазнања, 1879-1909, Дејинство и младости, стр. 10).

Милутинов отац Милан и мајка Јелисавета, из угледне осјечке породице Муачевић, изродили су шесторо дјеце, од којих је троје умрло у дјетињству и раној младости, а дуговјеки су били само Милутин, његова сестра близнакиња, Милена, и млађи брат Богдан, познати романиста и музиколог. Милан Миланковић држао је радњу с колонијалном робом која је дунавским лађама пристизала из Беча, Пожуна и Пеште. Милутинов отац умро је врло млад, када је Милутину било само шест година, тако да је бригу о дјечи и имању од преко педесет хектара ораница и винограда, поред мајке, преузео њихов ујак Васа Муачевић, који ће водити бригу о Милутину све док овај не почне самостално да привређује кроз инжењерску праксу.

Милутин није редовно похађао основну школу, него је имао приватне учитеље и сва четири разреда основне школе положио је одједном 1889. године. Велики утицај на формирање Миланковићеве личности имала је родна кућа и њезино окружење, посебно величанствени Дунав који је протикао поред њихове баште.

Када је пала ноћ, а на небу се појавиле звезде у оном безброју који се виђа само у слободној природи, Дунав је изгледао леиши, шајанственији и величанственији но преко дана. А када га обли месечина, био је чаробан. Било је уживање седећи у нашој башти, посматрајући његове сребрне шалашчиће и слушајући њихов шум. С оне стране његове мешала се са шим шумом пјесма хора безбројних певача. То су биле жабе... Радо смо слушали ту музику. Она је била химна живоју, природи и вечном звезданом небу над нашим љавама. (Нав. дјело, стр. 78).

Године 1889. Милутин се уписује у реалну гимназију у Осијеку. Овдје ће пресудну улогу у његовом животном опредјељењу имати професор математике, Владимир Варићак, доцније познати математичар, члан ЈАЗУ и САНУ.

Већ ми је Варићак говорио да у царству наука има негде ненасељених и необрађених крајева изван или између јустих научничких насеља. Стигадох да размишљам где се налазе ти сасвим или недовољно обрађени крајеви да бих онде могао стићи свој скромни научнички посед, а можда и цело властелинство.

Године 1896. уписује се Миланковић на студије грађевинске технике, на Политехници у Бечу, гдје за шест година стиче звање дипломираног инжењера, а 1904. године постаје доктор техничких наука. Од 1905. до 1909. године ради као грађевински инжењер у неколико бечких фирми, а афирмацију стиче као пројектант армирано – бетонских грађевина. Пријављује шест патената чијом примјеном ће бити изграђени бројни објекти на подручју тадашње Аустроугарске монархије.

На позив познатих научника Јована Цвијића, Михаила Петровића и Богдана Гавриловића, Миланковић напушта уносни посао у Бечу и прихвата мјесто ванредног професора примијењене математике на тек основаном Универзитету у Београду. На овој дужности остаће све до пензионисања 1955. године.

У међувремену учествовао је у два балканска рата, изабран је за редовног члана САНУ и дописног члана ЈАЗУ, провео је Први свјетски рат у интернацији у Будимпешти, објавио своја најзначајнија дјела, учествовао на међународним научним скуповима...

Умро је у Београду 12. децембра 1958. године, а по властитој жељи, његови посмртни остаци пренесени су у Даљ, 1966. године, гдје почива у својој породичној гробници с родитељима, сестром, браћом и бројним прецима међу којима је било и сељака и ратника, официра и генерала, дворских савјетника и народних трибуна, проналазача и филозофа.

Повјерио је својим мјештанима, Даљцима, да воде бригу о његовим земним остацима, а његов дух и дјело одавно су дио свјетске баштине.

Миланковић се бавио круцијалним космичким и људским питањима, Сунцем и ледом, од чијег међусобног односа зависи појава и опстанак живота у свемиру. У скромним условима, уз помоћ папира, оловке и шибера, математички је објаснио узроке, настанак и трајање ледених доба на Земљи, доказао везу између небеске механике и климе на Земљи, поставио теорију помјерања сјеверног Земљиног пола.

Најзначајније Миланковићево дјело је *Канон осунчавања Земље и његова примена на проблем ледених доба*.

Поред тога, Миланковић је значајан и као књижевник. Његова књига популарне науке *Кроз васиону и векове* једна је од најбољих у свом жанру, као и тротомни мемоари *Успомене, доживљаји и сазнања*, гдје су сјећања на родну кућу, Даљ и његову околину исписани изузетним лирским тоновима.

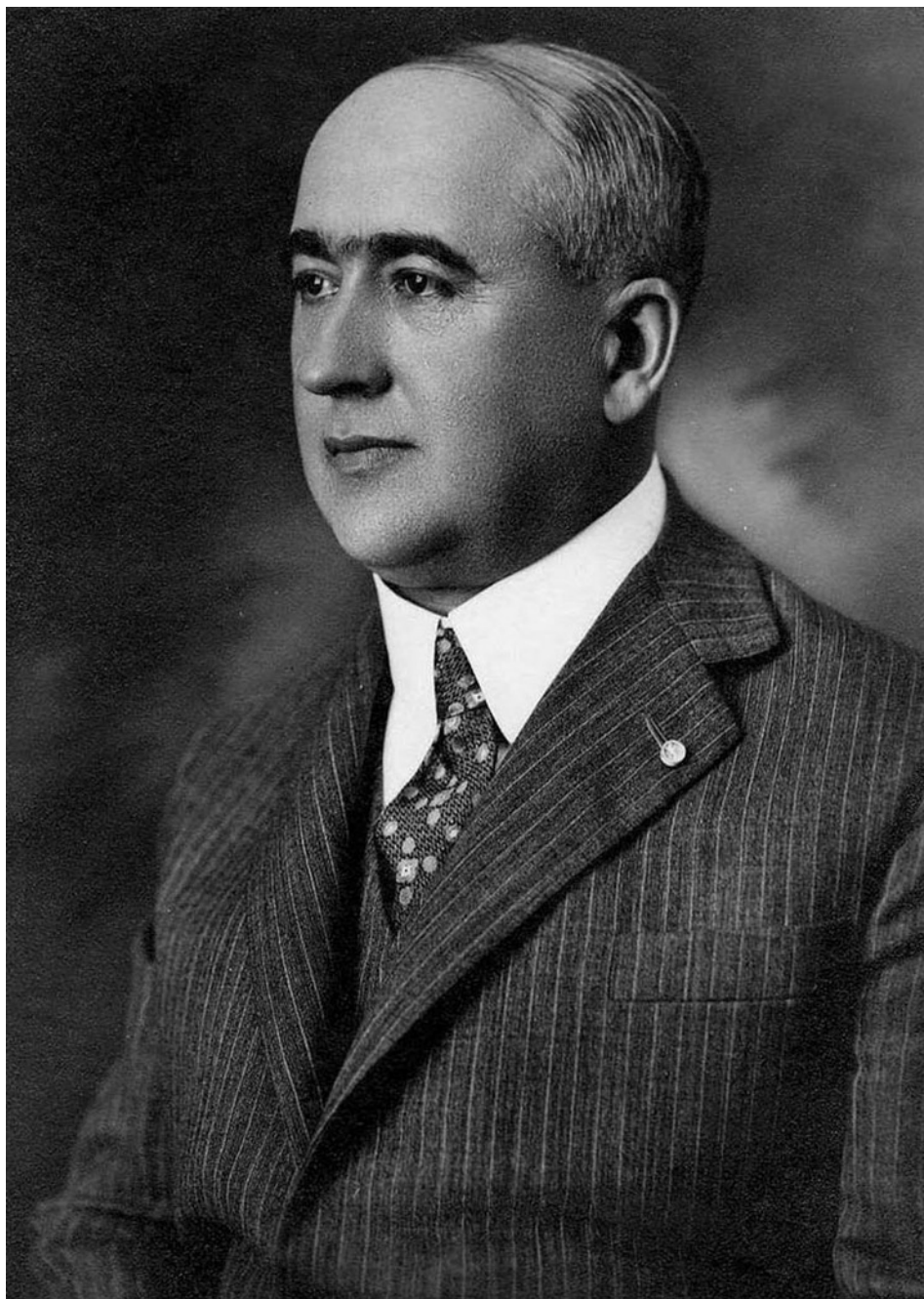
Миланковић је творац досад најпрецизнијег календара, у којем је календарска година свега 2 секунде дужа од садашње тропске године. Миланковићев календар захтијевао би корекцију тек за 28.800 година. Овај календар званично је прихваћен на Васељенском сабору у Цариграду 1923. године, али никада није примијењен у пракси.

Као и сви визионари, Миланковић није доживио да његове теорије стекну пуну афирмацију. Тек од 1976. године када су емпиријска истраживања доказала прецизност Миланковићевих теорија, његов углед у свјетској науци вртоглаво расте. Миланковићева математичка теорија климе, позната и под именом Миланковићеви циклуси, највећи је његов допринос свјетској науци.

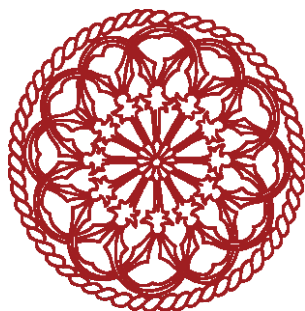
Његово капитално дјело *Канон осунчавања и његова примена на проблем ледених доба* сврстано је у најзначајнија научна дјела XX вијека. Милутина Миланковића свјетска наука уврстила је међу 5 највећих научника XX стољећа, а НАСА, агенција за свемирска истраживања, међу 15 највећих научника свих времена који су се бавили планетом Земљом.

У Миланковићеву част један кратер на Мјесецу, један на Марсу и један планетоид названи су његовим именом. Једна од будућих експедиција на Марс носиће Миланковићево име. Унеско је 2009. годину, поводом 130. годишњице научниковог рођења, прогласио Миланковићевом годином. У свијету се одржавају међународни научни симпозијуми посвећени Миланковићу, а глобална промјена климе на Земљи чини његово дјело трајно актуелним.

У Миланковићевом родном мјесту, Даљу, у његовој родној кући, од 2009. године ради Културни и научни центар „Милутин Миланковић“ са сталном поставком изложбе о научниковом животу и дјелу, опремљеном атрактивним геомеханичким моделима, који адекватно тумаче Миланковићеву теорију о узроцима промјене климе на Земљи, настанку и нестанку ледених доба.

Милућин Миланковић

џоменик / сећања

Проф. др Миодраї Раговић (1945-2018)

Верољуб Вукашиновић

ЈЕДАН БЕШЕ МИОДРАГ РАДОВИЋ

На празник Сабора Светог Архангела Гаврила, 26. јула, 2018. године, у свом стану у Улици Лазе Костића 13, у Новом Саду, преминуо је проф. др Миодраг Радовић, наш познати компаратиста, професор Новосадског универзитета, предавач на многим славистичким катедрама, књижевни критичар, преводилац, ерудита, полиглота...

Рођен је у Камењачи, код Трстеника, 1945. године. Школовао се у Трстенику и Крушевцу, а потом завршио Филолошки факултет у Београду, магистрирао на теми о Достојевском, у Нансију, и докторирао на теми о Лази Костићу, који му је био омиљени песник и мислилац. Био је стипендиста Француске владе као и стипендиста Хумболтове фондације. Као лектор, предавач и професор радио је на универзитетима у: Лиону, Рену, Бањалуци, Никшићу, Франкфурту на Мајни и Новом Саду. Један је од оснивача Катедре за компаративну књижевност у Новом Саду.

Објавио је, између осталих књиге: *Поетика снова Достојевскога*, 1978; *Лаза Костић и светска књижевност*, 1983; *Ословљени свет или чаробна реч Рашка Димитријевића*, 1998; *Лијепо ли ова књижа чита* (студије и огледи), 2001; *Компаративни кваријети*, 2014; *Пчелојављење* (пчела у цветнику поезије), 2017.

Приредио и превео је књиге: *Луј Венсан Тома, Антиролологија смрти* (са Зораном Стојановићем), 1980; *Уметност тумачења поезије* (зборник), са Драганом Недељковићем, 1979; *Књижевна аксиологија*, 1987; *Књижевна реторика данас* (зборник), 2008; Давид И. Голдстејн, *Достојевски и Јевреји* (прев. М. Радовић), 2010; *Преједни речник компаративистичке терминологије у књижевности и култури* (уредио у сарадњи са Бојаном Стојановић-Пантовић и Владимиром Гвозденом), 2011...

Непоткупљива мисао професора Миодрага Радовића кретала се у високим сферама духа, тамо где пребивају највећи светски умови, али се, с пажњом и оданошћу, спуштала и у завичајне пределе. Био је чест гост, боље рећи домаћин и учесник књижевних сусрета „Савремена српска проза“ и „Јефимијиних дана“ у Трстенику и Љубостињи и „Књижевно-филозофске школе“ у Крушевцу. Његови студенти га памте и као врсног предавача Светске књижевности, на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је ученик Милоша Петровића и студент

Рашка Димитријевића и Драгана Недељковића, а од људи из завичаја посебно је ценио академике Миодрага Ибровца и Добрицу Ћосића, и волео пријатеља, виноградаря Ненада Михајловића из Мијајловца.

Виши, и телом и духом, од других људи Миодраг Радовић је био јединствена појава у нашој науци о књижевности. Основао је прву катедру за компаративну књижевност код нас, на Филозофском факултету у Новом Саду и тако се као пети, прикључио великом компаративном квартету који чине: Миодраг Ибровца, Зоран Константиновић, Драган Недељковић и Драгиша Живковић.

Посебну љубав и интересовање имао је према пчели и њеној улози у људској историји и поезији. Попут мудре пчеле, истражио је све што је о тој теми објављено у нашој и светској књижевности и приредио капиталну антологију *Пчелојављење – пчела у цвећнику поезије* у коју је уврстио песнике и мислиоце од Пиндара и Вергилија до наших савременика. А у предговору књизи написао је и ово: „Поред многих производа, богоугодних и благоугодних, пчеле својим стваралачким еланом производе још један производ карактеристичан за људски род: поезију. Њихов целокупни начин живота представља неисцрпно врело инспирације за песнике. Ако је мисао енглеског романтичара Џ. Китса да поезија Земље никад не умире и даље важећа, онда у тој неумрлој поетогеној зони велика заслуга припада и пчелама које више од свих других бића песнички станују на земљи. Пчела не престаје да оплођава својом чудесном појавом не само митологију песничтвом него и филозофску мисао, природњачку и научну књижевност и нарочито машту песничку. Јер сфера пчиног деловања изразито је поетогена зона. Пчела живи песнички, пчела ствара песнички, пчела одржава песнички одговор свету. Отуда није никакво чудо што је чудесни и тајанствени свет пчела давао храну земаљску и храну боговску људима и за песничку реч. Те кћери Сунца надахњивале су миленијумима својим тајанством песнике да славе пчелињи род мимо свих других живих бића.“

Поводом 610 година од смрти царице Милице, пред храмом Свете Тројице у Трстенику, на „Јефимијиним данима“, 2015. године изговорио је једну од, вероватно, најлепших беседа у славу српске жене и мајке. Под називом „Од рода светла и славна“ објављена је у 1. броју годишњака „Љубостињска приношења“. Из тог умног и надахнутог приношења професора Миодрага Радовића може се сагледати величанствен лик и кључна улога кнегиње Милице у најсудбоноснијим данима наше средњевековне историје:

Браћо и сесипре, даме и јосипога,

Крујна реч – БЕСЕДА – можда неће бити прикладна за моје крајко слово које имам часи да, евоцирајући славу царице Милице, вечерас поменем само оно најзнајније из њенога дела и животоа који нам је делимично познаи из историјских сиса, а делимично зашамњен историјским забором. Милица Хребељановић, када данас поменемо њено име, познаија као царица Милица у народном предању, у народним песмама и у народној свесци, имала је чудну судбину у нашој историографији. У историјским сисима она је остала на извесан начин у сенци два многа славнија лика.

Један од њих је високи Стефан, деснои славни Стефан Лазаревић, владалац, вишез и песник познаи од Анјоре до Ахена међу европским вишезовима, аутор добро познаше песме „Слово љубве“.

Други лик који је током векова заузео место у свесци српског народа, а нарочито захваљујући заслуама песника, да поменем само збој крајкоће времена Милана Ракића, била је необична песникиња, Јефимија, по којој и ови дани носе њено име, по којој је носио и име донедавно и часопис који је излазио у Трстенику и који је трстеничкој култури и моравском народу служио на часи.

Некако у њиховој сенци нашао се лик кнегиње Милице, монахиње Јевтеније, великосхимнице Еуфросине, и у народу прослављене као царица Милица. Ако погледамо главна сведочанства из онога времена која су нам оставила три велика летописца, чувени Константин Филозоф, не мање чувени Григорије Цамблак, и патријарх и архиепископ Данило Трећи, видећемо да је главна фигура, којој су три сиса посвећени и кроз коју се преламају сви историјски догађаји, деснои Стефан Лазаревић. Изузетна, изузетна личности чија дела у крајком говору не можемо набрајати ни развијати, увек чувајући спомен на њову узвишену појаву и величину у српској историји. Монахиња Јефимија је, иакође, својом светлошћу на неки начин засенила лик велике рођаке Милице која је од светле лозе Неманића, додуше побочне, али ипак један од последњих изданака који је у време најкришичније по српску државу срењовековну, и по српско царство и српски народ, доживела то да одговорности после великог пораза на Косову за судбину не само династије Лазаревића, него и за судбину целој пораженој народа падне на њена плећа. Од Косовске битке, дозволише да подсетим, значи од 1389. па до 1393, једини владар ће бити кнегиња Милица.

Чудан се обрш догодио у српској историји тога времена. Порази и несреће немају пријатеља у свету, иако је било увек, иако је било у то време, иако је и у данашње време. Сведоци смо те непроменљиве и траичне константе историје. Међутим, та сурута наизглед у сенци кнеза

Лазара, уноси шакве промене које ће омогућити да српско царство, иако поражено на Косову, не погине у заборав и непоштовање. Царица Милица уводи преокрет који косовским јунацима и владарима нису били познати као оружје у одбрани независности и територије и породице. Цар Лазар је, да подсетим, поред многих других квалитета био и врло вешти политичар и добар војсковођа. Наравно, много моћнија и надмоћнија војска са истока је на Косову однела победу, али и та победа победницима није донела мир. Османлијски освајачи су после те победе Пирове морали да се повуку најпре због унутрашњих немира и због сређивања прилика у династичким сукобима. Када ми говоримо о том времену, узимамо Косовску битку као догађај који нас је суочио само са источном опасошћу. Међутим, подаци из биографије царице Милице, заједно са живописом који је везан за ове крајеве, за дубоку Србију, у којој је владала и службова кнегиња Милица, указују да је положај Србије ту био између северне, јужне и источне опасности. Ми смо парадоксално васиштани, иако да сматрамо да је Србији једина опасност прешла са истока. То је једна историјска неистина.

Проучавајући краћак период владавине царице Милице, видимо да се не мања опасност после Косовске битке надила са севера, од мађарско-угарског владара, Жигисмунда Луксембуршког, који је у родбинским везама са византијским женидбама и принцезама сматрао да полаже извесна права и на средине, трагове и пределе у северној Србији. После Косовске битке ситуација је била таква да је Жигисмунд искористио пораз српске војске и најавио војни поход са намером да приграби покрајине и трагове за своје краљевство. Да ситуација буде још тежа, у којој се нашла кнегиња Милица и српски поражени народ, преживели зет, који је прешао на Косовском боју, то је велика мистерија и нерешено научно питање, пошто је право не само – истоварило се – као прешао на престо Лазаревића, него је прибавио и извесне крајеве и трагове који су припадали Лазаревој држави. То непријатељство између Вука Бранковића, који није признао Бајазитову владавину, и српског двора у Крушевцу се наставља. Као што видимо, Србија се нашла у независном положају, можда чак трајичнијем него што је данашњи положај Србије. Са свих страна су били непријатељи, спреми да освоје и раскомадају државу и преузму делове територије. Владарка Милица ту чини један невероватно храбар чин, одлучује да политичку оружја и војне силе замени политичком дипломатијом. Оном непријатељу који јој је потудио мужа на Косову и браћу њену, и поразио српску војску, она одлучује да призна вазалство и да дипломатским средствима за свој народ, за своју државу, за своје трагове извојује најбољи могући положај. Да би то извојевала, схватите које је кнез Лазар имао са угарским краљем, Жигисмундом, одлучује да не признаје. Сви знамо то да је као залог за помирење жртвовала

своју најмлађу кћер, Оливеру, која је у историји српског народа била као посредница и амбасадорка, иако је била у харему турског цара, и одиграла значајну улогу и очигледно да је и она била васпитана и припремљена за дипломатске активности.

О царици Милицы треба говорити и као о великој задужбинарки и њен допринос српској историји није мање значајан. Њено дело задужбинарско нам је добро познато, захваљујући повељама (даровницама) и задужбинама које су грађоцени споменици за историју оног времена и са којима су упознати и научници који су приредили овај Зборник о кнегињи Милицы, који је објављен овде, у Трсенику, и који попуњава велику празнину у нашој науци, откривајући лик и дело кнегиње Милицы пошћуније научно освешћен.

Има још један епитет кнегиње Милицы: она је била жена изванредне дипломатске предузимљивости, жена велике писмености. О томе сведочи и преписка са Дубровчанима. Сачувано је, колико су историчари пронашли, 18 дубровачких писама из тог времена, која изванредно освешћавају и лик и карактер и интелектуалну и дипломатску вештину царице Милицы. Та жена није оклевала да се шири пушта дигне и отпушта у Цариград, можемо само замислити у каквим приликама и ондашњим средствима. Нажалост, једном да би оправдала малолетног сина Стефана Лазаревића који се окренуо Угарима, други пути да би мирила завађену браћу Стефана и Вука код султана Сулејмана Величанственог. Њена најбоља црта која је нама сурово недостављала током историје била је невероватна уметност у посредовању и придобијању непријатеља за своје циљеве, те иако верујемо, да мора да је била и изванредан говорник и вешти преговарач. Када говоримо о мајкама у српској историји, имамо три славне мајке из наше еске традиције и историје.

Једна је мајка Јујевића, најпратичнија мајка која је стекла славу и у међународним интелектуалним круговима. Дозволиће једну реченицу више у зајради. Када је Иво Андрић био наменован за амбасадора у Шпанији и упознао великог мислиоца Унамуна, па га је Унамуно питао, добро, шта представља највише дух српског народа, Иво Андрић му је преводио на шпански „Смрт мајке Јујевића“ као пример пратичности српског народа изражен кроз архејски лик мајке.

Друга велика мајка, вершикала српске поезије, јесте мајка Јевросима, мајка Краљевића Марка која је српском народу завештала крајњи хришћански принцип „етос“, да је душа важнија од свих других вредности и да је боље изгубити тлаву, него своју изгубити душу. Тај етички напори, не само у политичком нег и у целокупном животи појединца и народа, уграђен је као катеорички императив у историјској свести национа и као коректив у криичним и преломним данима српске прошлости.

Но, међу миџским археџиџовима срџских мајки, издваја се истџријски најконкретнији лик са џуним именом и џрезименом: Милица Хребџановић. Она нам је не само именом, већ и живоџом и делима најџознаџија и најближа. Њено лице нам се и данас џоказује у својој мноџстирукој улози, а њен лик у сложеностџи, а истџоријска личностџ у слојевиџностџи. Милица Хребџановић настџуџала је на сцени срџске истџорије у различџиџим улоџама: „као жена сувереноџ владара кнеза Лазара, као кнеџиња, као монахиња, џа као и монахиња-кнеџиња“, као кџиџиџорка, али као удовица и, не на џоследњем месџу, као мајка-храбростџ.¹ Као узорна-маџи родила је седморо деце. Констџанџин Филозоф истџакао је уџраво њен лик као лик велике мајке у џешком часу: „Достџојна славе и веома мудра маџи (Милица) која џревазилази мноџе изабране маџере“ збиром свих врлина и умним сџособностџима џо којима је уџоређена са двоџицом мудраца Соломоном и Одисејем, једним библијским и друџим хеленским. Ту срџску владарку је красила још једна врлина међу срџским џолиџиџким личностџима: кџиџџубивостџ и џисменостџ, џе она заузима џочасно месџо међу „кџиџџубивим женама срџскоџ средњеџ века“.² Констџанџин Филозоф сџаваља уз име џужне и несрећне мајке, чији су синови зараџили и водили џраџиџну Грачаниџку биџку, и јединстџвен еџиџетџ свеизабране мајке која је морала да мири неразумне и раџоборне синове. Име кнеџиње/царице Милице је џостџало џознаџо и џреко џраница срџскоџа језика у XX веку, захваљујући кџиџама влашке кнеџиџице Доре Д'Истџрие, џринџезе Колџоф-Масалски. Кџиџа „умне влашке кнеџиџице“ (џо речима Лазе Костџиџа)³ „Жене на Истџоку“ (*Les Femmes en Orient par Mme la Dora d'Istria*; Zurich 1859) и сџуџија „Срџски народ џрема народним џесмама (*Dora d'Istria, La nationalité serbe d' après les chants populaires*“, *La Revue de deux Mondes* Paris 1865, tome XXXV) гоџиџу и џиџање уџиџаја средњевековних жена на џолиџиџки живоџи у Србији. Д. Д'Истџриа је смаџрала, судећи џрема односу између царице Милице и цара Лазара у косовским народним џесмама, да су жене у срџском средњем веку имале велики уџиџај на мужеве владаре и власџелине. Царица Милица је за ову сџисаџеџиџу џиџи џлемениџе срџске жене сџарих времена, а цар Лазар „истџински џример срџскоџ херџа из времена када особине овоџ неустџрашивџ народа још

¹ Видети: Кнеџиња Милица – монахиња Јевџенија и њено доба (Тематски зборник), уред. Синиџа Миџић и Дејан Јечменица, Трстеник, 2014, стр. 129.

² Видети Светлана Томин, *Кџиџџубиве жене срџскоџ средњеџ века*, Нови Сад, 2007, стр. 135-142.

³ Видети о томе више у исцрпном чланку др Живомира Младеновића, „Лазар Костџић о Дори Д'Истџрији и српској народној поезији“, у кџизи Ж. Младеновић, *Лазар Костџић – живоџи и кџиџевна дела*, Београд, 2015, стр. 414-432.

нису биле искварене ошоманском влашћу“.⁴ Тако се име царице Милице могло прочишћати средином XIX века и изван граница српској језичкој подручја на француском језику, где Милица фигурира као просвећена жена и ушлицајна владарка која је бијно ушлицала на континуишећ српске политичке историје и државности у својој крајкој, али судбоносној владавини.

Нека јој је слава и вечни спомен у свесћи српскога народа.

Хвала вам.

Миодраг Радовић почива на Новосадском Новом гробљу. Иза себе је оставио бројну породицу. Последње године живота провео је са другом супругом, Марином, са којом је активно организовао рад фондације „Лаза Костић“. А своје речи засејао је у умове студената и читалаца његових књига. Био је јединствен и непоновљив дух и један од највећих интелектуалаца у српском народу. Његов професор, академик Драган Недељковић, говорио је: „Имао сам много славних студената. Али, један је Миодраг Радовић!“

Хвала му, и нека му је вечна слава и покој души.

⁴ Дора Д'Истриа, *Жене на Истоку*, Нав. дело, стр. 166, 167.

Драгиша Башићанин

ЈЕРОМОНАХ КИРИЛО ХИЛАНДАРАЦ

(Риђевштица, 9. октобар 1935. – Света Гора, 6. фебруар 2018)

Ако умреш пре него што умреш, нећеш умрети кад умреш.

Запис на улазу у један светогорски манастир

Јеромонах Кирило Хиландарац упокојио се у уторак, 6. фебруара (24. јануара по јулијанском календару) у Светој царској српској лаври Хиландару. Рођен је као Радојко Вешковац, 9. октобра 1935. године на празник Светог Јована Богослова. Услед послератних околности и емиграције, у личним документима датум рођења је промењен на 10. октобар, а презиме у Вешковић.

Отац Кирило се родио у селу Риђевштица код Трстеника, од оца Стојадина и мајке Милије. Замонашио се 27. августа 1953. године у манастиру Витовница где се среће са оцем Тадејем, који му је дао благослов за одлазак на Свету Гору. Али неће отићи одмах. Прво одлази у манастир Љубостињу, а потом у манастир Драчу у који долази и игуман Витовнице, отац Хризостом који га је и замонашио и дао му име Кирило. Из Драче одлази у војску у Марибор, а онда бежи из земље у Аустрију и добивши избегличка документа одлази у Немачку. Пошто на Хиландар монахе нису тада примали, одлучује да иде за Америку у коју долази 1961. године и то у манастир Св. Саве у Либертвилу где је у чин јерођакона рукоположен на Пасху исте године. Ту упознаје владика Дионисија, Николу Кавају, Момчила Ђујића и многе друге истакнуте емигранте. У јеку раскола који је тада наступио, тадашњи владика Дионисије га због потребе рукополаже у чин презвитера 6. августа 1963. године. Због честих свађа међу Србима у Америци и због раскола он напушта Америку и враћа се у Немачку. Да би се издржавао, радио је све могуће послове и једном приликом повређује руку и бива дуже одсутан са посла. Почео је онда да редовно посећује духовне трибине, на које су почели да долазе наши еминентни теолози и духовници. Ту упознаје владика Амфилохија од кога тражи да му помогне да оде на Хиландар. Углавном, сабрат манастира Хиландара постаје 17. октобра 1987. године, када се коначно испуњава његов давнашњи сан. Од 31. децембра 1997. године па до упокојења, обављао је дужност члана Свештеног сабора старца манастира Хиландара. У Хиландару је примио и велику схиму.

Током свог монашког живота био је на многим послушањима, неуморно радећи на очувању, у то време, веома угроженог манастира. Међутим, најзначајнији допринос оца Кирила је у његовом неуморном богослужењу, често остајући једини служашчи јеромонах у манастиру, његовој ревности и истрајности у молитви.

Свакодневно је исповедао, поучавао и духовно укрепљивао велики број поклоника који су долазили у Хиландар. Увек омиљен, вредан, својим једноставним животом у свим околностима у којима се налазио, био је живо сведочанство суштине монашког позива и прави духовни украс цркве.

Својим омаленим растом и изузетном духовном висином, плећио је срца свих са којима се сусретао и као такав остаће у молитвама и сећањима братије, Светогораца и свих поклоника који су током последњих тридесетак година посећивали Хиландар.

Овако се манастир Хиландар ојросио од оца Кирила

У Господу је уснуо јеромонах Кирило Хиландарац. Сахрањен је у Светој царској српској лаври Хиландару у среду 7. фебруара 2018. године, на празник Светог Григорија Богослова. Тако су два Богослова, Јован на чији дан се родио и Григорије на чији спомен је сахрањен, положили своје благослове на омаленог растом духовног горостаса, оца Кирила. Његово богословље је био његов живот, сведочење увек и на сваком месту, поучавање, неуморно исповедање и богослужење.

+++++

Сећања на оца Кирила – црџице

Давних година, када сам први пут био на Хиландару, уђе у нашу собу јеромонах Кирил. И виде једну књигу на столу. Упита нас тројицу чија је књига. Ми рекосмо да је од четвртог брата, кога не познајемо, а са њиме делимо собу. Књига је била о неком од руских монаха, не сећам се имена. И исприча нам тада Кирил ово: „Био сам прошле године са још једним братом у посети светињама Русије. И када стигосмо у манастир (рекао је име, а ја сам га заборавио) отворише кивот да целивамо нетрулежне и мироточиве мошти овог монаха. То је иначе био што се каже обичан монах и када се упокојио, прикладно га сахранише. Кад следећег дана, дођоше сељани из оближњег села и кажу да је извирио сандук из земље! Оду на гробље и стварно – вири ћошак! Разгрну земљу, изваде сандук, кад испод сандука – вода! Откуд вода на гробљу, кад је ту никада није било? И не само то – мирише

вода, мирише дивно! Сељани брзо зграбише ко шта има да натопе том водом. Кад неки монах примети да више мирише сандук него вода. Отворише сандук и миомирис се распростре унаоколо! И тако ето свих ових година, он лежи и – мирише! И ја, прилазећи да га целивам у ногу, помислим да му одгризем мали прст на нози и да однесем братији ову светињу! А онда, паде ми друга мисао на памет: а шта ако ја кренем да га гризем, а он се подигне у седећи положај, удари ме по глави и викне: „Кирил! Што ме гризеш!?“ И слатко се исмеја дивни Кирил! А нас тројица... згранути... његовим поимањем света око нас!

+++++

Имао сам благослов да се код оца Кирила исповедим једне године, а како је био малог раста, принуђени смо, здравим разумом да клечимо при исповедању. Мени је то имало много симболике. Заувек ћу памтити ову дивну особу, његово благо и лепо лице – нека га Господ награди Рајским насељем!

+++++

Приређивач прилога са оцем Кирилом на Јованици, Света Гора, 2016. године

Гробно место оца Кирила

Последњи пут смо се чули за Нову годину и иако сам по гласу осетио да није добро. На питање како је, одговорио је: „Богу хвала“, то је стално говорио, шта год да је у питању. Увек је био срдачан, пун енергије и добре воље. Исповест или обичан разговор, он је то радио на тако једноставан, тако приступачан начин, из пуне отворене душе и срца за свакога, тако да није чудо што је био омиљени хиландарски монах за све поклонице. Зато је пуних 30 година био исповедник мно-

гима, од политичара, познатих личности или естрадних звезда до најобичнијих људи. И са свима се, за разлику од осталих монаха, фотографисао, говорећи у шали: „Хајде да ти улепшам слику.“ С правом се зато говорило, ко није видео Кирила, тај није ни био на Хиландару. И после њега, ништа више неће бити исто.

Преминуо је после неколико дана коме у својој келији. И поред година, није се дао до последњег тренутка. Био је шећераш, али је сам правио за себе, као мелем, ораховачу са медом. Лекару је отишао тек прошле године у Уранополис и, како ми је испричао, он му нађе да има проблеме са срцем и да му гомилу лекова. Кирило, међутим, по повратку у манастир све лекове баци, а после месец дана, када је отишао на контролу, сазна да је лекар, који му их је преписао, умро од срца – препричава Душан Убовић.⁵

+++++

Са оцем Кирилом, Ваљевац Бранислав Рафаиловић, редовни поклоник Свете Горе, којем је чувени јеромонах био духовник од 1998. године, последњи пут се видео 16. јануара. Иако је тада био телом слаб, остао је тај његов невероватни дух, па је чак изашао да се игра са децом за коју је био атракција због свог ниског раста. Али у том ситном телу срце је било веће од Русије, срце које је сваку исповест сваког човека примало на себе и опет је остајало отворено и пуно радости и тоpline. Мали растом, био је духовни горостас.

Духовна зрнца оца Кирила

Много је путева, а само једна *стаза* је права и *уска*, стаза исповедања и чувања чистоте православља и светосавске вере. Православци треба да чувају своју цркву онако како су је апостоли оставили. Тако мора да иде. Не може да се мења. Какво јединство цркава, кад нам је Бог оставио једну цркву? Један Бог – једна црква...

Крштење је *шемељ* целог хришћанског живота, то су врата која отварају све остале тајне. „Био ту један Јапанац. Каже ‘оће да се крсти. Учио српски језик у Београду, па онда дошао овде у Хиландар. Није био дуго. Одведем га ја на море. Па кажем: *Добро које ћеш име?* – хоће име Сава. Добро, ‘ајде и крстим га. После отишао у Јапан у Руску цркву и у Токију основао православну школу. Добар.

⁵ Биографски подаци, „Духовна зрнца оца Кирила“ и „Крај биографије“ преузети су из књиге *Ниси мали* Душана Убовића (великог поштоваоца оца Кирила) у издању Духовног центра „Воанергес“ из Београда.

Човек треба да се труди да ради како треба. Онолико колико може, али правилно. Посматрај шта се ради око тебе, али не коментариши. Ако коментаришеш, сметаш и себи и другоме. Зато, моли се Богу и ћути. Старе владике, то су били људи – домаћини. Дионисије никад није викао ни критиковао ако неко погреша. Никад ниједну ружну реч. А после кад се све заврши, само каже: *Дете, 'оди овамо*, па ти лепо објасни где си погрешао.

Био сам ја и у Русији неколико пута. И видим Руси држе до вере, побожан народ. Они то поштују и чувају. Не мешају се у политику. *Држе* до вере, иду, моле се Богу и ћуте. Тако би и наш народ требао да се понаша, али неће. Оде једанпут-двапут у цркву и мисли да нешто зна. Види нешто што му се не свиђа и одмах критикује. Мораш ствари да познајеш да би доказао шта је правилно, шта неправилно. Бог је све поставио и руководи. Док се то поштује, добро иде. Чим то погазиш, зна се шта те чека. Нема те.

Код Грка ти је овако, крену на посао, црква отворена, уђу, упале свећу и *помоле се*, па иду на посао. Или, враћају се кући уморни – црква отворена. Уђу у њу, помоле се, па иду кући. То Бог воли и помаже. То што људи раде од срца, са вољом, а не на силу. То су велике ствари. Они имају веронауку и код куће и у школи. Мала деца кренула у школу са торбом, ако те виде, прилазе и љубе руку, дођу да узму благослов. Такви су и тако уче децу. У цркву иду редовно. Дете са 10 година само иде у цркву, само иде да се причести, зна колика је то светиња. Нашу децу воде отац и мајка. И још вриште, неће да се причесте. Урлају. Све је то по Божјем допуштењу.

Немој да *посиши* само стомаком, већ и очима и *слухом*, и рукама и ногама. Руке нека посте уздржавајући се од сваке грамзивости и крађе. Ноге нека посте тако што неће ићи путевима греха. Очи нека посте тако што неће гледати око себе похотљиво. Пости се слухом тако што се не слушају оговарања и сплетке. Устима и језиком се пости уздржавањем од ружних речи и шала. Каква нам је корист ако не једемо месо и рибу, а уједамо и прождиремо своје ближње?

И *молишва*. Без молитве нема ничега. Молиш се Богу и ћутиш. И Бог помаже. Човек не сме да се боји, него да се моли Богу. И то увек. За све може да се има оправдања. Само за молитву не. За њу човек увек има могућности. Свако увек може да се моли Богу. И зато треба да се стално моли. *Увек*. Она је као храна. Без ње не може да се живи. Ако је немаш, падаш.“

Крај биографије

Пристаниште Јованица. И једна кућа. У њој мала кухиња и једна соба. У соби кревет, сто испод прозора, две столице и један мали шпорет на дрва. И полица са књигама. И ништа више. Све на свом месту, чисто, уредно, распремљено. Око куће маслињак. Испред улазних врата, мали дрвени трем обрастао виновом лозом. На само десет метара од мора. Кирило седи на масивној дрвеној клупи. Замишљено гледа у море и даље од њега. Мирис слане воде меша се са мирисом босиљка у саксијама и чују се само таласи који испирају светогорску обалу.

„Ништа ми не недостаје. Само гледам како да се молим Богу. Да завршим свој пут, којим идем. Ја знам за шта сам дао заклетву. За монаха и за свештеника. Волео бих да помогнем људима. То ми је циљ. Да укажем шта је правилно, а шта није. И да завршим тако. Ништа друго не желим. Мој брале.“

МОМИР БРАДИЋ (1935-2018)

Истакнути глумац и редитељ, неуморни културни прегалац и један од најуспешнијих руководилаца више установа културе.

Момир Брадић је рођен 1935. године у Медвеђи код Трстеника. Преминуо је у 84. години живота, 29. 11. 2018. године у Крушевцу. Сахрањен је на гробљу у родној Медвеђи код Трстеника 01. 12. 2018. године, где су се од њега опростили породица, пријатељи и поштоваоци његовог дела, као и позоришна и културна јавност.

Дипломац Више педагошке школе у Крушевцу и Филозофског факултета у Скопљу, Брадић је своје службовање почео као учитељ у Медвеђи и Великој Дренови.

Био је један од оснивача Крушевачког позоришта, чији је рад обновио и чији је управник био 12 година. Заслужан је за повратак професионалног статуса Крушевачком позоришту 1969. године и током његовог мандата као управника током седамдесетих година, позориште се развило и утемељило као неизоставан печат културе у граду Крушевцу, његовој околини, а убрзо и широм Србије.

Био је дугогодишњи директор „Слободишта“, на чијој сцени су се одржавале најзначајније манифестације и представе старе Југославије, што јој је донело култни статус који важи и дан-данас. У време када је руководио „Слободиштем“, тај простор је блистао и лично на Дубровачке или Охридске летње игре, а представама је присуствовало од 10.000 до 20.000 гледалаца.

Током успешног управљања и руковођења Културним центром припремао је и афирмисао нове позоришне професионалце: Андреју Златића, Љиљану Лукић, Гроздану Ленголд, Живка Вукојевића, Љиљану Ђоковић, Зорана Карајића, Олгу Мустафић, којима се касније у професионалном театру придружују и Томислав Трифуновић и Милија Вуковић.

Био је успешан управник Народног музеја Крушевац, покретач „Јефимијиних дана“ у Љубостињи, иницијатор манифестација „Дани јоргована“ (Краљево), „Беловодска розета“ (Бела Вода – Крушевац), „Жупска берба“ (Александровац), „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (Каленић).

Остварио је бројна глумачка остварења од националног и општекултурног значаја.

Поред монодрамских улога наших просветитеља, Светог Саве, Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, владике Николаја, неретко је глумио историјске личности попут кнеза Лазара, деспота Стефана Ла-

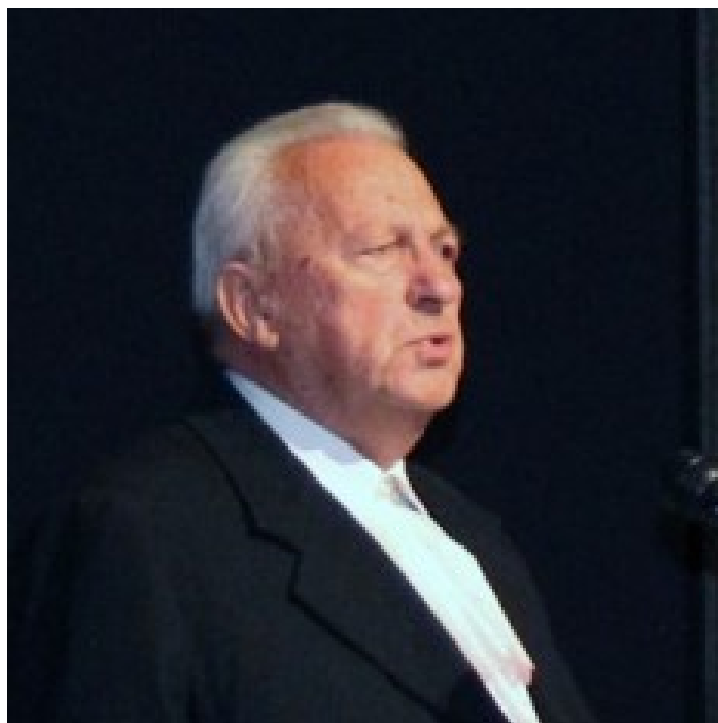

заревиха, Стефана Немање... памтиће се и Брадићеве позоришне улоге Хајдук Станка, Дамњана („Смрт мајке Југовића“), Манета у „Зони Замфировој“. Био је изузетан као Митке и Хаџи Тома у „Коштани“, а његов Прометеј је годинама био пролог „Свечаностима слободе“.

Публика га је гледала и у бројним филмовима: „На путу за Катангу“ (1987), „Трећа срећа“ (1995), „За краља и отаџбину“ (2015). Млађа публика ће га највише памтити по улогама у телевизијским остварењима, серијама „Село гори, а баба се чешља“ (2007-2010), где је тумачио лик попа Станислава (једна је од његових последњих улога) и по улози др Слободана Јовановића у серији „Равна Гора“ (2013).

Режирао је представе од општег и културно-историјског значаја. Радио је на ширењу сарадње са српским народом у дијаспори и одржавању комуникације посредством културе.

Љубав према позоришту пренео је на сина, Небојшу Брадића, истакнутог позоришног редитеља, својевремено управника и Крушевачког и других позоришта и у једном периоду министра културе, који је кренуо родитељским стопама и који наставља уметничку традицију свога оца, Момира Брадића.

Момир-Моша
Брадић
(1935-2018)

РЕЧИ ЗА МОМИРА

Милан Радић, завичајни писац из Велике Дренове, један од најближих пријатеља Момира Брадића

„Знали смо одувек где би наша добра два друга, Момир Брадић и Мирослав Егерић, професор и историчар књижевности, били када се не би појавили у школи, Брадић је био у позоришту, а Егерић у библиотеци. Моша је присуствовао свакој проби сјајних глумачких дружина у позоришту, слушајући пробе улоге је знао напамет. Касније, када је и сам постао глумац, велику позорницу претворио је у велику учионицу, а то је претворио и од целог града, Моравске Србије и даље... Брадић је био чудо од човека. Знао је наизуст све беседе Светог Саве, Николе Тесле, Доситеја, владике Николаја и први вратио у учионице све те наше светиње.“⁶

Радош Бајић, глумац и редитељ

МОМИРОВА ВУКОВА НАГРАДА

„...у хијерархији награда које се у нашој земљи додељују у такозваној културној, научној и образовној сфери, Вукова награда је рангирана врло високо – ако не и највише. Јер се додељује институцијама и истакнутим појединцима који су захваљујући свом делу и резултатима и сами постали институције. Који су дали и дају огроман допринос култури, баштини, српском националном идентитету, народу и држави...

Круг досадашњих добитника овог изузетног признања у више од педесет година његове доделе представља духовни и интелектуални темељ српског народа – његове изузетности, памети, талента, дара, креативности, образовања, националне оданости у очувању традиције, фолклора, обичаја, самосвојности живота и историјског трајања. Нажалост, на списку досадашњих добитника Вукове награде – фали понеко име. Данас, у смерној дужности, заслужено и осведочено, са великим поштовањем и жалом што нас је пре два месеца напустио и отишао тамо одакле се нико никада није вратио – помињем једно. То је Момир-Моша Брадић.

Сеоски учитељ и предани просветитељ, изузетан професор књижевности, културни радник и оснивач Крушевачког народног позори-

⁶ Изговорено на комеморацији у Трстенику 6. децембра 2018. године.

шта, богомдани и надарени глумац ретког талента, тумач највећих улога из српске националне драмске баштине, од кнеза Лазара, преко деспота Стефана Лазаревића, до Вука Караџића, Доситеја Обрадовића и владике Николаја. Мисионар културе, позоришта, уметности, лепе речи и хуманих вредности живота, реторичар, беседник и непревазиђени говорник с осебујним баршунастим баритоном који су многи покушавали да имитирају. Протагониста и монодрамиста на хиљаде представа које је без хонорара одржавао по целој Србији и готово у сваком, па и најзабитијем српском селу на Косову и Метохији – али и на престижним универзитетима и славистичким катедрама у Америци, Канади и Европи. Крајем седамдесетих година прошлог века – утемељивач отвореног спомен-театра античког типа „Слободиште“ у Крушевцу, у којем је провео најплодоносније дане свог живота. Угледан, честит и поштован свуда и на сваком месту где год се појави и каже коју реч – носио је ореол народног уметника и просветитеља попут Вука, Доситеја и Васе Пелагића...

Супруг учитељице Милице са којом је у узорној брачној заједници провео више од пола века, отац сјајног професора физичке културе Ненада Брадића и чувеног редитеља и интелектуалца Небојше Брадића, угледни завичајац и сељанин заједничког нам родног села Медвеђе код Трстеника – и мој први учитељ глуме. Ко ме сам се делимично одужио тако што сам му поверио улогу свештеника Станислава у ТВ серији „Село гори“, коју је Моша одиграо тако маестрално и са покрићем – да је Његова светост патријарх српски Иринеј намеравао да га рукоположи у правог свештеника...

За који дан у згради Председништва Србије Момир Брадић неће заједно са осталим часним добитницима заслужно примити Вукову награду – за коју је био кандидован. Док је још био међу нама - на основу почетног рангирања предложених кандидата он је у првом кругу једногласно, неспорно и аklamацијом добио све гласове уваженог и ауторитивног жирија. Нажалост – према статуту овог високог признања Вукова награда се не додељује постхумно. Због тога нека ова апотеоза делу, лику и духовном трагу Момира-Моше Брадића буде моје лично и наше скромно одужење још једном великом човеку и Србину.

Који је толико много дао свом народу – а несразмерно мало узео и добио...⁷

⁷ Прилог је у целини објављен у дневном листу „Блиц“ 2. фебруара 2019. године у колумни „писма из провинције“.

Душан Јовић Ђуле, првак Трстеничког позоришта

ЗАВЕСА, НА ЈЕДНО РАЗДОБЉЕ

Чика Моша. Тако смо га звали ми у Трстеничком позоришту. У почетку. Касније, како смо расли, заједно са њим и позориштем, имали смо ту привилегију да га зовемо Матори. Бард. Громада на сцени, позоришни стуб и глумац до последњег даха. И глумачки учитељ многим генерацијама глумаца ове позоришне куће. Тако ћемо га се и сећати. Као великог глумачког и редитељског мага који је оставио неизбрисив траг у позоришном животу нашег града. Непосредног, духовитог, строгог у раду и пресрећног када је улога и представа добро одрађена. Са великим уметничким даром који је носио у себи и несебично га давао. Подршка позоришту током свих ових година. Један у плејади великих обновитеља рада нашег позоришта.

А почео је давне 1981. године са режијом „Сократа“. „Легенда о Бошку Бухи“ 1982. године, затим „Подвала“ 1983. и „Незапамћена представа Хамлета у селу Мрдуша Доња“ 1986. године. После паузе од 8 година поново се враћа режији у нашем позоришту. Године 1994. поставља на сцену легендарни текст „Камен за под главу“ и представу која ће променити живот позоришта и од које позориште незадрживо иде у највеће позоришне висине – „Царица Милица“.

То је и година када и ја стичем свог глумачког учитеља и пријатеља. Заувек. И био је увек ту за савет и поуку.

Цео свој живот посветио је фамозним „даскама које живот значе“ и од којих се није одвајао. Никад. Редитељ који је знао да цени глумце и да Вас поведе до достојанства. Задужбинар и ктитор културног живота нашег града.

Памте се велелепне академије за које је написао сценарио и режијски поставио: „200 година школства у општини Трстеник“, 2013. године из које је проистекла Момирова режијска круна и највећа културна вредност нашег града – Светосавска академија „Теби и нама на част“ у Народном позоришту у Београду, 2014. године. Потом, исте године, свечана академија поводом дана ослобођења Трстеника и 100 година од почетка Великог рата „Сећање на велике дане“ и 2016. године свечана академија поводом откривања споменика кнегињи Милицы „Од рода светла и славна“.

Ето, то је аманет који нам је наш Моша оставио. Да га чувамо и очувамо. И на самом крају, када су се позоришна светла угасила и када је пала завеса на једно раздобље у историји српског позоришта, ра-

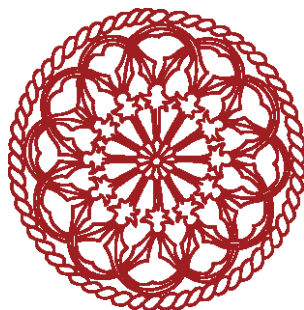
здобље великана на сцени, верујем да ћеш на небу поставити представу са твојим трстеничким глумцима, Медом, Зокијем, Клингом, Гогом, Владом, Миром, Радетом... који те тамо чекају... Каква ће то представа бити!

Трстеничко позориште ти се захваљује на овом аманету и части што си део свог живота и каријере посветио овом театру, а породици изражавамо дубоко поштовање.

Мени остаје привилегија што сам сарађивао и играо са Мошом, што ме је научио и пренео жеђ за глумом и огромну, недохватљиву и неупоредиву радост играња. Хвала ти, Матори. За крај ти приносим песму Бране Петровића „Морава“ коју си највише волео и најчешће казивао.

Збогом, маестро!⁸

⁸ Изговорено на комеморацији у Трстенику 6. децембра 2018. године.

διοϊραφυје

БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ УЧЕСНИКА И АУТОРА ПРИЛОГА

АЛЕКСИЋ (Мирољуб) Јана рођена је 1984. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на студијском програму Српска књижевност и језик са општом књижевношћу. Докторску дисертацију „Милан Кашанин као тумач нове српске књижевности“ одбранила је 2016. године на истом факултету. Добитница је награде из фонда Радмила Поповић за најбољи дипломски рад из предмета Српска књижевност XX века, одбрањеног на Филолошком факултету у Београду 2009. године. Постдокторско усавршавање обавила је на Универзитету у Венецији, при Одсеку за славистику Департмана за лингвистику и компаративне културне студије (Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati, Università Ca' Foscari Venezia, Italia) под менторством проф. др Александра Наумова.

Објавила је две монографије из области теорије књижевности и књижевне критике: *Ојседнућа прича: Поетика романа Горана Пејровића*, Службени гласник, Београд, 2013. и *Жудња за лепошом и савршенством: Теоријска димензија књижевноуметничког стваралаштва*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2014, као и три збирке песама: *Топао камен*, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак, 2014, *Ушјање*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, библиотека „Поезија, данас“, 2017, *Аријел аноним*, Завод за проучавање културног развика, Београд, 2018. Саставила је антологију прича, документарне и мемоарске прозе *Приче, сећања, сведочанства*, у оквиру Антологијске едиције „Први светски рат у српској књижевности“; том 2. Београд: Службени гласник, 2018. Заједно са Ђорђем Нешићем уредила је *Књижевни и критичарски ојус Милана Кашанина*, зборник радова с Међународног научног скупа одржаног у Даљу и Белом Манастиру, 29. и 30. септембра 2017, Културно-научни центар Милутин Миланковић – Институт за књижевност и уметност, Даљ – Београд, 2018, као и темат „Милан Кашанин: књижевник, историчар књижевности и уметности“, *Књижевна историја*, Институт за књижевност и уметност, Београд, бр. 165, 2018.

Поезију, критику, научне радове и есејистику објављује у књижевној и научној периодици и зборницима.

Запослена је на пројекту *Кулуролошке књижевне теорије и српска књижевна критика* Института за књижевност и уметност у Београду као научни сарадник.

АНУШИЋ Анђелко (1953, Градина, Сува Међа). Песник, прозни писац, есејиста, књижевни критичар, антологичар, публициста. Школовао се у Петрињи и Загребу, где је живео до избеглиштва, маја 1991. године. Радио као новинар (дописник и сарадник бројних југословенских и српских листова) и уредник у Издавачкој делатности „Гласа српског“ у Бањој Луци (1999-2008).

Објавио је шеснаест песничких збирки; седам књига приповедака; пет романа; монодраму; књигу песама за децу; две књиге есеја; и брeвијар новинарско-публицистичких текстова. Приредио је и две песничке антологије.

Заступљен је у лектири (у Републици Српској, као и у заједничкој наставној језгри у Федерацији БиХ, за девети разред основне школе); антологијама и прегледима српске савремене поезије и приповетке. Његова поезија и проза преведени су на енглески (роман *Силазак Сина у сан*), француски, руски, бугарски и македонски језик.

Овенчан је угледним књижевним наградама: „Бранко Ћопић“ при САНУ; „Печат вароши сремскокарловачке“; „Стражилово“; „Сарајевских дана поезије“; „Удружења књижевника Републике Српске“; „Светозар Ћоровић“; Међународна награда „Шушњар 2017“ за целокупно књижевно дело; Фондација „Петар Кочић“; „Младен Ољача“; „Константинове визије“; „Златна сова“; „Бранко Марчета“; „Станко Ракита“; „Гордана Тодоровић“; „Тома Радосављевић“; „Годишња награда“ (2018) Удружења књижевника Републике Српске за најбољу књигу; „Браћа Мијцић“...

Живи у својим књигама, и повремено на Фрушкој гори, а станује у Новом Саду.

БАКИЋ Мерима рођена је 1971. године у Београду. Дипломирала на Факултету примењених уметности у Београду 2004. године у класи Слободана Ђуричковића на одсеку Зидног сликарства – смер Рестаурација и конзервација.

Самосталне изложбе и радови: *Слике – Проспори меланхолије*, Уметничка галерија „Стара капетанија“ Земун, 2014; *Мозаик у проспору*, Ресторан „Адмирал“ Херцег Нови, 2008; *Слике*, Велика галерија Централног дома Војске Србије, Београд, 2007; *Мурал*, Дом културе у Рибници, Краљево, 2005.

Колективне изложбе: *Љубосињски запис*, Ликовни салон Дома културе Трстеник, „Јефимијини дани“ 2018; Е галерија – ШУНД, Executive Group, Београд, 2016; *Ошворени октобарски салон*, Циглана

„Клуб љубитеља тешке индустрије“, Београд, 2015; „Ноћ музеја“, Атеље на отвореном, Краљево, 2009; *Елада у срцу*, Друштво српско-грчког пријатељства, 2008; *Суворборски предели виђени оком и кистом*, Велика галерија Дома Војске Србије, 2000; *Цршежи у материјалу*, Галерија „Кућа Ђуре Јакшића“, 2000.

Ликовне колоније: УЛУС – Сликарска колонија, 2014; Ликовна колонија „Чарапићев брест“, Авала, 2012; „На крову“, Дом Војске Србије, 2009; Гимназија у Краљеву поводом стогодишњице, 2009; 101 сликар, Краљево, 2008; Ликовна колонија Топола, 2007; У срцу Шумадије – Рајац, Централног дома Војске Србије, 2007; Колонија зидног сликарства, Рибница – Краљево, 2005...

БЈЕЛАНОВИЋ Недељка рођена је 1984. године у Сарајеву. Основну школу и гимназију завршила је у Вишеграду. Дипломирала је и завршила мастер студије на Групи за српску књижевност и језик Филолошког факултета у Београду. Докторску дисертацију „Поетика прозе Момчила Настасијевића“ одбранила је 2016. године. Од марта 2011. године запослена је као научни истраживач сарадник на Институту за књижевност и уметност у Београду, на пројекту „Смена поетичких парадигми у српској књижевности XX века: национални и европски контекст“. Учествује на многим домаћим и међународним научним скуповима и објављује радове у националним и иностраним публикацијама.

Селективна биографија: „Мотив тијела и тјелесности у роману *На Дрини ћуприја*“, у: Андрићева ћуприја, ур. Бранко Тошовић, Institut fur Slawistik der Karl-Franzens-Universitat Graz, стр. 479-491, 2013; „Флора Оскара Давича“, у: *Песничка поетика Оскара Давича*, зборник радова, Поетичка истраживања, књ. 15, стр. 235-255, Институт за књижевност и уметност, 2013, Београд; „Неки наратолошки аспекти приповједака за дјецу и бајки Десанке Максимовић“, у зборнику: *Над целокупним делом Десанке Максимовић, Задужбина Десанке Максимовић*, Београд, 2013, ур. Станиша Тутњевић, стр. 203-214; „Граница илузије и илузија границе: ко коме приповиједа у романима Михаела Ендеа“, *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu*, God. 39, br. 1 (2013), стр. 16-25; „Настасијевићева проза: традиција и савремени токови“ Филолошке студије, Годиште XIV, бр. 2 (2016), стр. 65-72; „Прожимање наративних сензибилитета: Иво Андрић и Исак Самоковлија“, *Дело Иве Андрића*, зборник радова, Научни скупови САНУ, књ. 170, Одељење језика и књижевности, књ. 30, стр. [567]-580, Београд, 2018;

„Наративни сентимент – (поновно) појмовно одијевање прозне емотивности“, Књижевна историја, год. 50, бр. 164 (2018), стр. 177-204; Монографија: *Одбела шајна: поетика прозе Момчила Насијасијевића*, 223. стр., предговор: Душан Иванић, Принцип, Просвета, Београд, 2018.

ВЕЛИЧКОВИЋ Ана је рођена у Приједору 1964. године. Завршила је Уметничку школу „Ђорђе Крстић“ у Нишу. Дипломирала је 1989. године на Академији примењених уметности у Београду, смер – сликарство у класи професора Владимира Тодоровића и на одсеку за конзервацију и рестаурацију код професора Милорада Медића, код кога исте године уписује постдипломске студије при Народном музеју у Београду.

Живи у Трстенику где и ради као професор ликовног образовања у Гимназији „Вук Караџић“.

Поред сликарства, мозаика и керамике професионално се бави и иконописом и рестаурацијом и конзервацијом дуги низ година.

Самостално је осликала иконе за иконостасе у црквама: Рођење Христово у Рашевици код Параћина, Светог Николе у Раљи код Смедерева, Светог цара Константина и царице Јелене у Коретишту на Косову, Свете Тројице у селу Лазаревцу, Вазнесења Христовог у Оџацима код Трстеника..., као и велики број икона које се налазе у приватном власништву и у многим институцијама, као и у манастирима и црквама широм Србије и у иностранству.

Излагала је самостално у Трстенику 1988. године и на многим групним изложбама у Србији. Више пута је учествовала на сликарским колонијама и манифестацији „Јефимијини дани“.

За свој рад је добитник више епархијских Грамата, друштвених признања и захвалница.

ВУКЧЕВИЋ Јелена рођена је 1983. године у Крушевцу. Дипломирала 2007. године на Филозофском факултету у Нишу група за историју, као најбољи студент у класи, на тему „Трстеник између два рата“ код проф. др Слободана Ђ. Керкеза. На позив њеног ментора, академика Радивоја Радића, јануара 2008. године уписује докторске академске студије историје на Филозофском факултету у Београду.

Запослена је у Музеју Народног универзитета Трстеник. Организатор је већине пројеката и изложби поменуте установе.

Коприређивач је књиге *Рајни дневник 1918-1919*. генерала Душана Додића, а за књигу *Трстенички мостови*, аутора Драгише Трошића, написала је уводни текст о историјату Старог моста. Објављује и

презентује радове на научним скуповима и у часописима, од којих издвајамо следеће: „Пуковник Рајевски“, „Русија данас“, Београд, 2011; „Прилог историји стопањске цркве Светих апостола Петра и Павла“. „Најстарија документа“, Центар за црквене студије, Ниш, 2013; „Руски свештеници белоимигранти између два светска рата у Трстеничком срезу“, „Жупски зборник“ 6/7, Александровац, 2013. Покретач је часописа студената историје „Деспот“ у Нишу.

Тренутно је на специјалистичким студијама Византологије и на докторским академском студијама историје на Филозофском факултету у Београду.

Живи и ради у Трстенику.

ДЕНИЋ Сунчица – биографија објављена у склопу прилога Награда „Јефимијин вез“ на стр. 25.

ДОДИЋ Даница-Дана рођена је 1954. године у Милутовцу код Трстеника. Дипломирала је на Факултету политичких наука у Београду. Живи и ради у Паризу.

Члан је Удружења књижевника Србије и Удружења књижевника „Седмица“ у Франкфурту на Мајни. Такође, сарадник је и писаца Косова и Метохије из Косовске Митровице.

Књиге песама: *Само Стих*, 1998; *Париска свиџања*, 2003; *Платино времена*, 2005. Све њене књиге су двојезичне – на српском и француском језику.

Поезија јој је преведена на: француски, руски, бугарски, македонски и пољски језик и заступљена је у многим антологијама и часописима словенских народа.

Учесница је и сарадник многих књижевних фестивала у Србији и у свету. У оквиру међународног фестивала поезије „Смедеревска песничка јесен“ објављена јој је књига изабраних песама (2009). Објављена збирка поезије *Невреме* 2014. Учесник је манифестација „Јефимијини дани“ у манастиру Љубостиња код Трстеника и Дани словенске писмености и културе „Ђирило и Методије“ у Русији. У Тверу јој је додељена „Благодарница“ Удружења књижевника Русије (2013).

Добитница је многих признања и награда: „Смедеревски Орфеј“, „Златна значка“ КПЗ Србије и Министарства за дијаспору Србије, Медаља и Повеља „Сима Матавуљ“ Удружења књижевника Србије (2015); „Летеће перо“ у Варни, Бугарска (2017). Признање за учествовање и сарадњу од Српског Културног Центра у Будимпешти 2016. Добитник награде за поезију на „Песничким сусретима“, године.

На њене стихове компоноване су „Соло песме“ 2018. године и „Стара планина“, издата и компонована на ЦД-у у аранжману наше оперске диве Тање Андријић. Такође, одређени текстови су компоновани од познатог српског композитора, Мирољуба Аранђеловића Расинског.

Поред тога води и литерарну секцију српске дијаспоре у Паризу и покретач је и организатор „Сабора песника српске дијаспоре“ у оквиру „Песничког пролећа“ које се одржава сваке године у катедралном храму Св. Сава у Паризу.

ЋИЛАС Гордана рођена је 1958. године у Накову, крај Кикинде. Објавила је књиге поезије: *Пред ојлегалом* (Нови Сад, 1985), *Господине, господине* (Нови Сад, 1989), *Царски врћи* (Нови Сад, 1996), *Звезда јуна* (Нови Сад, 2002), *Успушна станица* (Пожаревац, 2005), *Учићел сећања* (Нови Сад, 2009), *Сећање које се није догодило* (Нови Сад, 2011), *Друје ствари* (Нови Сад, 2012), *Била сам послушно дрво* (изабране и нове песме, Нови Сад, 2012), *Север, удаљен звук* (Краљево, 2015); *Свакидашњи хлеб* (Прибој, 2018).

Књиге *Шест посленика Библиотеке Матице српске* (Нови Сад, 1998), *Tribina mladih: 1954-1977* (са N. Mamulom, Novi Sad, 2004), *Мара света Petrovaradinske tvrđave* (са B. Popržanom, N. Mamulom, Đ. Pisarevim, Novi Sad, 2005), *Bibliografija INDIS 1976-2009* (са Svetlanom Vuković, Novi Sad, 2010), *Библиографија Сусрећа библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића : Инђија : 1983-2016* (са Маријом Јованцаи, Инђија, 2017).

Приредила је књиге *Речи и време* (изабрани текстови Милана Пражића, Нови Сад, 2002) и *Ошворени свет* (изабрани преводи Душка Вртунског, Нови Сад, 2003), *Библиографија радова академика Милеве Првановић* (Нови Сад, 2012), *Моја биографија* (аутобиографија Ђорђа Лазаревића, са Драгом Његованом, Нови Сад, 2013), *Библиотека Матице српске : водич* (Нови Сад, 2016), *Лазаревићи : Нови Сад – Темишвар – Панчево* (Нови Сад, 2018), *Милан Лазаревић – Суботице и недеље* (Нови Сад, 2018).

За књигу *Учићел сећања* добила је награду „Печат вароши сремскокарловачке“, 2010, за књигу *Сећање које се није догодило* награду „Милица Стојадиновић Српкиња“, 2011, „Годишњу награду Накова“, 2014. за изузетан допринос развоју културе и за књигу *Север, удаљен звук* на-

граду „Раде Драинац“, 2016; Награду „Венац Лазе Костића“, 2018, Награду „Душан Панковић“ за изузетна остварења у области српске библиографије.

Ради као помоћник управника за чување и коришћење публикација у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.

ИВКОВИЋ Лепомир рођен је 1959. године у Београду. Завршио је Факултет драмских уметности, смер – глума, у класи Миленка Маричића.

Стални је члан Народног позоришта у Београду од 1985. године, а улоге и представе у којима тренутно глуми су: Новак Секуловић („Велика драма“), Мишић, нотарош („Кир Јања“), Тони („Рибарске свађе“), Степан, Кајгана („Женидба“), Густав („Дама с камелијама“), Јовица Јерковић („Народни посланик“).

Поред улога у позоришту остварио је запажене улоге и у телевизијским серијама, тумачећи епизодне улоге, од којих су најпознатије у серији „Полицајац са Петловог брда“, „Срећни људи“ и „Будва на пјену од мора“.

За свој глумачки рад награђиван је Наградом за сценски говор у представи „Лазар, велики кнез“ – 1990. године у Ужицу, Наградом за епизодну улогу у представи „Лари Томпсон – трагедија једне младости“ у Звездара театру и јавне похвале Народног позоришта за представу „Солунци говоре“ и „Потера за златом“.

ИЛИЋ Слађана (Краљево, 1974) дипломирала је 26. децембра 1998. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, на студијској групи Српски језик и југословенске књижевности.

Магистарски рад „Моралистичке идеје у поезији Јована Стерије Поповића“ одбранила је 2005. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду (ментор проф. др Мило Ломпар).

Докторску дисертацију „Политички дискурс у приповеткама Радована Белог Марковића“ одбранила је 29. септембра 2016. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду (ментор проф. др Добровоје Станојевић).

Докторску дисертацију „Типови фантастике у прози Радована Белог Марковића“ одбранила је 30. септембра 2016. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (ментор проф. др Сава Дамјанов).

Објавила је збирку књижевних критика *Нешто се ипак догодило: Огледи о савременој српској прози сезоне 2000-2004*. (Агора, Зрењанин, 2005), збирку прича *Женски – у што техника* (Дерета, Београд, 2014), која се нашла у ужем избору за Андрићеву награду, научну монографију *Државна живописиња – Полишика и људи у прози Радована Белої Марковића*, Градска библиотека Лајковац, 2018.

КРАЉ Милица рођена је 1953. године у селу Каменару код Крушевца. Српски језик и југословенску књижевност студирала је на Филозофском факултету у Приштини.

Објавила је књиге поезије: *Двери, Од светлости светлости, Људско месо* (два издања) – *Небом расла бела црква, Засејах лан, Икона Грдана, Леи Јован, Момачка грана, Чрнаница* (изабране и нове песме).

Објавила је следеће књиге: *Зайламити са усана ружа* (антологија српске и светске љубавне поезије), *Сневне Евине кћери* (антологија женског песништва у Црној Гори), потом књигу есеја о песницима самоубицама *Мајстори смрти* и панорамски преглед *Савремена српска поезија у Црној Гори, Јелена Лазаревић-Балић – владарка и песмошворка, Арахине ниши* (есеји).

Добитница је књижевних награда: „Марко Миљанов“ Удружења књижевника Црне Горе, „Печат Унирекса“, „Повеља кнез Лазар“, „Видовданска повеља“, „Радован Зоговић“, Награда „Стварање“ књижевног часописа „Стварање“, „Златна струна“ Смедеревске песничке јесени, „Златно галебово перо“, „Моравски цароставник“ и „Трагом Настасијевића“.

Члан је Удружења књижевника Црне Горе и Удружења новинара Србије и Црне Горе и добитница је годишње новинарске награде 2014. године. Уредница је трибине „Ријеч“ Удружења књижевника Црне Горе.

Песме су јој заступљене у антологијама, изборима, зборницима и панорамама.

Живи у Подгорици и Каменару.

МАРТИНЧИК Сергејевна Ана – биографија објављена у склопу прилога „Љубостињско гостољубље“ на стр. 59.

МИХАИЛОВИЋ Мирослав-Цера рођен је 16. априла 1955. године у Преображењу, недалеко од Врања. Пише, углавном, поезију. Превођен је и награђиван. Заступљен је у школским уџбеницима и у бројним зборницима и антологијама у земљи и иностранству.

Приредио је Изабрана дела Борисава Станковића I-III, Плутос, Врање, 2014. О његовом стваралаштву, поводом Змајеве награде, објављен је зборник радова *Поезија Мирослава-Цере Михаиловића*, Матица српска, Нови Сад, 2011.

Објављене књиге: *Трчи народ*, Београд, 1983; *Књиџа четворице*, Врање, 1985; *Паника*, Приштина, 1987; *Проблем бр. 1* (за децу), Врање, 1988; *Ђаво преже аџа*, Ниш, 1990; *Прилике су џакве*, Београд, 1990; *Мешла за по кућу*, Нови Сад, 1993; *Кърјене на уџробаџа*, Софија, 1996; *Лом*, Београд, 1999; *Сврџка у Несврџу*, Београд, 2000; *Крај ће каже*, Београд, 2003; *Кључне џачке*, Београд, 2004; *Сол на рану* (два издања), Београд, 2004; *Довде ми је више* (за децу), Београд, 2007; *Сличице из Ли-џсандрије*, Београд, 2010; *Паника у џарламенџу* (плакета), Врање, 2010; *Трчи народ* (друго, измењено и допуњено издање), Београд, 2013; *Длака на језику*, Краљево, 2014; *Појлед са коца*, Сремски Карловци, 2016; *Падање са дна*, Сремски Карловци, 2017; *Није неџо*, за децу, Сремски Карловци, 2018; *Сол на рану* (треће, допуњено издање), Београд, 2018.

Важније награде: „Печат вароши сремскокарловачке“, „Драинац“, „Змајева“, „Ђура Јакшић“, „Стеван Пешић“, „Косовски божур“, „Заплањски Орфеј“, „Кондир Косовке девојке“, „Змајев песнички штап“ (награда Змајевих дечјих игара), „Бранко Ђопић“ (награда САНУ из Фонда „Бранко Ђопић“), „Велика јубиларна медаља“ УКС, „Златни прстен“ (међународна награда из Фонда „Македонија презент“ и ИК „Феникс“).

Уредник је у Књижевној заједници „Борисав Станковић“ и уређује часопис „Искон“ Православне Епархије врањске.

МИШИЋ-Пејовић Јадранка рођена је у Нишу 1960. године. Дипломирала је на Сликарском одсеку Факултета примењених уметности у Београду 1989. године. Магистрирала је на истом факултету 2003. године.

Радила је у Уметничкој школи у Нишу од 1995. до 2005. године. Од 2005. године ради на Факултету уметности у Нишу где предаје предмет Сликарска технологија.

Своје радове је излагала самостално петнаест пута. Групно је излагала у земљи и иностранству преко осамдесет пута.

Објавила је монографију *Мозаици Ниша* 2014. године. Одржала је више предавања о техници и развоју мозаика.

Њени радови су објављени у више часописа и публикација.

МЛАЂЕНОВИЋ Р. Драган, композитор, диригент, вокални и инструментални солиста камерне музике. Рођен у Београду (1951), студирао дириговање у класи проф. Душана Сковрана (Факултет музичке

уметности, Београд), а композицију код академика Душана Радића (Академија уметности, Нови Сад). Поред музике, на београдском Филозофском факултету студирао је класичну филологију. Са двојицом колега, Миомиром Ристићем и Љубомиром Димитријевићем, 1969. године основао је Ансамбл „Ренесанс“, с којим је као солиста гостовао у скоро свим земљама Европе, у Сирији (1982), Алжиру (1986), Ирану (2018)...

Исте године основао је Омладински хор при Вазнесенској цркви, којим је руководио као диригент и за који је написао своје прве духовне композиције. Године 1987. основао је Певачку дружину „Руковет“ с којом је гостовао у Италији, Холандији, Мађарској и на Кипру. На Васкрс 15. априла 1990. године. Академски хор „Обилић“ и диригентом проф. Даринком Маровић-Матић извео је у Коларчевој задужбини његову композицију „Јутрење на Васкрс“.

Композиције Драгана Млађеновића изводили су, снимили и објавили Дивна Љубојевић и „Мелоди“. Духовне песме изводили су и изводе и хорови „Мокрањац“ при Храму Светог Саве и хор Цркве Лазарице из Крушевца. Као композитор српске духовне музике, диригент, музиколог-истраживач и црквени појац солиста представио се 2013. године у збирци *Стиазама духовним* (издавач Бивеко, Београд), а као певач српских традиционалних песама код истог издавача објавио је дискове „Певање српско“ и „Песме из Србије“.

Добитник већег броја награда међу којима су најзначајније: „Златна значка“ Културно-просветне заједнице Србије (1990); Плакета „Мокрањчеви дани“ (1990); „Повеља Карађорђевића“ (1996); Плакета „Бели анђео“ (1999). Као солиста Ансамбла „Ренесанс“ са својим колегама поделио је и „Вукову награду“, „Златну плакету“ Медитеранског фестивала у Барију (Италија), Годишњу награду града Београда, итд.

МУЈОВИЋ Вјера је српска позоришна и филмска глумица. Рођена је 1972. године у Подгорици. Живи у Београду. Дипломирала глуму на Факултету драмских уметности у Београду, у класи проф. Предрaга Бајцетића.

Значајније улоге у позоришту: Успавана лепотица у „Алиса у земљи чуда“, Принцеза Јевдокија у „Светом Сави“, Тајкен у „Јдраловом перју“, Серена у „Злом патуљку“, Анастасија у „Мачору у чизмама“, Јевдокија у „Царевом заточнику“, Џенис Викери у „Утицају гама зрака на сабласне невенe“, Ана од Аустрије у „Три мускетара“, Соњечка Холидеј М. Цветајеве, Лена у „Бергмановој сонати“, Магдалена у „Дому Бернарде Албе“, Јудита у „Хебеловој Јудити“, Силвија Плат у „Труну у оку“, Аглаја у „Идиоту“, Лолита Владимира Набокова...

Телевизија: Нушићев „Свет“, Лазићев „Колибаш“, „Снохватица“, „Ориђинали“, „Мина“ (Мина Караџић), „Село гори, а баба се чешља“, „Мој рођак са села“, Олга Јанчевецка...

Радила је у позоришту и на филму у Санкт Петербургу, Москви и Паризу: Дуети, Молинос, Le Bifteck, Spleen... Гостовала у Русији, Украјини, на Северном поларном кругу, Грузији, Јерменији, Шведској, Италији, Грчкој, Пољској, Хрватској, Француској...

Снимила два музичка ЦД-а: „Viens“ на француском језику и „Зачем“ са руских песама.

С руског превела роман *Циници* А. Маријенгофа (Дерета, 2004), драму А. Гетмана (по роману Набокова) „Дама, краљ, пуб“, а са француског комад Жака Дуајона „Освета једне жене“. Аутор је две књиге прозе: *Рејсџар креветџа, чежњи и ојомена* (Народна књига, 2001) и *Нисам овако замишљала живоџи* (Чигоја штампа, 2007).

Награде: „Златни витез“ у Москви за улогу Аглаје у представи „Идиот“, награда „Мата Милошевић“, награда за најбоље глумачко остварење за улогу Соњечке на XXIV Фестивалу руске класике, прва награда на фестивалу монодраме „Zvaigzne“ у Риги (Летонија), три награде на позоришном фестивалу „Wrosta“, у Вроцлаву у Пољској, „Златни беочуг“ Културно-просветне заједнице Београда (2019)...

НЕДИЋ Тијана – рођена 1998. године у Крушевцу. Основно школско образовање стекла у Великој Дренови, а Гимназију „Вук Караџић“ завршила у Трстенику. Упоредо са средњим образовањем завршила и Музичку школу „Корнелије Станковић“ такође у Трстенику, смер српско традиционално певање, као и соло цез певање. Учествовала на многим фестивалима и манифестацијама.

После завршене гимназије, добила је стипендију за студирање у Русији. Тренутно живи и студира у Јелецу, граду побратиму Трстеника. Успешно завршава другу годину студија на Факултету туризма.

НЕШИЋ Ђорђе је рођен 1957. године у Бијелом Брду код Осијека. Дипломирао на Филолошком факултету у Београду (група југословенске књижевности и српскохрватски језик).

Објављена дела: *Прв сумње у јабуци раздора*, Београд, 1985; *Сурођаџи*, Београд, 1990; *Чекајући Сиворишеља*, Врбас, 1995; *Харонов чамац*, Београд, 1998; *Прозор кроз који Дунав тече*, Загреб, 2000; *Лук и вода, завичајни рјечник*, Загреб, 2004, 2012; *Граница*, Загреб, 2006; *Боље је биџи у мањини*, Београд – Загреб, 2015; *Полој*, Аранђеловац, 2016; *Сунце и лед*, Чачак, 2018.

Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево објавила је 2016. године зборник радова *Ђорђе Нешић, ђесник*.

Песме Ђорђа Нешића заступљене су у бројним антологијама поезије и преведене на неколико језика.

Награде: „Бранкова награда“ 1985; „Лаза Костић“ и „Милан Лалић“ 1995; Плакета „Сарајевских вечери поезије“ 1999; „Сава Мркаљ“ (Хрватска) 2010; „Жичка хрисовуља“ 2015; „Петровдански вијенац“ 2016; Плакету „Никола Тесла“ (Хрватска) 2018; „Дисова награда“ 2018; „Културни образац“, Министарства културе и информисања Републике Србије 2018.

Члан је Одбора САНУ за динамику климатског система Земље и дело Милутина Миланковића. Управник је Културног и научног центра „Милутин Миланковић“ у Даљу.

Као управник КНЦ „Милутин Миланковић“ организовао је низ научних манифестација посвећених Миланковићу, као и четири научна скупа посвећена Јакову Игњатовићу, Ђорђу Оцићу, Милутину Миланковићу као књижевнику и Милану Кашанину, те уредио зборнике с ових научних скупова.

Живи у Бијелом Брду и у Сомбору.

НОВКОВИЋ Мирјана је рођена 1986. године у Новом Саду. Завршила је средњу школу за дизајн „Богдан Шупут“, смер – ликовни техничар у Новом Саду. Дипломирала је сликарство 2010. године у класи проф. Душана Тодоровића на Академији уметности у Новом Саду.

У току студирања и након дипломирања излагала на многим групним изложбама и учествовала на бројним ликовним колонијама у земљи.

Радила је као професор у основним школама „Свети Сава“ Руменки и „Михајло Пупин“ Ветернику.

Бавила се волонтерским радом и ликовним радионицама од којих издваја своје учешће у летњим радионицама за децу „Gioca Nosa“ 2018. у српској енклави на Косову и Метохији у селу Велика Хоча, под покровитељством хуманитарне организације „Amicci di Decani“, (Пријатељи манастира Високи Дечани).

Тренутно живи и ради у Руменки код Новог Сада.

ПУСЛОЈИЋ Адам рођен је 11. марта 1943. године у Кобишници код Неготина. Основну школу и гимназију похађао је у Кобишници и Неготину. Апсолвирао је на Филолошком факултету у Београду, Општу

књижевност са теоријом, 1967. године. Дебитује поезијом 1964. године у београдским „Видицима“ где објављује и прве преводе са румунског језика, песме Никите Станескуа.

Прву збирку песама *Постоји земља* објављује 1967. у „Видицима“, затим следе: *Падам ка небу* (Београд, 1970), *Идем смрти на подишивање* (Београд, 1972), *Племе* (Београд, 1977), *Дародавац* (Београд, 1980), *Окована уста* (Београд, 1982), *Калија на истоку* (Београд, 1987), *Крвоток* (Београд, 1987), *Музеј црне крајине* (Бор – Неготин, 1989), *Сарингар* (Нови Сад, 1997), *Очевидец* (Подгорица, 1998), *Здање источног илаци* (Београд, 1998), *Расцепник* (Београд, 2002), *Песме из Херисауа* (Сремски Карловци – Нови Сад, 2003), *Књижа Агамова* (Неготин, 2004), *Окајнице* (Београд, 2007), *Ваздушна линија смрти* (Београд, 2011), *Украјинко* (Смедерево, 2012), *Сабране песме у четири тома* (Београд, 2013), *Ој, на Косову* (2014) и *Тајна вечера у Осмици* (2015).

На румунском језику објавио је 11 збирки песама: *Плачем, не-плачем*, 1995; *Остатак*, 1998; *Стихови у ходу*, 2003; *Изасланик за снове*, 2006; *Брушено ћутање*, 2006; *Смрти, шта је вама?*, 2007; *Хајде да говоримо*, 2008. и песничку трилогију *Asimetria durierii* (Асиметрија бола), 2008–2009, *Mereor* (Полајано), 2013; *Exaltare din abis* (Занос из амбиса), 2016; *Inscriptii abrupe* (Стирмолави записи), 2016; *Saulmea* (Врхунац), 2016. Објавио је и око 80 књига превода са румунског и руског језика. Његове су песме превођене на многе светске језике.

Члан Удружења књижевних преводилаца Србије од 1969. године, као и Српског ПЕН центра. Почасни је члан Академије Румуније од 1995. године.

Добитник је бројних књижевних награда и признања у: Србији, Румунији, Италији, Русији, Немачкој и Македонији.

У Србији: „Вукова награда“, „Милан Ракић“, „Нолитова“, „Милош Н. Ђурић“, „Никола Тесла“, „Прстен деспота Стефана“, „Златни Орфеј“, „Иво Андрић“, „Златни беоцуг“... У Румунији: „Михај Еминеску“, „Луђијан Блага“... У Македонији: „Песничко жезло“ (Скопље).

Такође, добитник је и „Велике Базјашке повеље“ (2016) Савеза Срба у Румунији, за животно дело. Почасни је грађанин неколико градова у Румунији, Македонији и у Србији. Добитник је медаља „Никола Тесла“ у Немачкој, „Vergilius“ у Италији и Ордена „Михај Еминеску“ у Румунији и Молдавији.

Живи и ради у Београду и у Кобишници код Неготина.

РАДОСАВЉЕВИЋ Дејан је рођен 1981. године у Трстенику. Похађао Основну школу „Јован Јовановић Змај“ у Риђевштици и Стопањи, а затим Гимназију „Вук Караџић“ у Трстенику. Дипломирао је 2006. године на Одељењу за етнологију и антропологију на Филозофском факултету у Београду, радом „Политика идентитета на примеру три домородачке заједнице са југоистока САД (Катауба, Мисисипи Чокто и Ламби).

Учесник је многих теренских истраживања, научних скупова и курсева: Рибница и Огњаново (Бугарска), Јанина (Грчка), етнографска истраживања у области делте Дунава, село Сфнту Георге (Румунија), „Политика идентитета Хахола (Украјинаца) и Липовена (Руса старовераца) и њихова етногенеза“, научни скуп „Roaming anthropology school“, Етнографска истраживања у околини Књажевца, курс „Колонијално наслеђе, пример Индонезије (The Colonial Heritage, ex. Of Indonesia)“ у Краљевском музеју Холандије (Rijksmuseum) Амстердам, теренски рад Тршка црква, општина Жагубица, археолошко, етнографско и историјско рекогносцирање дела општине Трстеник (Стари Трстеник, Риђевштица, Округлица), археолошко, етнографско и историјско рекогносцирање дела општине Трстеник (Пољна, Медвеђа, Јеринин град у Грабовцу), научни скуп о Хомољу, Жагубица, етнографски теренски рад у општини Кучево и рекогносцирање територије општине Кучево.

Публиковао рад „О влашкој и српској претхришћанској митологији и религији“, у зборнику „Мума Падури“, Кучево, 2018.

Радови „Надгробници од студеничког мермера на територији општине Трстеник јужно од Западне Мораве“ и „Средњовековне некрополе на територији општине Трстеник“ су у припреми за штампу.

РАДУЛОВИЋ М. Марко је рођен 1984. године у Београду. Фебруара 2009. дипломирао је на Катедри за српску књижевност (група: Српска књижевност и језик са општом књижевношћу), на Филолошком факултету Универзитета у Београду, са дипломским радом под називом: „Мит, историја, култура у Великој Скиџији Миодрага Павловића“. У марту 2009. уписао је постдипломске докторске студије на истом факултету, на модулу књижевност – смер наука о књижевности.

Докторски рад „Српсковизантијско наслеђе у српској поезији друге половине двадесетог века (Васко Попа, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић)“ одбранио је пред комисијом у саставу проф. др Јован Делић (ментор), др Драган Хамовић (коментор) и проф. др Ирена Шпадијер (председник комисије), 2015, на Филолошком

факултету Универзитета у Београду. Ангажован је као научни сарадник у Институту за књижевност и уметност у Београду на пројекту „Смена поетичких парадигми у српској књижевности XX века“.

Објавио је монографију *Српско-византијско наслеђе у српском послерајном модернизму: Васко Поја, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2016.

Учествовао је у раду више националних научних скупова, а објављује у националним и међународним научним зборницима и научној периодици.

РИСТИЋ Иван је рођен у Призрену (1978), живи и ради у Крушевцу. Студије историје завршио је на Филозофском факултету у Нишу. Докторирао је на Катедри за општу савремену историју Филозофског факултета у Београду.

Бави се истраживањем спољне политике југословенске државе између два светска рата, историјом југословенске дипломатије, југословенско-бугарским односима, „македонским питањем“, питањима културе сећања и памћења после Првог светског рата, улоге стереотипа и представа о „другом“ у политичким процесима, као и „слике другог“ у српској и југословенској јавности после Првог светског рата.

Објавио је књигу *Милан Ракић у Софији* (Београд, 2018), у којој излаже резултате истраживања дипломатске делатности познатог песника Милана Ракића у Бугарској током 1920-их година (у оквиру монографије стручно је обрадио и приредио преко 80 докумената – дипломатску преписку Ракића, као и његову личну коренспонденцију), као и више од 20 научних радова у водећим домаћим научним часописима („Зборник Матице српске за историју“, „Токови историје“, „Историја XX века“, „Архив“, „Теме“, „Facta universitatis“) и зборницима радова са домаћих и међународних научних скупова.

Осим тога, објавио је и једну збирку поезије *Песме у (по)трешно време*, Београд, 2018, као и више кратких прича у различитим зборницима.

„РУКОВЕТ“ – Певачка дружина из Београда основана је 1987. године, а њен оснивач је Драган Р. Млађеновић. Посвећена је извођењу српске духовне и националне музике. Певачка дружина „Руковет“ је гостовала у Италији (1987), Холандији (1988), Мађарској (1990) и на Кипру (1992), и одржала бројне концерте у Србији. Међу последњима су Божићни концерт са композиција Драгана Млађеновића (Коларчева задужбина, Београд, 2017), Духовни концерт на „Јефимијиним данима“ (манастир Љубостиња, 2018) и „Светосавски концерт“ (Мионица, 2019).

С благословом блаженопочившег патријарха српског г. Павла, „Руковџ“ је од 1991. године објавила неколико аудио-касета и компакт-дискова: „Служба Светом Сави“, „Мир Божји – Христос се роди“, „Српско православнo појање“, „Видовдан“, „Срећна слава – Свети Никола“, „Из тмине појање“, „Музика старе Србије“, „Света Литургија на Васкрс“, „Света Србија“...

„РУНО“ – Етно група из Врњачке Бање постоји од 2004. године. Група се претежно бави истраживањем и чувањем старинског свирачког и певачког наслеђа, претежно српске културе, али и братских словенских народа. Последњих 15 година прикупљено је много теренских снимака на којима група базира свој рад.

Иза себе има неколико снимљених демо верзија, ауторску песму која је објављена на компилацији Словенских песама за културни центар „Скифски рог“ из Сибира. Неколико година је Етно група „Руно“ била пратећи ансамбл концерата који су приређивани за подизање манастира Ђурђеви Ступови. Последњих неколико година група традиционално учествује на манифестацијама „Козник – град витезова“, коју приређује Завичајни музеј Жупе и „Дани јоргована“, традиционалној манифестацији у знак сећања на догађај из XIII века када је краљ Урош Први из љубави према француској принцези, Јелени Анжујској, будућој српској краљици, одлучио да целу долину уз реку Ибар засади мирисним јоргованом.

Од 2017. године Етно група „Руно“ узима учешће и у оквиру манифестације „Саборовање у Лазаревом граду“ у Крушевцу, а 2018. године учествује и на престижном фестивалу „Јесен српске културе“ у кантону Тићино у Швајцарској.

Неки њени чланови се баве и градитељством традиционалних музичких инструмената, такође, чланови су врло активни и када су у питању едукативне радионице како у Србији, тако и у иностранству.

Чланови групе су: Александар Милутиновић (тамбура, кавал, саз, шаргија, фрула), Војкан Милутиновић (ћемане и вокал), Владан Ради-сављевић (гајде), Оливер Живковић (гоч), Милан Угриновић (фрула), Татјана Радић-Милутиновић и Анкица Мутавцић (вокали).

САВИЋ – монахиња Арсенија, настојатељица је манастира Сићево код Ниша. Рођена је 1977. године у Алексинцу. Завршила је средњу Уметничку школу „Ђорђе Крстић“ у Нишу, смер ликовни техничар

– дизајнер текстила и Факултет за рестаурацију и конзервацију у Београду, смер иконописање.

За распусте боравила је у манастиру Жичи и практично учила иконописање у њиховој иконописној радионици.

По завршетку студија и дипломског рада ступа у манастир Гргег 2002. године. Замонашена је у истом манастиру 2004. године где се бавила иконописањем у манастирској радионици.

У манастиру Сићеву је од 2014. године.

СОВРЛИЋ Новица је рођен 1956. године у Косовској Митровици.

Објавио је збирке песама: *Земља сиричева* (Београд, 1997), *Ниси иста* (Врање, 2003), *Чаџац* (Рашка, 2004, Косовска Митровица, 2017), *Гавранов љубац* (Косовска Митровица – Београд, 2016), збирку приповедака *Јелисаветин лакаџ* (Приштина, 2010) и приредио зборник поезије *Седмица на Ибру* (Косовска Митровица, 2015). Заступљен је у више зборника и антологија савремене српске поезије. Песме су му превођене на: пољски, чешки, шведски, румунски, енглески и француски језик.

Председник је Књижевног друштва Косова и Метохије, потпредседник Удружења књижевника Србије, почасни члан Удружења писаца „Седмица“ из Франкфурта на Мајни.

Добитник је „Златне значке“ КПЗ Србије 2002. године, као и књижевних награда: „Перо деспота Стефана Лазаревића“ Грачаница, 2003; „Григорије Божовић“ Звечан, 2011; „Лазар Вучковић“ Грачаница, 2012; „Златна струна“ Смедерево, 2014; „Тома Радосављевић“ Лепосавић, 2016; Високо интернационално признање Академије „Иво Андрић“, Београд, 2016; „Златни Орфеј“ Франкфурт на Мајни, 2017; „Књижевни бранови“, Струга, 2017; „Перо књаза Милоша“, Пожега, 2017; „Милутин Мијаиловић“, Горњи Милановац, 2017; „Повељу Струшких књижевних средби“, Струга, 2018.

Ожењен је, има четворо деце и живи и ради у Косовској Митровици.

СПАСОЈЕВИЋ – монахиња Теодора, рођена као Јованка Спасојевић 1968. године у Милутовцу у свештеничкој породици. Дипломирала на Природно-математичком факултету у Београду, смер – Општа биологија 1994. године. Исте године, одлази у манастир и започиње теолошке студије на Богословском институту Богословског факултета у Београду, на коме је дипломирала 1997. године.

Од 2001. године ради као наставник веронауке у Основној школи „Јован Јовановић Змај“ у селу Стопања.

Од 2012. године постаје игуманија и настојница манастира Велуђе, где и данас обитава. Иконописом се активно бави од 1999. године у иконописном атељеу манастира Велућа, где поред иконописца, монахиње Нине, учи иконопис.

Неки од значајнијих пројеката на којима је радила су осликавање иконостаса у црквама у: Рибарској Бањи, Јасиковици, Текијама, Рашанцима, Великом Шиљеговцу, Великом Крушинцу, Маскару, Срндаљу, Беласици и у цркви Светог Јована у Медвеђи.

Пројекте рестаурације старих иконостаса радила је у цркви Св. Апостола Петра и Павла у Пољни и цркви Вазнесења у Милутовцу.

Учествовала на 15. традиционалној изложби икона у Културном центру у Шапцу 2009. године. Такође, и на изложби икона у оквиру манифестације „Јефимијини дани“ у Трстенику 2009. године.

Имала је и своју самосталну изложбу икона у Дому културе у Варварину 2011. године.

СТАНКОВИЋ Весна је рођена 1972. године у Медвеђици. Још у детињству, са десет година се са породицом сели у Петровац на Млави где завршава средњу школу и започиње прве глумачке кораке у градском позоришту. После средње школе уписује Правни факултет у Београду, да би после треће године студија права уписала Факултет драмских уметности у Београду у класи проф. Владимира Јевтовића. Била је асистент на Академији уметности Ружици Сокић на катедри за глуму.

Са др Милованом Здравковићем основала је 1999. године Театар „Балкан Нови Покрет“ где је била аутор бројних представа као што су „Сан о Балкану“, „Вилинско коло“ и друге. За монодраму „Лина од камена тврђа“ Јована Д. Петровића добија две златне колајне на Фестивалу монодраме и пантомиме у Земуну, награду за најбољу женску улогу у Источном Сарајеву и награду за најбољу глумицу фестивала у Корчи. За монодраму „Милунка“ добија поново златну колајну за најбољу представу фестивала у избору публике.

На телевизији је остварила низ улога у документарним и играним формама, а на радију добија годишњу награду за најбољу глумицу у сезони. Добитница је „Златне значке“ Културно-просветне заједнице Србије за допринос у култури. Играла је готово на свим значајним сценама београдских позоришта.

Активно се бави педагошким и едукативним радом, најпре на Академији уметности, а потом у посебним програмима и радионицама. Са Театром „Балкан Нови Покрет“ учествовала је на бројним међународним фестивалима где добије значајне награде и похвале. Такође, њене представе су радо виђене на сценама широм Европе и другим континентима. Запослена је у Југословенском драмском позоришту у Београду.

СТЕВАНОВИЋ Зорка је рођена 1949. године у Чуругу. Завршила Средњу дизајнерску школу у Београду. Студирала на Филозофском факултету (одсек Историја уметности) у Београду. Похађала Школу старих сликарских техника у Сопоћанима.

Члан је УЛУПУДС-а од 1981. године са статусом самосталног уметника. Добила статус истакнутог уметника 2008. године.

Самосталне изложбе: *Иконе*, Галерија Фонтана, Сарајево, 1988; *Икона – слика – икона*, Музеј у Пријепољу, 2001; *Умрежено поље светиої и ирофаної*, Ликовна галерија Горњи Милановац, 2009; Галерија С, Кикинда, 2013; Косовска Митровица, 2015...

Важније групне изложбе: „Мајски салон“, Београд; „Арт-Екпо“, Лос Анђелес и Њујорк; „Октобарски салон“, Београд; „Балканске иконе“, Бризбејн; „Осамсто година Хиландара – Тајна иконе“, Београд; „Јефимијини дани“, Љубостиња – Трстеник; „L'art sacré de la tradition orthodoxe serbe“, Париз; „Иконе“, Руски дом – Београд; „Сусрет култура: Икона – поглед у вечност“, Милано; „Зимски салон“, Београд; „Православне иконе са територије Србије“, Мадрид; „Пергамент Србија“, УНЕСКО – Париз; „Дани иконописа у Србији“, Чачак; „Међународни бијенале уметности минијатуре“, Горњи Милановац; „Изложба слика – Уметничка збирка „Јефимијини дани“, Трстеник; „Савремена православна слика“, Врбас...

Награде: Откупна награда Републичког СИЗ-а за културу Београд, 1989; Плакета Мајске изложбе – Цвијета Зузорић, Београд, 1991; Плакета Мајске изложбе, Музеј 25. мај – Београд, 2002; Прва награда Зимског салона, УЛУПУДС, 2006; Прва награда сакралне уметности, Међународни бијенале уметности минијатуре – Горњи Милановац, 2008. и 2014...

ТОДОРЕСКОВ В. Драгана, књижевна критичарка, историчарка књижевности (Нови Сад, 1975). Дипломирала је 1999. године, а магистрирала 2008. са темом „Пародија и пародијски поступци у текстовима Јована Стерије Поповића“ и докторирала 2013. са темом „Модел

стварног у контексту аутореференцијалности поезије и прозе Јудите Шалго“ на Катедри за књижевност Филозофског факултета у Новом Саду.

Живи у Новом Саду и мајка је две ћерке.

Објавила је око 170 студија, есеја и критика посвећених српској књижевности XIX и XX века, као и књижевно-теоријским питањима. У „Летопису Матице српске“ приредила је три темата: о Ненаду Митрову, о Букеровој награди и о српском роману XIX века. Сарадник је бројних књижевних часописа.

Објавила је следеће књиге: *Стеријине љародије – искушења (посл)модерног чиниња* (Београд, 2009); *Дан, контекст, брзина ветра* (Панчево, 2010); *Писаћи даље – изабране кришке* (Нови Сад, 2012); *Тело песме* (Зрењанин, 2013); *Трајом кочења – присвајање, преодевање и раслојавање стварности у поезији и прози Јудите Шалго* (Нови Сад, 2014), *Збојом, причина истинно! – олеги о стварицама српских приповедача* (Нови Сад, 2015), *Јунаци наших вароши* (Нови Сад, 2017).

Приређене књиге: Тања Крагујевић: *Ружа, одиса – изабране песме* (Нови Сад, 2010); Ненад Митров: *Позно биље – сабране песме* (Београд, 2013); Ненад Митров: *Дневник* (са О. Карановићем, Нови Сад, 2014). Коауторка је у књигама: *Лаза Косић – Theses e scientiis juridicis et politics* (тезе из правних и политичких наука, превод са латинског језика и коментари Срђан Шаркић, приредио Душан Николић, Нови Сад, 2011) и *Лекискон мултикултуралности* (Нови Сад, 2014).

Учествовала је или учествује у раду неколико жирија за доделу књижевних награда: „Милица Стојадиновић Српкиња“, „Бранко Миљковић“ и др. Спољни је сарадник Књижевног клуба Хрватског културно-умјетничко-просвјетног друштва „Станислав Препрек“ у Новом Саду и уредник публикација овог Друштва.

„ТРАДИЦИЈА“ – КУД из Трстеника је друштво за неговање традиционалне песме, игре и обичаја Срба и основано је 2007. године, а као дечија фолклорна група „Ситан вез“ ради од школске 1997/1998. године. При друштву активно раде: фолклорни ансамбл – три старосне групе са преко 120 чланова, певачка група и оркестар, који прати све активности фолклорног ансамбла. Програм Друштва „Традиција“ састоји се од песама, игара и обичаја из различитих етнолошких региона Србије и све игре прати аутентична музика и ношња. Друштво је учествовало на многобројним културним манифестацијама, такмичењима и смотрама фолклора у земљи и иностранству и са многих по-

нело највиша признања. У периоду од 2007. до 2018. године, поред многобројних градова и насељених места у Србији, од Бујановца до Сомбора, реализована су и 48 европских гостовања и турнеја, приређено 124 наступа и концерата у: Немачкој, Швајцарској, Аустрији, Италији, Словенији, Чешкој, Словачкој, Мађарској, Румунији, Републици Српској, Грчкој, Македонији, Турској и Бугарској.

КУД „Традиција“ је добитник и највишег годишњег општинског признања у области културе. Оснивач и руководилац ансамбла је Драган Марковић.

ФИШИЋ Тијана рођена је 24. септембра 1966. године у Београду. Године 1984. уписује Факултет ликовних уметности у Београду, сликарски одсек на којем дипломира 1989. у класи проф. Момчила Антоновића, са темом писаног дела дипломског града: „Култура старог Мексика“. Од 1990. члан је конзерваторске екипе за фирму „Генекс“, на објекту Морска Капетанија, Сочи, СССР.

Магистрирала је 1993. године на ФЛУ у Београду и постала члан УЛУС-а и ради на конзервацији и рестаурацији у Саборној цркви у Београду и манастиру Студеница. У међувремену ради многобројне мурале по наруџби, као и ауторске мурале.

Постаје ванредни професор на предметима Цртање и Сликање на Факултету за уметност и дизајн Мегатренд универзитета Београд и Придружени члан најстаријег српског Уметничког удружења „ЛАДА“ у које улази као редовни члан 2011. године. Године 2009. постаје редовни професор на Факултету за уметност и дизајн Мегатренд универзитета у Београду.

Значајније самосталне изложбе: „Изложба цртежа“, Галерија ФЛУ, Београд, 1991; „Слике“, Мала галерија УЛУПУДС-а, Београд, 2002; (Слике) Галерија УЛУС-а, Београд, 2002; (Слике) „Јефимијини дани“ – Ликовни салон Дома културе, Трстеник, 2006; (Слике) Галерија Милене Павловић-Барили, Пожаревац, „Слике и светло“, Мала Галерија УЛУПУДС-а, Београд, 2011, „Ватра, вода и ваздух без земље“, Галерија „Атријум“ Библиотеке града Београда, 2012; „Фрагменти постојања – од нестајања ка целовитости“, Галерија УЛУС-а, 2017.

Значајније награде: Награда ФЛУ из Фонда Ђорђа Бошана, 1989; Награда за сликарство на 4. Пролећном аналу у Чачку и I награда Ликовне колоније „Орашац“ на Јесењој изложби у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“, Београд, 2000; Златна палета УЛУС-а на Пролећној

изложби у Београду и Награда „Милешевски анђео“ Уметничке колоније „Милешевска светлост“ у Пријепољу, 2003... Такође, учествовала је и на многобројним колективним изложбама широм Србије.

ШЕФЕР Слободанка је рођена 1953. године у Дуваништу у Мачви. Гимназију је завршила у Шапцу и исте године је примљена на сликарски одсек Факултета ликовних уметности у Београду. Дипломирала је 1976, а 1978. године завршила и постдипломске студије на истом факултету.

Члан је УЛУС-а и Удружења уметника Шапца од 1977, а Друштва српских уметника „ЛАДЕ“ од 1978, као и УЛУПУДС-а од 2012. године. Учествовала је на преко шест стотина ликовних изложби код нас и у иностранству.

Око 2.700 њених радова налази се у бројним колекцијама на свим континентима. Велики број њених дела је у музејско-галеријским установама некадашње Југославије, као и у многим државним и приватним колекцијама.

О њеном раду писали су ликовни критичари и историчари уметности, новинари, писци, песници, социолози културе, филозофи, колеге и људи различитих професија.

Године 2006. у издању „Дерете“, објавила је књигу *Исход сиреје гедине колибе*. Књига је посвећена најранијем детињству проведеном у селу Липолист и говори о народним обичајима у Мачви половином прошлог века. Имала је преко стотину самосталних изложби у готово свим изложбеним галеријама широм Србије. Неки од назива изложби су: „Нешто о мени плаво“, „Рајски вртови“, „У птици је песма“, „Цветна недеља“ итд.

Значајније награде: Награда за сликарство на XX изложби чланица УЛУС-а у Крагујевцу, 1992; Друга награда „Витала“ из Врбаса на конкурс „Сунцокрет“, 1995; „Златна значка“ Културно-просветне заједнице Србије, 1996; „Златни беоцуг“ Културно-просветне заједнице Београда, 2010; „Златна плакета“ 25. Београдског салона, 2018...

САДРЖАЈ

„ЈЕФИМИЈИНИ ДАНИ“ 2018.

ХРОНИКА

7

наџрада „јефимијин вез“

- Одлука жирија 11
- Александар Б. Лаковић
- „ДОЋИ НА ВИДОВДАН... ДОЋИ НА ЗЕБЊУ“ 12
- Сунчица Денић / Беседа на додели наџраде „Јефимијин вез“
- ДЕЛО ИЗНАД РЕАЛНОСТИ 17
- ПЕСМЕ 19
- БЕЛЕШКА О АУТОРУ 25

јесничка јриношења

- НОВИЦА СОВРЛИЋ 29
- МИЛИЦА КРАЉ 32
- МИРОСЛАВ-ЦЕРА МИХАИЛОВИЋ 34
- ГОРДАНА ЋИЛАС 37
- ДАНИЦА-ДАНА ДОДИЋ 40
- ЋОРЋЕ НЕШИЋ 42
- АНЋЕЛКО АНУШИЋ 44
- АДАМ ПУСЛОЈИЋ 49

љубосињско јосиљубље

- Ана Серјејевна Марџинчик / Белорусија
- ЉУДИМА ЈЕ ПОТРЕБНА ПОЕЗИЈА 55
- АНА СЕРГЕЈЕВНА МАРТИНЧИК / Биоџрафија 59
- ПЕСМЕ / Ана Серјејевна Марџинчик 60

од рода светла и славна

- Милица Краљ / Беседа
- ОД РОДА СВЕТЛА И СЛАВНА 75

сџарославник / „Окруїли сџо“: „Дозивања – средњовековно књижевно наслеђе у модерном српском јесништву“

- Јана М. Алексић
- СРПСКО СРЕДЊОВЕКОВНО НАСЛЕЂЕ И САВРЕМЕНО
- ЖЕНСКО ПЕСНИШТВО – ВИДОВИ ПЕСНИЧКОГ ПАМЋЕЊА 81
- Марко М. Радуловић
- СРЕДЊОВЕКОВЉЕ ЈЕЛЕ СПИРИДОНОВИЋ-САВИЋ И
- СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ XX ВЕКА 99
- Слађана Илић
- ЛАЗАРЕТИ И ЛАЗУРИ ЈЕФИМИЈИНИ И ЗЛАТЕ КОЦИЋ 109
- Драјана В. Тодоресков
- КОСОВСКИ ЈУНАЦИ ПОД КЉУЧЕМ 117

- Недељка Бјелановић ИНТИМНА ТОПОГРАФИЈА СРЕДЊОВИЈЕКОВЉА: ПОЕЗИЈА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ	123
ликовна ђриношења	
- „ЉУБОСТИЊСКИ ЗАПИС“ / Ана Величковић / Предговор	139
- Јагранка Мишић-Пејовић	141
- Монахиња Теодора (Сисасојевић)	143
- Мерима Бакић	145
- Мирјана Новковић	147
- Монахиња Арсенија (Савић)	149
- Слободанка Ракић-Шефер	151
- Зорка Сивевановић	153
- Ана Величковић	155
- Тијана Фишић	157
музичка ђриношења	
- Драган Р. Млађеновић ЈЕФИМИЈИНА „ТУГА ЗА МЛАДЕНЦЕМ УГЉЕШОМ“	161
фото-документација	
- ФОТОГРАФИЈЕ 31. „ЈЕФИМИЈИНИХ ДАНА“ /12-14. јун 2018/	167
ПРИЛОЗИ	
џрајови ђрошли	
- Дејан Рагосављевић СРЕДЊОВЕКОВНЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК	177
џрикази	
- Иван Рисић МОНОГРАФИЈА „ТРАГОМ ЈЕФИМИЈЕ“	203
- Јелена Вукчевић ГЕНЕРАЛ ДУШАН ДОДИЋ, ОСЛОБОДИЛАЦ СРБИЈЕ	207
џрозрака	
- Ђорђе Нешић МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ (1879-1958)	223
џоменик / сећања	
- Верољуб Вукашиновић ЈЕДАН БЕШЕ МИОДРАГ РАДОВИЋ	229
- Драгиша Баићоћанин ЈЕРОМОНАХ КИРИЛО ХИЛАНДАРАЦ	237
- МОМИР БРАДИЋ (1935-2018)	243
- БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ УЧЕСНИКА И АУТОРА ПРИЛОГА	251

Издавачи

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник
Народни универзитет Трстеник

За издаваче

Верољуб Вукашиновић,
Светлана Лазић

Уредник

Драгиша Батоћанин

Ликовни и технички уредник

Иван Величковић

Редакција

Драгиша Батоћанин, Верољуб Вукашиновић,
Верослава Јовановић, Иван Величковић,
Милан Милетић, Јелена Вукчевић,
Душан Јовић

Лектор и коректор

Ивана Илић

Припрема и прелом

Верослава Јовановић, Иван Величковић

ISSN 2466-4553

Штампа

„Брза и лепа штампа“, Трстеник

Тираж

500

Покровишeљ
Општина Трстеник

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ЉУБОСТИЊСКА приношења : годишњак
Јефимијиних дана / уредник Драгиша Батоћанин. -
2016, бр. 1- . - Трстеник : Народна библиотека
"Јефимија" : Народни универзитет Трстеник, 2016-
(Трстеник : Брза и лепа штампа). - 24 cm

Годишње.

ISSN 2466-4553 = Љубостињска приношења
COBISS.SR-ID 224153100

*Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник
Народни универзитет Трстеник*

ISSN 2466-4553